

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

TASAVVUF VE KADIN
HALVETİ UŞŞAKİ TOPLULUĞU ÜZERİNE
PSİKOLOJİK BİR İNCELEME

Lale İŞILDAR

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2012

TASAVVUF VE KADIN
HALVETİ UŞŞAKİ TOPLULUĞU ÜZERİNE
PSİKOLOJİK BİR İNCELEME

Lale İŞILDAR

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Muammer CENGİL

Çorum 2012

KABUL VE ONAY

Lale İŞILDAR tarafından hazırlanan “TASAVVUF VE KADIN, HALVETİ UŞŞAKİ TOPLULUĞU ÜZERİNE PSİKOLOJİK BİR İNCELEME” başlıklı bu çalışma, 18 Haziran 2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

(Prof. Dr. Osman EĞRİ) (Başkan)

İmza

(Doç. Dr. Muammer CENGİL) (Danışman)

İmza

(Doç. Dr. Ahmet Cahit HAKSEVER)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

(Prof. Dr. Gülen ELMAS ARSLAN)

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (18.06.2012)

Lale İŞILDAR

İmza

ÖZET

IŞILDAR, Lale, “Tasavvuf ve Kadın, Halveti Uşşâki Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2012.

Tarikatlara yönelmenin psikolojik etkilerinin en önemlisi dini daha deruni yaşama isteği ve bununla beraber gelen ruhsal mutluluk ve huzurdur. Bu çalışmada tasavvufi mistik yaşayış ve onun teşkilatlaşmış şekli olan tarikatın psikolojik tezahürleri incelenmiştir.

Tarikat, kadınlar için, dini daha iyi yaşama alanıdır. Ayrıca, güven ve huzur telkin eden, kadına statü kazandıran bir unsurdur. Kadınların tasavvufi yaşantıya yönelmesinde ve bu yaşantıyı devam ettirmelerinde etkili olan psiko-sosyal nedenler bağlamında, tasavvufi yaşantı içerisinde kadın teması din psikolojisi açısından ele alınmıştır.

Çalışmamız teorik ve uygulama olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Teorik kısımda tasavvufun kavramsal tanımı ve tarihi gelişim süreci incelenmiştir. Bu bağlamda tarikatlar, tasavvuf tarihinde kadın, din psikolojisi ve tasavvuf psikolojisi ele alınmıştır.

Uygulama kısmında ise Halveti Uşşâki topluluğu kadınlarına yönelik bir anket bulunmaktadır. Bu anket daha önce yapılan çalışmalardan, uzman görüşlerinden ve kendi birikimimizden yararlanarak hazırlanmıştır. Tarikat hayatı ile birlikte kazanılan inanç bilgi ve tecrübelerin kadının psikolojik ve sosyolojik yansımalarını anlamaya yöneliktir.

Sonuç kısmında ise çıkan veriler ilgili literatür çerçevesinde değerlendirilerek tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tasavvuf, Tarikat, Psikoloji, Kadın, Seyr-ü Süluk

ABSTRACT

IŞILDAR, Lale, “Sufism And Women, Psychological Research on Halveti Uşşaki Community”, Master Theses, Çorum, 2012.

The most important cause of the inclination to Religious Order is desire to live religion more deeply and also spiritual happiness and peace. In this work, it is studied psychological reflection of religious order which is Sufi mystic life and its institutional form.

The effective things for women’s turning to religious order are their religious and social concern and needs. Religious orders for women are good areas for living religion. Moreover, there are structures lacking fear and anxiety, giving trust and peace and increasing statuses for women materially and spiritually.

In this work, woman’s role has been studied in terms of the psycho-social causes of inclination and continuing of in Sufi life, and also it has been studied and women’s role in terms of the Sufi perspective of life and the psychology of religion.

This study is composed of theoretical and practical parts. In the theoretical part, it is studied that description of concepts of Sufism and its historical developments. In this sense, it is examined religious order, mysticism and the psychology of religion in general point of view. And then, the psychology of Sufism and women issue is studied in terms of the written sources.

In the practical part, there is a survey about the women’s community of Halveti Uşşaki. This survey is developed by former studies, experts’ opinions and our experiences. In this survey, it is studied women’s psycho-social reflection which is gained in the life of the religious order in terms of belief, knowledge and experience. Also in this survey, it is studied every kind of attachment to religious order and their leaders in terms of attitudes and behaviors.

In the conclusion, the data were evaluated and discussed within the framework of the relevant literature

Key Words: Sufism, Religious Order, Psychology, Women and Seyr-ü Süluk.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLOLAR DİZİNİ	vi
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	3
3. ALT PROBLEMLER.....	3
4. HİPOTEZLER	4
5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	5
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	5
7. ÖRNEKLEM GRUBU	6

BİRİNCİ BÖLÜM

TANIM VE TARİHSEL GELİŞİM

1. TASAVVUF.....	10
1.1. Tasavvuf Kelimesinin Menşei.....	10
1.2. Tasavvufun Tarifi.....	10
1.3. Tasavvufun Konusu Ve Metodu	11
1.4. Tasavvuf Düşüncesinin Özellikleri.....	12
2.TARİKAT	12
2.1. Tarikatin Manası	12
2.2. Tarikatlerdeki Ortak Unsurlar	13
2.2.1. İnsani Unsurlar	13
2.2.2. Fiili Unsurlar	14
3. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ	20
3.1. Hz. Muhammed Dönemi.....	20

3.2. Tasavvuf Tarihi kaynaklarından Tasavvufun Tarihi Gelişimi	22
3.2.1. Zühd Dönemi	22
3.2.2. Tasavvuf Dönemi	22
3.2.3. Tarikatlar Dönemi	23
3.2.3.1. Kadiriyye Tarikatı	24
3.2.3.2. Yeseviyye Tarikatı	25
3.2.3.3. Nakşbendiyye Tarikatı	25
3.2.3.4. Halvetiyye Tarikatı	26
3.2.3.5. Rıfaiyye Tarikatı	27
3.2.3.6. Mevleviyye Tarikatı	27
3.2.3.7. Ekberiyye Tarikatı	28
3.2.3.8. Bektâşiyye Tarikatı	29
3.2.3.9. Bayramiyye Tarikatı	30
3.3. Tasavvufun Tarihi Sürecinde Kadın ve Tasavvuf	31
3.3.1. Tasavvuf Tarihinde Mürîd Hanımlar	33
3.3.2. Tasavvuf Tarihinde Mürşide Hanımlar	34
3.3.3. Tarikatlarda Kadın	35

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİ VE TASAVVUF

1. DİN VE PSİKOLOJİ	39
1.1. Din ve İnanç	39
1.2. Dini İnançın ve Davranışın Oluşumu	40
1.3. Psikoloji ve Din	41
1.4. Din ve Psikoloji Arasındaki Farklar	42
1.5. Din Psikolojisi	43
1.6. Din Psikolojisinin Kapsadığı Alanlar, Konular Ve Metodu	45
2. DİN PSİKOLOJİSİ VE TASAVVUF	46
3. TASAVVUF PSİKOLOJİSİ	48
3.1. Tasavvuf Psikolojisi ve Psikoloji Arasındaki Farklar	50
3.2. Tasavvuf Psikolojisinin Temel Kavramları ve Kişiliğe Etkileri	51

3.3. Tasavvufun Kadın Psikolojisine Etkisi	61
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA GRUBUYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

1. KİŞİSEL BİLGİLER.....	65
1.1. Cinsiyete Göre Katılımcıların Durumları	65
1.2. Yaşlara Göre Katılımcıların Durumları	66
1.3. Medeni Durumlarına Göre Katılımcıların Durumları	67
1.4. Eğitim Durumlarına Göre Katılımcıların Durumları	67
1.5. Mesleki Durumlarına Göre Katılımcıların Durumları	68
1.6. Ekonomik Düzeye Göre Katılımcıların Durumları	68
2. DİNİ HAYATA YÖNELİK BULGULAR.....	69
2.1. Din Eğitimi Durumu	69
2.2. Dini Yaşantı Tutumları ile İlgili Durumları	70
2.3. Günlük Hayatta Dini ve Psikolojik Yaşantı Durumları	71
2.4. Kadının Tasavvufi Yaşantı Öncesi ve Sonrası Durumları	73
2.5. Tarikatla Olan İlişki Durumları.....	80
SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	91
EK-1 : ANKET.....	99

TABLolar LİSTESİ

Tablo-1 Cinsiyete Göre Dağılım.....	65
Tablo-2 Yaşlara Göre Dağılım	66
Tablo-3 Medeni Duruma Göre Dağılım	67
Tablo-4 Tahsil Durumuna Göre Dağılım.....	67
Tablo-5 Mesleklerine Göre Dağılım.....	68
Tablo-6 Ekonomik Durumuna Göre Dağılım.....	68
Tablo-7 Aile Veya Okul Dışında Özel Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım	69
Tablo-8 Kişinin Dini Açından Kendini Yeterli Görmeye Göre Dağılım	70
Tablo-9 Kur'an-ı Kerim Okuma Dağılımı.....	70
Tablo-10 Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealini Okuma Dağılımı.....	71
Tablo-11 Kişinin Dindar Arkadaşlar Seçmesine Göre Dağılım	71
Tablo-12 Kişinin Kendi Dini Yaşantısına Bakışı İle İlgili Dağılım	72
Tablo-13 Allah'a İnanıp, inanmamanın insana etkisi ile ilgili Bulgular	73
Tablo-14 Tasavvufi Yaşantı Öncesi Yaşanılan Travmatik Olaylarla İlgili Bulgular	73
Tablo-15 Daha Önce Herhangi Bir Cemaat ya da Tarikatla İlişkili Olmayla İlgili Bulgular	74
Tablo-16 Tasavvufi Yaşantı Öncesi Dönemde İbadet Durumuna Ait Bulgular.....	74
Tablo-17 Tasavvufi Yaşantıya Yönelmede Etkili Olan Nedenlere Ait Bulgular	75
Tablo-18 Tasavvufi Yaşantıya Girdikten Sonraki İbadet Durumuna Ait Bulgular	78
Tablo-19 Tasavvufi Yaşantının Amacına Ait Bulgular	79
Tablo-20 Tasavvufi Yaşantıya Devam Etme Sebeplerine Ait Bulgular.....	79
Tablo-21 Mürşide İtaat Durumu İle İlgili Bulgular	80
Tablo-22 Önemli İşlerde Karar Vermeden Önce Mürşide Danışma İle İlgili Bulgular	81
Tablo-23 Grup Üyelerinin Birbiriyle Görüşmeleri İle İlgili Bulgular	82
Tablo-24 Her Cuma Zikirle Düzenli Devam Etme Durumuyla İlgili Bulgular.....	83
Tablo-25 Zikir Halkasında Olağanüstü Deneyimler Yaşama İle İlgili Bulgular	83

Tablo-26 Bireysel Zikirler İcra Ederken Olağanüstü Deneyimler Yaşama İle İlgili Bulgular	84
Tablo-27 Kendini Yalnız Hissetme İle İlgili Bulgular	85
Tablo-28 Tarikatın, Ölüm Hastalık Musibetler Karşısında İnsana Güven Vermesi İle İlgili Bulgular	85
Tablo-29 Başka Bir Tarikata Üye Olmayı Düşünmekle İlgili Bulgular	86
Tablo-30 Sizin İçin Şeyh Ne Anlam İfade Etmektedir Sorusuyla İlgili Bulgular	87
Tablo-31 Tarikatta Kadınlara Değer Veriliyor Düşüncesi İle İlgili Bulgular	87

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
Bkz.	: Bakınız
a.s.	: Aleyhisselam
H.z.	: Hazreti
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
Ter.	: Tercüme
T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
vb.	: Ve benzeri
Y.	: Yıl
Yay.	: Yayınları, Yayınevi
y.e.y.	: Yayın Evi Yok

ÖNSÖZ

Tasavvufi hayatın toplumda benimsenmesi, kadınların da en az erkekler kadar bu oluşumlarda aktif olmalarından ve sahip çıkmalarından kaynaklanmaktadır.

Halveti Uşşaki kadın topluluğu üzerine Psikolojik incelemeyi ele alan bu araştırma, giriş bölümünde, araştırmanın amacı, önemi, problemi, alt problemleri, hipotezleri, yöntemi, sınırlılıkları ve örneklem grubu ile ilgili temel bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacı ile tasavvuf ve tarikatlar, kadınların tasavvufi yaşantıları, din psikolojisi ve tasavvuf psikolojisi hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, tarikat üyelerinin sosyo-ekonomik ve toplumsal durumları ile ilgili elde ettiğimiz bulguları ortaya koyup değerlendirmeler ve yorumlar yaparak somut sonuçlara ulaşılmaya gayret edilmiştir. Son olarak araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Dileğimiz, Türk toplumunun, özellikle de Türk Kadınının bireysel ve toplumsal yaşantılarını, bu yaşantıların psikolojik yansımalarını tesbit ederek, Din Psikolojisi bilimine katkıda bulunmak, özellikle din, psikoloji ve kadın konularında daha fazla deneysel din psikolojisi araştırmasının yurt sahasında yapılmasıdır.

Bu çalışmada her türlü yardımı sağlayan Değerli Hocam Doç. Dr. Muammer CENGİL'e katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Lale İŞILDAR

Çorum 2012

GİRİŞ

“Kadınlar insanı ilahi aşka götüren ilk mürşidlerdir”

Sinan Yağmur

Tasavvuf nefsin kötü sıfatlardan, kalbin dışındakilerden arındırılması, böylelikle hak Teâlâ'ya güzel bir kul olma, onu tanıma ve ondan razı olmanın öğretildiği bir okuldur.

Tasavvufun gayesi, "Hakk'ın rızasını kazanmak için nefisleri temizlemek, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmak, kısaca Allah ve Rasulü'nün ahlakıyla ahlaklanmak" (Eraydın, 2004: 56) şeklinde açıklanmaktadır. Bu durumda sûfî kişilik, bu gayeye ulaşmak için çaba harcar. Davranışlarını buna göre düzenler. Buna göre tasavvufî hayatın öngördüğü kişilik, dünyanın nimetlerine dönük ihtirasları aşabilen, Allah'la birliktelik duygusuyla dünyaya ve çevresine bakan, sevgi ve merhametle davranan insandır.

Tasavvufun geleneksel kişilik anlayışına göre, her ne kadar insan, beden ve ruhtan oluşsa da, ruh yönü daha önemlidir. Daha doğrusu, insanın asıl özü ruhudur. Ruh insanda olduğu sürece insan gören, duyan, düşünen ve konuşan bir varlıktır (Aydın, 1976: 31). İşte çeşitli psikolojik mekanizmalar ve işlevleri de bu ruhla ilintilidir. Bu mekanizmanın en temel kavramı, merkezî işleve sahip olan kalptir. Bütün mutasavvıflar için kalp, öncelikli mekanizmadır. Aynen bireyin fiziksel varlığının temel organı olduğu gibi, ruhsal hayatının temel dinamiği de kalptir. Bireyin doğru ve iyi dinî ve ahlakî davranışlara yönelmesi bağlamında kalp, bir tür pusula gibi görülür (Ergül, 2000: 11). Bu açıdan bakıldığında ruh, kalbi perdelenmekten yani yaratılışa aykırı ve dinî açıdan olumsuz görülen davranışlara yönelmekten koruyan ahlakî bir etkiye sahiptir (Sayar, 2008: 78).

Tasavvufun insanın ruhsal yönüyle ilgileniyor olması modern çağda psikolojiyle mukayese edilmesine hatta onunla rekabetine neden olmuştur. Örneğin İdris Şah

tasavvufu insanın doğal yapısının bir ifade biçimi olarak tanımlar ve Batı dünyasında geliştirilmiş tüm psikoloji ekollerinden daha ileri seviyede bir psikoloji ekolü olduğunu iddia eder (Fernandez vd., 1994: 22). Zîra tasavvuf nefis, benlik, kişilik gelişimi, arzuların kontrolü, niyetlerin tahlîli gibi psikolojinin de ortak konuları ile yakında ilgilenmektedir. Kur'anî kavramları psikolojik bir üslupla ilk defa ele alan Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857)'dir. Massignon, Muhâsibî'nin er-Riâye li-Hukûkillah adlı eserini insanın iç hayatına dair bir Müslüman tarafından yazılan en güzel kitap olarak değerlendirir (Hökelekli, 2006: 414).

Tasavvufta kadın, genel olarak “nefis” ve “dünya” ile özdeşleştirilip kaçınması gereken “dünya süsü” (Bardakçı, 2005: 32) olarak sunulmasına rağmen, diğer İslâmî ilim dallarındaki statüsüne göre kadına daha objektif yaklaşılmıştır. İkinci hicri asırdan itibaren kendilerine has tekke ve zaviyeleri olan (Hafsa bin Sirin'in mescid ve musalla isimli zaviyesi vardır (Uludağ, 2009: 139).), şeyhlere mürit olup tekke müdavimleri arasına giren ve hatta daha sonraları (örneğin Mevlevilikte) halife olan kadınlar olmuştur (Küçük, 1997: 397).

Nitekim üzerinde çalıştığımız topluluk da ideolojik çatışmanın içerisinde yer almadan tasavvuf kültürünü içinde bulduğumuz çağda yaşamaya çalışan bir topluluktur. Bu tarikatın kadınları, dini hayatı aktif yaşamakta, bunun dışında tasavvufî hayatın onlara getirdiği sosyalleşmeyi dışarıda da çeşitli etkinliklerde bulunarak devam ettirmektedirler. Yardımlarda bulunmak için mantı evleri ve farklı işyerlerini kadınlar işletmekte, kermesler düzenlemekte, öğrencilere yardımda aktif çalışmaktadırlar.

1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı dini yaşantıya yönelen kadınların, bu yaşantıya yönelme nedenlerini, devam etme süreçlerini psikolojik ve sosyolojik boyutuyla anlamaktır.

Kadınların tasavvufa yönelmeleri ile ilgili sosyo-psikolojik çalışmalar özellikle din sosyolojisi alanında yapılmıştır. Bu çalışma Halvetî Uşşâki tasavvuf ekolünün kadınlar kolu üzerinde yapılmış ilk araştırma olması ve ülkemizde tasavvufî yaşantı üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunması yönüyle önemlidir. Din psikolojisi alanında, tasavvuf, psikoloji ve kadın bağlamında daha fazla inceleme ve araştırmaya ihtiyaç vardır. Çalışmamızın bu yolda katkı sağlamasını temenni ederiz.

2. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Araştırmamızın temel problemi tasavvufi yaşantıya yönelen kadınların, ayırt edici özelliklerini, tarikata girme nedenlerini tespit etmek, tasavvufi yaşantılarını psikolojik ve sosyal açıdan analiz etmektir.

3. ALT PROBLEMLER

Araştırmamızda şu alt problemler incelenecektir:

1. Tasavvufi yaşantıya yönelmede yaş dönemleri arasında belirgin bir fark var mıdır?
2. Tasavvufi yaşantıya yönelme ile medeni durum arasında bir ilişki var mıdır?
3. Tasavvufi yaşantıya yönelme ile ekonomik durum arasında bir ilişki var mıdır?
4. Tasavvufi yaşantıya yönelme ile tahsil durumu arasında bir ilişki var mıdır?
5. Tasavvufi yaşantıya yönelme ile aile veya okul dışında özel din eğitimi alma durumu arasında bir ilişki var mıdır?
6. Tasavvufi yaşantıya yönelenlerde tasavvufi yaşantıya yönelmeden önceki dönemde travmatik olaylar yaşama oranı yüksek midir?
7. Tasavvufi yaşantıya devam etme ile Kur'an-ı Kerim'i okumayı bilme arasında bir ilişki var mıdır?
8. Toplu olarak yapılan zikir ile olağanüstü deneyimler yaşama durumu arasında bir ilişki var mıdır?
9. Tasavvufi yaşantıya yönelme ile ibadet durumu arasında bir ilişki var mıdır?
10. Tasavvufi yaşantıya yönelme nedenleri arasında mürşidin sohbet, samimiyet ve şahsiyetinden etkilenme durumu var mıdır?
11. Tasavvufi yaşantıya yönelme nedenleri arasında bir mürşide bağlanmanın gerekli olduğuna inanmak ve tarikata girmeden imanı kurtarmanın mümkün olmadığını düşünmek var mıdır?
12. Tasavvufi yaşantıya yönelme nedenleri arasında iştirak edilen zikir meclisinden ve yapılan sohbetten etkilenme durumu var mıdır?
13. Tasavvufi yaşantıyı devam ettirme ile kendini daha huzurlu hissetme durumu arasında bir ilişki var mıdır?

14. Tasavvufî yaşantıyı devam ettirme ile dinini daha iyi yaşayabilme durumu arasında bir ilişki var mıdır?

4. HİPOTEZLER

1. Ergenlik ve orta yaş dönemlerinde tasavvufî yaşantıya yönelme oranı daha yüksektir.
2. Evli olanların tasavvufî yaşantıya yönelme oranı bekar olanlardan daha yüksektir.
3. Tahsil durumu ile tasavvufî yaşantıya yönelme arasında bir ilişki yoktur.
4. Orta gelir grubunda bulunanlarda tasavvufî yaşantıya yönelme oranı diğerlerine göre daha yüksektir.
5. Özel din eğitimi alanlarda tasavvufî yaşantıya yönelme oranı diğerlerine göre daha yüksektir.
6. Tasavvufî yaşantıya yönelenlerde tasavvufî yaşantıya yönelmeden önceki dönemde travmatik olaylar yaşayanların oranı yaşamayanlardan daha yüksektir.
7. Tasavvufî yaşantıya devam eden kişiler içerisinde Kur'an-ı Kerim'i okumasını bilenlerin oranı bilmeyenlerden daha yüksektir.
8. Tasavvufî yaşantıya yönelenlerde zikir halkasında olağanüstü deneyimler yaşayanların oranı yaşamayanlardan yüksektir.
9. Tasavvufî yaşantıya yönelenlerde tasavvufî yaşantıya yönelmeden önceki dönemde ibadetlerini düzenli olarak yerine getirme oranı düşüktür.
10. Tasavvufî yaşantıya yönelme nedenleri arasında mürşidin sohbet, samimiyet ve şahsiyetinden etkilenme durumu yer almaktadır.
11. Tasavvufî yaşantıya yönelme nedenleri arasında bir mürşide bağlanmanın gerekli olduğuna inanmak ve tarikata girmeden imanı kurtarmanın mümkün olmadığını düşünmek yer almaktadır.
12. Tasavvufî yaşantıya yönelme nedenleri arasında iştirak edilen zikir meclisinden ve yapılan sohbetten etkilenmek yer almaktadır.
13. Tasavvufî yaşantıya yönelme nedenleri arasında kendini psikolojik açıdan daha huzurlu hissetme durumu yer almaktadır.

14. Tasavvufi yaşantıya yönelme nedenleri arasında dinini daha iyi yaşayabilme düşüncesi yer almaktadır.

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmanın verileri 2011–2012 yılları arasında yapılan sohbet ve toplantılardaki kişisel gözlemler, mülakatlar ve anket sonuçları ile sınırlıdır. Bu zamanla sınırlı olan çalışmanın bireylerin tutum ve davranışlarının değişmesi ile değişebileceği unutulmamalıdır.

1. “Tasavvufta Kadın” Halveti Uşşaki Topluluğu Üzerine Psikolojik Bir İnceleme konusu, Çorum ili bağlamında yapılacak olan mülakat, katılımcı gözlem ve anket gibi tekniklerle elde edilen veriler ve bu verilere dayalı olarak yapılan analizler ile sınırlıdır.
2. Kadınlar üzerindeki tarikatın psikolojik tesirleri, görüşmeler üzerinde yapacağı etki de araştırmanın sınırlılıkları arasındadır.
3. Araştırmada elde edilen bulgular, örnekleme oluşturan mensup kadın müridlerin vermiş oldukları cevapların doğru ve samimi olduğu varsayımıyla da sınırlandırılmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmamız da mülakatla desteklenmiş anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya başlamadan önce bu konuda yapılmış çalışmalardan, yazılı kaynaklardan ve konu ile ilgili kişilerden faydalanılmaya çalışılmıştır.

Anket yoluyla elde edilen bulgular ve yorumların doğruluğu açısından anketin eksikliği görüşme ve gözlemlerle giderilmeye çalışılmıştır. Bu görüşmeler sayesinde bireylerin anlaşılması ve bu anlayış çerçevesinde fikirlerinin duygu ve düşüncelerinin, tutumlarının daha iyi kavranması sağlanmıştır.

Anket sorularının birbirleri ile mantıklı, tutarlı, anlaşılır olması hedeflenmiştir. Bireylerin tutumları davranışları ve konu ile ilgili bilgilerini ortaya koymayı amaçlayan sorular yöneltilmeye çalışılmıştır.

Tasavvuf üzerine yapılan pek çok çalışmada konuya giriş mahiyetinde tasavvufun tarihi gelişimi, mahiyeti, mistisizm ve tasavvuf ilişkisi vb. konulara yer

verilmektedir. Çalışmamızda tasavvuf ve kadın ilişkisini daha iyi anlatabilme amaçlı olarak tasavvuf hakkında teorik bilgiler verilmiştir.

7. ÖRNEKLEM GRUBU

Örneklem grubumuz Çorum ili merkezinde, Halvetî Uşşâkî tarikatının Ruhzârî kolundan 100 kadından oluşmaktadır. Görüşmeler 2011-2012 yıllarında yapılmıştır.

Üzerinde çalışmış olduğumuz Uşşâkî Tarikatı 1475-1594 yılları arasında yaşamış aynı zamanda Osmanlı padişahlarından 3. Murat'ın da şeyhi olan Pir Hasan Hüsameddin el-Buhârî el-Uşşâkî tarafından sistemleştirilmiş bir tasavvuf ekolü olup Mevlevilik, Bektaşilik, Ahilik, Bayramilik tarzı tamamen Türk-İslam sentezi bir tasavvuf tarikatıdır (Cengil, 2010: 36).

Tarikatın kurucusu Ebu Abdullah Sırâcettin Ömer bin Ekmüliddin el-Lâhici El Halvetî'dir (ö:1397). Halvet, tasavvuf literatüründe insanlardan uzak bir mekânda Allah ile baş başa kalmak, تنها bir mekânda insanlardan uzak olarak Allah'a ibadet etmek, O'nu zikretmek kastıyla oturmak anlamlarına gelmektedir (Uludağ, 2002: 220). Halvetî tasavvuf ekolünü temsil eden mutasavvıfların "halvet" yaşamına önem vermesinden dolayı mensubu buldukları bu tarikata "Halvetî Tarikatı" denilmiştir.

Tarikat'ın kurucusu Ömer El Halvetî olmakla birlikte sistemleştirerek asıl hüviyetine kavuşturan kişinin tarikatta Pîr-i Sâni yani ikinci pir kabul edilen ve Şirvan'ın merkezi Şemahşi'de doğan ve soyu on iki imamdan Musa Kazım hazretlerine dayanan Seyyid Yahya Şirvânî (ö:1427)'dir. En önemli eseri olan "Vird-i Settâr" Halveti tarikatının bütün kollarının Evradı'dır (Cebecioğlu, 1987).

Uşşakiyye, Halvetiye tarikatının şubelerinden birinin adıdır. Hasan Hüsameddin'il Buhârî (1475-1593) hazretleri tarafından meydana getirilmiş ve getirilen yeni terbiye ve yetiştirme sistemleri ile aynı tarikat, içerisinde asıl bir şube olmuştur. Bu sebeple Halvetilik sistemlerini geliştirip yenileştirerek kendine has bir çığır meydana getirdiği için Hasan Hüsameddin'il Buhari Hazretleri kendisinden sonra gelişerek devam eden Halvetiyye-Uşşakiyye kolunun «Pir-i» sayılmıştır (Serin, 1984: 131).

İncelediğimiz Ruhzari kolu Ahmed Şemseddin-i Marmaravi'nin kurmuş olduğu Ahmediye'ye bağlı Sinaniye şubesinin alt koludur. Kurucusu Seyyid Hasan Necati, Hüsnu Gülzar-i Ruhzârî, (RUHZARİYE) Mehmet Ali Fehmi, hacı İbrahim Rüştî İpek Mücahit Çorûmî. İbrahim Rüştî İpek Efendi İcazetname ile yerine Eyyüp Fatih Nurullah

Şağban Efendiye tayin etmiştir. Araştırma yaptığımız Uşşaki Ruhzari Kolu İbrahim İpek Efendiye kadar “Esmâ yollu” klasik tarikat formundaydı. Eyyüp Fatih Nurullah Efendiyle birlikte klasik formunu koruyarak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı esas alan *hizmet cemaati* kimliğini de kazanmıştır (Cengil, 2010: 38).

Tarikat-ı Uşşaki Vazifesi

Tarikatlar bir okul gibidir. Her sâlikin günlük okumakla yükümlü olduğu dersi vardır. Salik okumakla yükümlü olduğu virdini sıdk-ı sadakat ile çalışıp, yaşadığı zaman manen bir imtihana tutulur. Gerekli olgunlaşmayla beraber, imtihanını da geçen sâlikin dersini geçmesi rüya veya zuhuratla bildirilir. Uşşâki Tarikat’ında çalışma birinci derste başlar. Sâlik yaptığı bu çalışmalarla sırayla derslerini geçerek seyr-ü sülûk’unu tamamlamış olur.

Evvela Kur’an-ı Kerim den bir ayet okunur. “Yarabbi evvela Senin Rıza-i Barin için Adem atamıza ve Havva anamızın ruhu şeriflerine hediye eyledim vasıl eyle, Yarabbi dualarımızı, tövbelerimizi kabul eyle, kabul ettiğin tövbelerde dilimizi daim eyle. Niyet ettim, diledim Allah’ım Senin rızan için sana olan vazifemi yerine getirmeye” deyip bir tesbih: Bismillahirrahmanirrahim, bir tesbih: Esteğfirullahelazim, Üç İhlas bir Fatiha okuyup; “Peygamberimiz Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimizin mübarek ruhu şeriflerine ve Ehlibeyt’ine âcizane hediye eyledim vasıl eyle Yarabbi. Sevgili Peygamberimizin şefaatlerinden, ziyaretlerinden mahrum etme, Ümmetim dediği ümmetten eyle Yarabbi.” diyerek bir tesbih: Allahümme Salli Ala Seyidine Muhammedin ve Ala Ali Seyyidine Muhammed, denir (Özdeveci, 2011).

Üç İhlas bir Fatiha okunup; “Yarabbi evvela senin rıza-i barin için Pirim Hasan Hüsameddin Uşşaki Kadde-sallahu sırrahu Hazretlerinin ruhu şeriflerine ve ervahına hediye eyledim vasıl eyle. Yarabbi kendine layık kul Habibine layık ümmet, Pirime layık mürit eyle. EvvelimAllah ahirim Allah Lailaheillallah Muhammeden Rasulullah Fa’lem ennehu” dedikten sonra on tesbih (1000) Lailaheillallah denir. Her tesbihin sonunda bir defa Muhammedun Resulullah denir (Özdeveci, 2011).

Toplu Zikir ve On İki Esmâ

Tarikattaki hanımların yapmış olduğu günlük dersin dışında, haftalık toplu ibadetler bulunmaktadır. Bu ibadetlerde Tarikat-ı Aliye'nin tüm dersleri okunmaktadır.

Gerçekte sâlikin ruhunu temizlediği, günahlarından arındırdığı bu toplantılar halka-yı zikir olarak tabir edilir. Feyz, bereket, muhabbet, ilim ve güzel ahlakın öğretilip ikram edildiği bu toplantılara daimi olarak devam etmek gerekir. Nefs; yemek ister, dünyalık ister, Ruh ise ibadet ve muhabbet ister (Ussaki, 2011). İşte ilk yedi dersi nefsi mücadele olan Uşşakî tarikatındaki ders ve esmalar şunlardır:

- Bismillahirrahmenirrahim
- Estağfirullah El-azim (İstiğfar)
- Salavat-ı Şerife
- Le ilehe illallah (Nefs-i emare)
- Allah Allah Ya Allah (Nefs-i Levvâme)
- Hu Hu Ya Hu (Nefs-i Mülhime)
- Hak Hak Ya Hak (Nefs-i Mutmaine)
- Hay Hay Ya Hay (Nefs-i Raziye)
- Kayyum Kayyum Ya Kayyum (Nefs-i marziye)
- Kahhar Kahhar Ya Kahhar (Nefs-i Kamile- Safiye)
- Fettah Fettah Ya Fettah
- Vahid Vahid Ya Vahid
- Ehad Ehad Ya Ehad
- Samed Samed Ya Samed
- Allah Allah Allah (Ussaki, 2011).

Ayrıca Tarik-i Uşşakî'de bu esmalar zikredilirken sondaki Allah esması hariç olmak üzere her bir esmanın "Ya" nidası eklenerek okunması usuldendir. Ve yine Tarik-i Uşşakî'nin günümüzde İç Anadolu da devam eden bir kolunda Hüsnü Gülzari Hz.'leri ismindeki bir zata nisbeten ve Fatih Nurullah Efendinin hakikatte piri olan bu zatla görüşerek aldığı bilgiyle isimlendirdiğini söylediği Uşşakinin "RUHZARİ" kolunun silsilesinde de son dört esmaya "Cem" esmaları denilerek, dördü birden yani; "Vahit, Ehad, Samed, Allah" şekliyle telkin edilmektedir (Cengil, 2010: 42).

Uzun yıllar İbrahim Rüşti İpek efendinin Çorum'da ikamet etmiş olması topluluğun Ruhzariye kolunun bu ilde daha fazla yayılmasını sağlamıştır. İbrahim İpek Efendi, vefatından çok kısa bir süre önce Eyyüp Fatih Nurullah Şağban Efendiyi bir icazetname ile yerine tayin etmiştir (Cengil, 2010: 44). Bilindiği üzere tarikatlar Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali'den olmak üzere iki koldan gelmektedir. Bekr'i denilen bu tarikatlar Hz. Peygamber'in hicret esnasında Hz. Ebu Bekir'e mağarada gizli zikri öğrettiğini kabul ederler ve bu yüzden "Zikr-i Hafî" olarak bilinen gizli zikir icra ederler. İkinci kol ise Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye gizli ve açık zikir usullerini öğrettiğini ve bu kanalla Allah'a ulaşılacağına inanan ve "Cehrî Zikir" olarak bilinen açıktan icra edilen zikir usûlünü icra etmektedirler (Gölpınarlı, 1969: 188). Araştırmamızı yaptığımız Uşşâki Ruhzâri kolu bunlardan ikincisine dâhildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANIM VE TARİHSEL GELİŞİM

1. TASAVVUF

1.1. Tasavvuf Kelimesinin Menşei

Tasavvuf kelimesinin menşei ve bu zümreye neden ‘sûfi’ ismi verildiği konusunda muhtelif görüşler vardır. Bu görüşlerden başlıcaları şunlardır:

Tasavvuf kelimesi, “Ashab-ı Suffe” ifadesinde geçen “Suffe” kelimesinden türemiştir. Ashab-ı Suffe, zamanlarının çoğunu Mescid-i Nebevi’de ibadet, eğitim ve zikirle geçirmekteydiler Sûfilerle, Ashab-ı Suffe arasında yaşam tarzı bakımından benzerlik varsa da, onlara ‘sûfi’ değil, ‘suffi’ denilirdi (Türer, 2011: 26).

Tasavvuf kelimesinin menşeinin genelde “suffe”, “safvet” veya “suf” kökünden geldiği kabul edilir. Bu kelimeler İslami menşelidir. Tasavvuf Yunanca hikmet anlamına gelen “Sofia” kelimesinden gelmiştir dense de bu kesinlikle reddedilmiştir (Yılmaz, 2010: 26). Hatta müşrikler bile buna karşı çıkmışlardır. Zahidlik yolunda seyr-ü süluk edenlere “sûfi” denmesi, Yunanca eserlerin tercüme edilmesinden çok öncedir (Eraydın, 2004: 26).

Doğru olduğuna ittifak edilen görüş, sûfi kelimesinin, yün manasına gelen “suf” kelimesinden türediğidir. Muhasibi'ye göre yün elbise, kibri örten tevazu kisbesidir. Enes b. Malik'in rivayetine göre, “Peygamber (s.a.v.) Efendimiz bir kölenin bile davetine icabet eder, eşeğe biner ve yün elbise giyerdi.” Sûfilerde yün elbise giymek Hz. Peygamber'e uymak ve tevazu alametidir (Tûsî, 1996: 22).

Sonuç olarak hangi kökten türemiş olsa da “sûfi” kelimesi bu zümreye mal olmuş bir lakaptır. Sûfilik yolunu benimseyene “sûfi”, onların takip ettikleri yola da “Tasavvuf” denmiştir (Türer, 2011: 29).

1.2. Tasavvufun Tarifi

Tasavvufu din âlimleri kendi anlayışlarına göre farklı biçimlerde tarif etmişlerdir. Bu normal bir durumdur çünkü ferdin ruhi halleri subjektif ve tecrübi bir olgudur, sûfiler kendi hal ve makamlarına göre tasavvuf tarifleri yapmışlardır.

Cüneyd-i Bağdadi: "Tasavvuf, Hakk'ın seni sende öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir." (Kuşeyrî, 1978: 150).

Ruveym: "Tasavvuf, nefsi Allah'ın muradına teslim edip, sende istediği gibi tasarruf etmesidir." (Kuşeyrî, 2009: 309).

Yine Ebu'l-Huseyn en-Nuri'den: "Tasavvuf, ne ilimdir, ne de resm (şekil). Lakin o ahlakıdır. Eğer o, resmden ibaret olsaydı mücadele ile ele geçebilirdi. Yok değer ilim olsaydı, öğrenmekle kazanılabılırdı. Fakat o, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaktır. İlim ve resim ile ilahi ahlakı elde etmeye de gücün yetmez!" (Cebecioğlu, 1987: 393).

Cüneyd-i Bağdadi: "Tasavvuf, kalbini başka şeylere bağlanmaksızın sürekli Allah'la beraber olmandır." (Kuşeyrî, 2009: 309).

Cüneyd: "Tasavvuf zati zaafattan kurtulana dek kalpleri tasfiye etmek, tabiatın ahlakından ayrılıp beşeri sıfatlardan sıyrılarak nefsin kötülüklerinden kaçınmak, ruhi sıfatların münazelesi, hakikat ilimlerine bağlanma, Ahiret'e yarar bir iş, cümle Ümmet-i Muhammed'e halisane nasihat, Hakikat'e riayette ihlas ve şeriatta Hz. Muhammed (s.a.v.)'e tabi olmaktır." (Cebecioğlu, 1987: 397).

İbn Haldun'a göre "Tasavvuf, ibadete ısrarla devam etmek, Allah'a yönelmek, dünyanın süs ve aldatıcılığından yüz çevirmek, kalabalığın itibar ettiği zevk, mal ve şöhrete sırt çevirmek, ibadet edebilmek için halktan ayrılıp halvete çekilmektir." (Türer, 2011: 22).

Gazali'ye göre tasavvuf, "Kalbi Allah'a bağlayıp, O'nun dışındakilerle ilgiyi kesmektir." (Şamil İslam, 2000: 395).

1.3. Tasavvufun Metodu

Hadis, kelim, fıkıh ve tefsir gibi ilimlerden ayrı bir ilim olarak tasavvuf, hicri II. Asrın sonlarından itibaren kabul gördü. Onu diğer ilimlerden ayıran kendine has özellikleri, metodu, görüş ve uygulamaları vardır.

Öncelikle bir düşünce veya akım, hüküm koyucu bir merhaleye ulaşmışsa o düşüncenin mutlak bir metodu vardır. İzlediği metod, tercih ve yöntem neticesinde bu noktaya gelmiştir. Metod kelime olarak yeni kullanılsa da, mana olarak çok eskiden beri "yol" manasıyla "tarik" kelimesi kullanılmıştır. Metod kelimesi "yol", "tarik" karşılığında kullanılıyorsa, tasavvuf bir yoldur, yolculuktur, bir "metod" dur (Kılıç, 2012: 67).

1.4. Tasavvuf Düşüncesinin Özellikleri

Tasavvuf, asıl olarak Kuran-ı Kerim ve Hadis-i Şeriflere istinad edilir. Tasavvuf eserleri yazan sûfiler, düşünce ve fikirlerini ya ayetlere ya da hadislerle dayandırmışlardır. Hicri IV ve V. Asırlarda yabancı menşeli fikirler tasavvuf içine girmişse de, bunlar onun bu özelliğini değiştirmez (Türer, 2011: 35).

Tasavvuf, nazari bir ilim olmasının yanında ameli, tecrübi bir ilim dalıdır. Tasavvuf sadece kitaplardan okunulacak bir ilim değil, hayatın her anında, belli bir niyet ve aksiyona dayalı her türlü aksiyondur. Tasavvuf, hayatın bütünü Kur'an ve Sünnete adapte etmeyi telkin eder. İman ancak amelle kemale erer. Tasavvufi iman statik değil dinamiktir (Kılıç, 2012: 68).

Tasavvufta birincil bilgi kaynağı olan ilhama büyük önem verilir. Tasavvufi eserlerin isimlerinde de bunu görürüz. İmam-ı Rabbani'nin eseri "Mektubat-ı Kudsiyye", İbn-i Arabî'nin "el-Fütühatü'l-Mekkiyye" (Mekke'de Gelen İlhamlar) bu ilhamlara vurgu yapar. Bununla ilgili İbn-i Arabî şunları söyler:

"Bilgilerimizin tümü zevke, yani yaşamaya ve iç tecrübeye dayanmaktadır. Ulum-ı zevkiyenin kaynağı ilahi tecellidir. Bazen doğru bir haber ve sıhhatli bir nazar yolu ile de bilgi sahibi olmaktayız." (Kılıç, 2012: 89).

İbn-i Arabî, "Fususul Hikem" adlı eserini rüyasında gördüğü Hz. Peygamber'in emriyle ve O'nun istediği şekilde yazdığını bu eserinde zikreder (Türer, 2011: 37).

2. TARİKAT

2.1. Tarikatın manası

İslam Tasavvufunun en önemli özelliği sadece nazari olmayıp, tarikatlar yoluyla pratik hayata geçirilmiş olmasıdır. Nazariyatta Tasavvuf olarak adlandırılan bu akımın pratik hayatta aldığı şekle biz "tarikat" diyoruz.

Tarikat Arapçada "yol" anlamında olup, Tasavvuf literatüründe "Allah'a yaklaşmak ve O'nun hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla takip edilmesi gereken yol" demektir. Bu yolu takip eden kimseye "sâlik" denir (Türer, 2011: 90). Sâlikler bu yolda ilerlerken Allah'a ulaşmak için çeşitli makam ve menziller kat eder. Bu Allah'a ulaşma

yolunda menziller kat etmeye “seyr-ü sülûk” denir. Tarikatlar genelde üç grupta incelenir: Ahyar, Ebrar, Şuttar (Yılmaz, 2010: 230).

2.2. Tarikatlardaki Ortak Unsurlar

2.2.1. İnsani Unsurlar

a) **Pir, Pir-i sani:** Farsçada yaşlı, ihtiyar manasındaki pir, tarikatlarda, tarikatın kurucusu mutasavvıfa denir. Mesela Nakşbendiyye tarikatının kurucusu Bahauddin-i Nakşbend’dir. Pir’i sani ise ikinci pir demektir (Türer, 2011: 99).

b) **Şeyh, Halife:** Şeyh lügatte yaşlılık emaresi gösteren kişidir. Tarikatta ise, tarikata giren kişileri seyr-ü süluk esaslarına göre yetiştiren, onları irşad eden kişidir. Şeyhe mürşid de denir (Tûsî, 1996: 475). Mürşid, rehber, kılavuz ve yol gösterendir. En yaygın tasnife göre şeyhler üç kısımdır: Ta’lim şeyhi, sohbet şeyhi ve tarikat şeyhi. **Sohbet şeyhi** sohbetine herkesin katılıp, sözlerini herkesin dinlediği, hal ve hareketleriyle örnek olan kişidir. **Tarikat şeyhi**, Müridlerini eğiten ve onları titiz yetiştiren şeyhtir. Terbiye, irşad şeyhi de denir. **Ta’lim şeyhi**, Tasavvuf konusunda bilgi veren muallim konumundaki sûfidir (Tûsî, 1996: 477). Genel olarak bir kimsenin şeyh olabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekir:

1. İlim, irfan ve manevi zevk sahibi olmak
2. Şer’i ilimleri çok iyi bilmek (Türer, 2011: 101).
3. Seyr-ü sülukunu tamamlamış ve irşadla vazifeli kılınmış olmak.
4. Kötü ahlaktan arınmış, şefkat sahibi ve himmeti yüce olmak.
5. Şeyh yaptığı işten asla dünyalık beklememeli, meseleleri çözecek kalp diriliğine sahip olmalı, Riyazet ve mücadele ile nefsinin arıtılmış olmalıdır.
6. Mürid yetiştirmeye, yani insanları terbiye etmeye kabiliyetli olmak.
7. Şeyhlik makamına kendiliğinden değil, şeyhinin emri veya manevi bir işaretle geçmelidir.
8. Konuşurken kendisine karşı çıkanlarla tartışmaya girmemelidir (Tûsî, 1996: 483).

c) **Mürid, Derviş, Sâlik:** Mürid lügatta irade sahibi, dileyen anlamındadır. Tasavvufta ise iradesini Hakk’ın ve şeyhin iradesine teslim etmiş kişidir (Tûsî, 1996: 491). Mürid, seyr-ü sülukunu devam ettiren kimsedir. Bu kimselere tarikatlara göre

değişik adlar da verilir. Derviş, fakir, ihvan, ashab gibi (Türer, 2011: 101). Şeyh ve mürid arasındaki ilişki, yüksek düzeyde bir sevgi ve teslimiyet ilişkisidir. Müridin manevi hayatını mürşidiyle istişare etmesi uygundur.

Müridin şeyhine, diğer müridlere ve nefsiyle olan adabı şunlardır:

1. Allah ve kulları ile ilişkilerinde samimiyet ve sadakat üzere olmak,
2. Kalbini günah kirlerinden tevbe ile arıtmak,
3. Dünya sevgisini ve buna bağlı olarak mal, makam ve baş olma sevdasını terketmek (Tûsî, 1996: 493).
4. Sükût ve az konuşma yolunu seçmek,
5. Başkalarının övgülerini ve kınamalarını önemsememek, insanların kusur ve ayıplarını görmemek ve araştırmamak.
6. Kötü huy ve kötü arkadaşlardan uzaklaşmak (Tûsî, 1996: 493).
7. Kalben de olsa şeyhine itiraz etmemek,
8. Şeyhin vereceği zikirle meşgul olmak, kalbi zikre önem vermek (Türer, 2011: 102).

2.2.2. Fiili Unsurlar

Bütün tarikatlarda, sâlikin Hakk'a vasıl olmasını kolaylaştırıcı uygulamalar vardır. Bu ortak uygulamalar şunlardır:

a) Zikir: Tarikatlerin en önemli fiili unsuru zikirdir. Lugatta anma, hatırlama, ağzına alma manalarında kullanılan zikir, din ve dünya saadetini elde etmek için Hakk'ın zat ismini zikrederek, ölçü ve adaba bağlı kalarak, Esmâ-i Hüsnâ'yı söylemektir. Zikir Kur'an-ı Kerim'de 250'den fazla yerde geçer. Sûfiler zikri "elest bezmi" ni hatırlamak olarak anlamaktadırlar (Tûsî, 1996: 510).

Tarikatlarda toplu olarak yapılan zikirler, her tarikatta ayrı isimler alır. Bazıları şunlardır:

1. Semâ': Mevlevi zikrine bu ad verilir. Mûsiki eşliğinde ayakta ve dönerek yapılır.
2. Hatm-i Hâcegân: Nakşbendiyye tarikatında icra edilen zikre denir.
3. Darb-ı Esmâ: Halveti tarikatının zikridir. Halka halinde oturarak, hafif sallanarak yapılır (Türer, 2011: 109).

b) Halvet: Halvet, tarikat eğitiminin temel unsurlarındandır. Lugat manası “tenhaya çekilmek, yalnızlık” olan halvet, müridin şeyhinin emriyle çilehane veya halvethane denilen özel, dar ve aydınlık olmayan bir bölümde inzivaya çekilmesidir (Yılmaz, 2010: 195).

c) Rabıta: Rabıta Arapçada bağ, alâka, sağlamlaştırma, münasebet anlamlarında kullanılır. Tasavvufta sâlikin kâmil bir şeyhe sevgiyle gönülden bağlanması, yanında olmasa bile olduğu zamanki edebe bürünmesi demektir (Tûsî, 1996: 501).

Rabitanın insan psikolojisi açısından büyük önemi vardır. Mürid cismen mürşidinin huzurunda olmasa bile, ruhen onun huzurunda gibi onun otoritesini sürdürür. Bu yüzden önemli bir otokontrol görevi yapar. Psikolojik olarak başka bir önemide müridin sevdiği kişilerle aynîleşmesidir. Kişi çocukluktan itibaren anne, baba ve sevdiği kişileri örnek alır, örnek alığı kişileri taklid eder, aynîleşme taklidin bir üst derecesidir, taklidin alışkanlık olup kişiliğe katılmasıdır. Kişi sevdiği kişinin tavırlarını önyargısız benimser, psikolojide buna “aynîleşme” (identification) denir (Tûsî, 1996: 502).

d) Seyr-ü Süluk: Tarikata giren Sâlikin işin başından vuslat makamına ulaşmasına kadar yapmış olduğu kalbi ve manevi yolculuktur. Seyr-ü süluk aynı zamanda psikolojik ve terbiyevi bir olaydır. Müridin tarikat prensipleri çerçevesinde yapmış olduğu ibadet, dua, riyazet, mücahede, halvet, tefekkür gibi uygulamalar vasıtasıyla, ruhunu saflaştırması ve ilahi hakikatleri kavrama yolunda katettiği manevi merhaleleri ifade eder (Türer, 2011: 121).

Ruhu arındırma yönteminin temelini sıkı bir ibadet, riyazet ve mücahede ile kalbi arındırarak, iyi ahlâkla ahlâklanarak Allah'a ulaşma çabası oluşturur. Bu yöntem daha çok tarik-i ahyar (hayırlılar yolu) ya da tarik-i ebrar (iyiler yolu) olarak anılır (Özalp, 2000: 186).

Tarik-i şuttar (aşk ve cezbe yolu) ve tarik-i sairin (suluk edenler yolu) da denilen nefsi eğitme yöntemi, nefsin çeşitli mertebeleri üzerine kuruludur (Özalp, 2000: 186). Yedi aşaması vardır:

1. Nefs-i Emmâre: Kur'ân'daki Yûsuf sûresinden alınan bu nefis, kötülüğü emreden nefistir. *"Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder."* (Kur'an-ı Kerim, Yusuf 12/53).

Nefsin sıfatları gayri meşru isteklerini yerine getirmek için Hakk'ın emirlerine uymayan, men ettiklerini fütursuzca yapan, şeytana uyan, keyfine, zevkine, günaha

düşkün olan nefistir. Nefsi emmârenin Kibir, riya, gazap, haset, cimrilik, mal sevgisi, hubb-ı riyaset gibi yedi sıfatı vardır. Cehennem de yedi kapısı vardır: Cehennem, Lezâ, Hutame, Saîr, Sekar, Cahîm, Haviye. Kim nefsini bu kötü sıfatlardan temizlerse Cehennem bu yedi kapısı ona kapanır. Ve Cennete girer (Hökelekli, 2009: 36).

Nefs-i emmare gerçekte bir mertebe olarak görülmez. Seyr-ü sülüğa yeni başlamış sâlik bu durumda sayılır. Sâlik “nefs-i emmarede”nin tesirinden kurtulmak için şeyhinin dediklerini yaparak, istiğfar ve zikirle mertebesini yükseltir.

2. Nefs-i Levvâme: Hakk’ın emirlerine kısmen uyan; men ettiklerinden ise bazen kaçınan kaçınmadığında pişman olan; kendini zaman zaman kınayan ve levme eden nefistir. Bu mertebedeki nefis terbiyenin başlangıcını görmüş, tezkiyeden bir nasip almış ve şeriatın emirlerine itaat etmeyi istemiştir. Lâkin henüz kendine hâkim olabilme, kötü isteklerini tamamen reddedebilme arzusuna kavuşmamıştır. Nefs-i levvâmenin seyri illallah (ancak Allah)’tır. Sıfatları kınama, heves, halka itiraz, yalvarma, temenna, gizli riya, makam sevgisi ve şehvettir (Hikmet, 2009).

Emmâre nefsin bazı alışkanlıklarının kalıntıları yine bu nefiste vardır. Fakat bütün bu vasıflarla birlikte yine bu nefis hakkı hak, bâtılı bâtil görür ve bilir, ne var ki bu tamamen kendini bunlardan kurtarmaya gücü yetmez. Gündüzleri oruç tutmak, geceleri namaz kılmak ve sadaka vermek gibi salih amelleri vardır. Lâkin bu nefse gizli riya girer. Düşünceleri hatalıdır. Bu nefsin sahibi, insanların salih amellerini bilmesini ister. Amelleri insanlar için olmayıp, Allah için olsa da böyledir. Devamlı gel-gitler arasında bocalar (Hikmet, 2009).

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor:

وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ

“Kendini kınayan (pişmanlık duyan) nefse yemin ederim (diriltilip hesaba çekileceksiniz.)” (Kur’an-ı Kerim, Kıyamet 121/2).

3. Nefs-i Mülhime: Hakk’ın emirlerine mümkün mertebe uyan, men ettiklerinden âzamî derecede sakınan ve bu hâllerinden dolayı bazı ilâhî ilhamlara nail olan bu makamda, nefs-i mülhimenin seyri, Alallah (Şanı yüce Allah’a)’dır. Bu makamda sâlik kalbinde ilahi aşkın tesirini hissetmeye başlar. Âlemi, ruhlar âlemidir. Mahalli ruhdur. Hâli aşktır (Hikmet, 2009). Sıfatları ilim, cömertlik, kanaat, tevazu, sabır, tahammül, özrü kabul, hüsnü zan ve eziyetlere katlanmaktır. Yine nefs-i mülhimenin sıfatları arasında ağlamak, insanları ihmal etmek, hayranlık duymak,

zikrullahı sevmek, Allah ile ferahlanmak, güler yüzle ve hikmetle konuşmak, müşahede ve murakabe etmek bulunur (Hökelekli, 2009: 37).

Eğer ârif kalp ayağı sürçer, vesveselere kulak verir ibadet ve mücahedeyi terk eder ve nefsin hevasına uyup giderse onun kalbi bilmediği yerden kararır ve şeytan da oraya yerleşir. Şeytanın öyle bir oyuncağı olur ki Rahman'ını bırakıp onu sever, ona ibadet eder. Eğer bu ârife Hakk'ın inâyeti erişip mücâhede üzere devam ederse onun nefs-i mutmainne olup yüksek himmetle bu makama gelir. İki dünya saadet ve rahatlığını bulup şeytanın aldatmasından emin olur (Hikmet, 2009). Yani nefsi mülhimede geri dönüş olabilir. Benlik henüz zevkleri unutmamıştır.

4. Nefs-i Mutmainne: Hakk'ın emirlerine tam uyan, men ettiklerinden sakınan ve kuvvetli iman ve itminan sahibi olan mutmainne nefstir. Arifibillah olan takva, yakîn ashabının nefsidir. Bu makama ancak sâdık müridler vasıl olur.

Cenâb-ı Hak buyuruyor ki:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۖ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۖ فَادْخُلِي عِبَادِي ۖ وَادْخُلِي جَنَّتِي

“Ey itminana ermiş nefis! Sen rabbinden, rabbin de senden razı olarak rabbine dön! Kullarım arasına katıl ve Cennet'ime gir!” (Kur'an-ı Kerim, Fecr 84/28).

Hak Teâlâ bu nefse: “Ey mutmain olan nefis” kelâmıyla hitab etmiştir. Nefs-i mutmainnenin mahalli, sırdır. Sıfatları, cömertlik ve güler yüzlülük, tevekkül, sabır, halim selim, teslim, rica, doğruluk, ibadet, yumuşak gönüllülük, hamd ve senâ, şükürdür. Dahası daimî huzur, kalp sevinci, tatlı dillilik, ayıp ve kusurları örtücülük ve hataları bağışlayıcılık da diğer sıfatlarıdır (Hikmet, 2009).

Bu makamda sâlik bütün gün konuşsa tatlı sözlerinden dinleyenlerin kulaklarına bıkmama ve usanç değil, hoşluk ve lezzet gelir. Huzur bulurlar. Çünkü onun söylediği her söz Kur'an-ı Kerim'e ve hadis-i şeriflere tamamen uygundur. Onun sohbetleri Allah tarafından kalbine akıtılan ilhamlardan ibarettir yani ilmi, ilm-i ledünnîdir. Bu kâmil veli yakınlarıyla ve insanlarla görüştüğçe kendisine gelen, kalbine akıtılan bu hikmetleri, onlara söyler ve öğrendiği ilâhî bilgileri, sevdiklerine ve arzu edenlere istidat ve kabiliyetlerine göre öğretir, onları irşad eder ve çok zaman zikir ve ibadetle uğraşır kendi âleminde kalır. Kazandıklarını gizlemez, tok gözlü olur ve kimseden bir şey istemeyip verilenleri fakirlere dağıtır. Mal ve parayı sırf bu gaye ile infâk eder (Ramazanoğlu, 2005: 23).

5. Nefs-i Raziyye: Bu makamda sâlikde beşeri sıfatlar yok olmuş, Allah'tan gelen her şeye tam bir rıza gösterdiği için bu mertebeye “raziyye” denir. Nefis bütün arzu ve isteklerinden vazgeçerek tam ile Rahman'a yönelmiştir. Allah'ın hikmetine ve hükmüne tam olarak razı olmuştur. Bu makama yükselmiş olan insanî nefse ikram edilen sıfatlar; vera` (şüpheli şeyleri terketmek), ihlâs, muhabbet, üns, huzur (muhadara), keşif ve keramettir (Hakkı, 1980: 491).

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۖ اِرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۖ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۖ وَادْخُلِي جَنَّاتٍ

“*Ey itminana ermiş nefis! Sen Rabbinden, Rabbin de senden razı olarak Rabbine dön! Kullarımın arasına katıl ve Cennet'ime gir.*” (Kur'an-ı Kerim, Fecr 84/30).

Bu makamda nefis-i râdiyenin seyri fillah (Allah için)'dir. Mahalli (yeri) sırrın sırrıdır. Hâli, fâni olmaktır. Beşerî sıfatların kaybolup gitmesidir. O ise “Hakke'l-yakîn” olmuştur (Hikmet, 2009).

Âlemde meydana gelen her şeyi itirazsız gönül hoşluğuyla kabul edip haz alır. Hiçbir musibetten şikâyet etmez her şeye razı olur. Bu halde iken bile insanlara nasihat edebilir. Allah'ın kullarını irşada devam eder. Sözüdü duyan ondan istifade eder. Duası ret olunmaz. İhtiyaç sahibi olmasa da kendisine verilen hediyeyi reddetmez, muhtaç olan fakirlere infak eder; ihtiyaç sahibi olsa da kimseden bir şey istemez. Rabbi ile meşgul olur (Hikmet, 2009).

Bu makamda ehlullah “Hayy” ismiyle meşgul olur “Hayy” virdine devam eder. Hak Teâlâ onun kalbine kendi sıfatlarından bir sıfatla tecelli eder. O sıfatın bazı eserleri Allahu Teâlâ'nın ihsanı ile fâni olan kulda zahir olur. Meselâ Hak Teâlâ ona Semî, işitici sıfatı ile tecelli edince o kul cemadatın zikrini bile işitip anlayabilir. Çünkü o fâni kul ilme'l-yakîn ve ayne'l-yakîn mertebelerinden geçip Hakke'l-yakîn mertebesini bulmuştur.

6. Nefs-i Marziyye: Bu mertebede sâlikin Allah'tan razı olduğu gibi Allah da ondan razıdır. Bu ”Hakk'l yakîn” mertebesidir.

Nefs-i mardiyeye sahibi, bütün mevcudiyetiyle Hakk'ın emrine ram olur; ibadet ve taatta bulunur; ihlâsla itaat edip hizmetlerde bulunur. Allah (c.c.) böylece kendisinden razı olur.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۖ ارجعي إلى ربك راضيةً مرضيةً ۖ فادخلي عبادي ۖ وادخلي جنّتي

“*Ey itminana ermiş nefis! Sen Rabbinden, Rabbin de senden razı olarak Rabbine dön! Kullarımın arasına katıl ve Cennet’ime gir!*” (Kur’an-ı Kerim, Fecr 84/28).

Allahu Teâlâ bu nefse “*Rabbine razı olmuş ve razı olunmuş olarak dön*” kelâmıyla hitâp etmiştir. Bu makamda nefs-i mardiyenin seyri, anillah (Allah’tan)’dır. Âlemi şehâdet âlemidir. Sıfatları Allahu Teâlâ’nın ahlâkı ile ahlaklanmaktır (Hikmet, 2009). Lâzım olan hikmet ve nasihatı insanların seviyesine göre, onların anlayacağı derecede söyler.

Hataları af, ayıpları örtmek, hüsn-i zan, herkese lutf ve şefkattir. İnsanları tabiatlarının zulmetlerinden, ruhlarının nurlarını çıkarmak için onlara meyl ve muhabbetir. Nefs-i emmâre makamında olan meyl ve sevgi gibi değildir. Bu rahmettir. Zira nefs-i emmarede sevgi nefis için olduğundan kötü, çirkin, gaflet ve zulmettir. Bu ise nefis-i mardiyenin sıfatından olup halk ile Hâlık’ın sevgisini birleştirir. Bu ancak bu makama kavuşanlara nasip olur (Hökelekli, 2009: 38).

Onun için bu makamda olan veli görünüşte insanlardan ayrılmaz ama seçilmişlerin seçilmişidir. Kendisi her şeyden razıdır (muhakkak ki Allahu Teâlâ’nın razı olduklarından razıdır), değeri yüksektir.

Bu sâlik her sözünü tutar sözünden dönmez. Herşeyi yerine koyar adaletten ayrılmaz. Yeri geldiğinde o kadar infak eder, mal verir ki bazıları israf ediyor zannederler. Bu kâmil zat, eşyanın hakikat ve sırlarına vakıf olmuştur. Zikir ismi “Kayyum”dur (Türer, 2011: 127).

7. Nefs-i Kâmile (Sâfiye): Bu mertebede artık sâlik en yüce makama ulaşmış, “kâmil” sıfatını kazanmıştır. Onun ruhi yönü cismî varlığına hâkim olmuştur. Bütün ma’rifet sıfatlarını kazanarak, irşad mevkiine yükselmiştir (Yılmaz, 2010: 236).

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا اتِّبَانًا رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُمِ نَدْوًا عُلَمَاءُ

“*Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet vermiş, yine ona tarafımızdan ilmi ledünnî öğretmiştik.*” (Kur’an-ı Kerim, Kehf 18/65).

Nefs-i sâfiye, bütün faziletlere kavuştuğu için ismi kâmile olmuştur. Sıfatları, bildirilen bütün güzel huylardır. Bu kâmil velinin amelleri savap ve ibadettir. Bu kişinin

yüzünü görmek huzur ve saadettir. Bu arifi görenlerin kalbine Allahu Teâlâ'yı zikir ve fikir gelir (Hikmet, 2009).

Bu makamın sahibi olan sâlik bir an ibadetsiz olmaz. Bedenin her uzvuyla, eliyle, ayağıyla, diliyle yahut yalnız kalbi ile ibadettedir. Bu kâmilin istiğfarı çoktur. Tevazuu sahibidir. Yumuşak ve alçak gönülle söyler. Muhabbet ehlini sevip, sevilme-yeceklere sevgisizlik gösterir. Bununla beraber kalbinde kimseye kötülük beslemez. Bu kâmilin muradı Hakk'ın muradına, uygun, rıza ve kızması da onun rıza ve kızmasına mutabıktır. Hep Allah'la olup hep huzurdadır (Hikmet, 2009).

İnsân-ı kâmilin bir özelliği de, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış olması nedeniyle, ahlâkî olgunluktur. İnsân-ı kâmil şeriat, tarikat, hakikat ve mârifet itibariyle tam ve yetkin kişidir. Eşyayı ve ondaki hikmetleri gereği gibi bilir. İyi ve güzel vasıflar onda toplanmıştır. Çok az insan bu vasıflara ulaşabilir (Hökelekli, 2009: 39).

Seyr-ü Sülukun bu şekilde nefis mertebelerini kat etmek suretiyle tamamlanmasına “riyâzat ve mücâhede yolu” denir. Mücâhede, nefsi iyiliğe zorlamak, riyâzat ise onu bu işe alıştırmaktır (Tûsî, 1996: 513).

3. TASAVVUFİ DÜŞÜNCENİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

3.1. Hz. Muhammed Dönemi

Tasavvufun Hz. Peygamber'e dayandığı ve o kaynaktan yayıldığı bir gerçektir. O'nun örnek hayatı dikkatle incelendiği takdirde kahramanlık, şükür, tevekkül, kadere rıza, belalara sabır, fedakârlık, kanaat, gönül zenginliği, cömertlik, tevazu gibi insanın her zaman özlemine çektiği bu vasıfların gerçek kaynağı hiç şüphesiz Peygamberimiz'dir. Tasavvuf kitap ve Sünnet doğrultusunda gelişmiştir (Eraydın, 2004: 59).

Hz. Peygamber Allah'ın seçkin kulu olmasına rağmen, kimseden farklı yaşamamış, hatta oldukça sade ve basit yaşamış, ganimet malları sebebiyle müslümanların elleri az çok genişlediği halde o eski yaşama biçimini sürdürmüş, öbür müslümanlar düzeyinde bir hayata kavuşmak isteyen hanımlarına kırılmıştır (Yılmaz, 2010: 84). Bu nedenle Ahzab suresinin ilgili ayetleri nazil oldu. “*Ey Peygamber, zevcelerine de ki: Eğer bu süfli hayatı, onun zinet ve parlaklığını istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim ve güzellikle salıvereyim. Yok, eğer Allah'ı ve*

peygamberini ve ahiret yudunu istiyorsanız, Allah iyilere büyük bir mükâfat hazırlamıştır.” (Kur’an-ı Kerim, Ahzab 33/28-29).

Hz. Aişe: ”Hz. Peygamber’in hiç bir zaman karnı tam doymadı ama asla şikâyetçi olmadı. İbn-i Abbas’ın rivayetine göre, “Peygamberimiz bazen birkaç gece aç sabahlardı, hane halkı da yiyecek birşey bulamazdı, zaten yedikleri de çoğunlukla sadece arpa ekmeğiydi.” (Yılmaz, 2010: 82).

İslâm, müminlerin dünya hayatına ve maddî zevklere dalmamalarını, âhirete ve mânevî değerlere öncelik vermelerini ister. Tasavvufta dünya hayatına âhiret hayatı kadar veya daha fazla önem vermemek esastır. Bu nokta Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîs-i şeriflerde de kuvvetle vurgulanmıştır. Allah Teâlâ buyurur: “*Dünya hayatı aldatıcı bir metâdan başka bir şey değildir.*” (Kur’an-ı Kerim, Âl-i İmrân 3/85). “*Doğrusu dünya hayatı ancak bir oyun ve eğlencedir.*” (Kur’an-ı Kerim, Muhammed, 47/36). Hz. Peygamber şahsen yukarıda anlatılan ilkelere uygun olarak yaşamış; dünya malına tamah etmemiş, maddî zevkler peşinde koşmamış, daima âhiret hayatına öncelik vermiş ve onu üstün tutmuştur. Şöyle buyurmuştur: “*Uhud dağı kadar altınım olsa, borcumu ödemek için bundan ayıracağım miktar hariç, altınların üç günden fazla yanımda kalmasını arzu etmezdim.*” (Hadis-i Şerif, Buhârî, 3/82).

Dünyayı âhiretle bir ve eşit tutmak veya ondan üstün tutmamak zühddür. Zühd tasavvufun temelidir. Hz. Peygamber ise farz ibadetlerle yetinilmemesini, nâfile ve sünnet olanların da yerine getirilmesini tavsiye etmiştir. Farz namazlardan önce ve sonra kılınan sünnetler, diğer nâfile namazlar, Receb ve Şâban gibi aylarda belli miktarda tutulan oruçlar, umre ve sadaka böyledir. İbadetlerin amacı nefsi disiplin altına alarak Allah'a yaklaşımdır (Özalp, 2000: 396).

Hz. Peygamber zamanında çeşitli eğilimlere sahip olan sahâbeler vardı. Bunlardan bir kısmı ilim öğrenmeye, bir kısmı dini tebliğe, bir kısmı cihada, bir kısmı yöneticiliğe daha fazla ilgi duyarken bir kısmı ibadete daha çok önem veriyor, uhrevî kurtuluş üzerinde yoğunlaşıyorlardı. Başta ilk dört halife olmak üzere Osman b. Maz`ûn, Mus`ab, Ammâr, Habbâb, Bilâl, Suhayb, Selmân, Ebû Zer, Ebü'd-Derdâ, Huzeyfe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr bu sahâbenin âbid ve zâhidleri olarak tanınmışlardı. Daha sonraki dönemlerde yaşayan âbid, zâhid ve dindar müslümanlar her zaman bunları örnek almışlardır (Tûsî, 1996: 186).

3.2 Tasavvuf Tarihi Kaynaklarından Tasavvufun Tarihi Gelişimi

3.2.1. Zühd Dönemi

Bu dönem Asr-ı saadetle başlar, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn devrini ve ilk iki asrı içine alan, tasavvuf kavramının oluştuğu zamana kadar olan dönemdir (Yılmaz, 2010: 81).

Bu dönem zahidlerinde önceleri “koru” ya dayalı bir zühd anlayışı hâkimdi. Bu anlayışın en büyük temsilcisi de Hasan-ı Basri Tasavvuf tarihinde mühim bir yer tutar. Hasan-ı Basri geçici dünya zevklerinden yüz çevirip, sürekli korku ve hüzn içinde olmanın, salih ameller işlemekte büyük rolü olduğuna inanmıştır (Sunar, 1978: 14).

Hicri II. Asrın en meşhur zahitlerinden biri de Rabiâtü'l-Adeviyye'dir. Hasan-ı Basri ile karşılaşmış olan Adeviyye duygu ve düşünce olarak Hasan-ı Basri'den oldukça farklıdır. O'nun hareket noktası cehennem korkusu ve cennet arzusu değil, doğrudan doğruya Allah aşkıdır. Rabiâtü'l Adeviyye tasavvuf tarihinde “ilahi aşk” mefhumunu ilk kullanan kişi olmuştur. Onunla tasavvufî düşünce yepyeni bir yola girmiş, “ilahi aşk” anlayışı zamanla yeni boyutlar kazanarak, tasavvuf edebiyatının ve sûfi düşüncenin en önemli temalarından birini oluşturmuştur (Türer, 2011: 4-75).

Sonraki dönemde gelecek olan mutasavvıfların öncüleri olan zahidlerin başlıca temsilcileri şunlardır: Üveys Karanî, Hasan Basrî, İbrahim bin Edhem, Fudayl bin İyaz, Atar Karani, Şakik Belhî, Cafer Sadık, Süfyan Sevrî, Abdullah bin Mübarek ve Rabiâtü'l-Adeviyye (Yılmaz, 2010: 98-101).

3.2.2. Tasavvuf Dönemi

Hicri III. (M. IX.) yüzyıldan başlayarak tasavvuf sistemleşme sürecine girdi. Tasavvufun bu yeni oluşumu, sistemleşmesi içinde yer alan, katkıda bulunan ve sürdüren mutasavvıfların önde gelenleri şunlardır; Bayezid-i Bestamî (ö. 261/874), Hallac-ı Mansur (ö. 309/921), Şihabeddin Sühreverdî (ö. 587/1190), Hakim Tirmizî (ö. 285/898), Nifferî (ö. 354/965), Ferüdüddin Attar (ö. 620/1220) (Özalp, 2000: 396).

VII. (M. XII.) asır tasavvufta önemli gelişmelerin gerçekleştiği bir dönemin başlangıcıdır. İbn Arabî (ö. 638/1240) kendisinden önceki sûfilerin fikirlerinden de yararlanarak, vahdet-i vücûd terimi ile ifade edilen bir görüş ortaya attı. El-Fütûhâtü'l-Mekkiyye ve Füsûsü'l-Hikem gibi eserlerinde bu konudaki düşüncelerini genişçe

açıkladı. İbn Arabî varoluşu; her şeyi kuşatan mutlakdan kaynaklanan bir açılma, iniş ve tekrar ona yükselen bir çıkış olarak belirlemektedir. Bu noktada insan-ı kâmilin amacı bu çıkışı gerçekleştirecek eylemlerde bulunmaktadır. Ona göre, bunun da yolu tasavvufi yaşayıştır (Coşkun, 2008:124). Sadreddin Konevî, Fahreddîn-i Irâki, Abdülkerîm el-Cîlî, İbn Fârız, Aziz Nesefî, Şebüsterî, Abdürrezzâk el-Kâşânî ve Câmî gibi ünlü sûfiler bu yolda onu izleyerek geniş ölçüde vahdet-i vücûdu birçok müslüman ilim ve fikir adamının dünya görüşü haline getirdiler (Özalp, 2000: 396).

Tasavvufun (vahdet-i vücud) öğretisine karşı çıkan bazı mutasavvıflar (vahdet-i şuhud) öğretisini oluşturdular (Bolay, 2006). Bu anlayışı içinde yer alan ve gelişmesine katkıda bulunan başlıca mutasavvıflar da şunlardır: Cüneyd Bağdadî (ö. 297/909), Haris Muhasibî (ö. 243/857), Serrac (ö. 378/988), Ebu Talib Mekkî (ö. 386/996), Kelabazî (ö. 380/990), Kuşeyrî (ö. 465/1072), Hucvirî (ö. 470/1077), Gazalî (ö. 505/1111), İmam Rabbanî (ö. 1034/1625) (Sunar, 1978: 20-24).

İslam Tasavvufu VI. Yüzyıldan sonra kurumlaşmaya başlamış, Tasavvufun kural ve yöntemlerini kimi farklılıklarla yeniden belirleyen mutasavvıflar, genellikle kendi adlarıyla anılan tarikatları kurdular. Tasavvufun, halk arasında daha hızlı bir biçimde yayılmasını sağlayan tarikatlar, varlıklarını tüm İslam dünyasında günümüze kadar sürdürdüler. Tarikat kurucusu başlıca mutasavvıflar da şunlardır: Abdulkadir Geylanî (ö. 561/1165, Kadiriye), Ahmet Rıfâî (ö. 578/1182, Rıfaiye), Necmeddin Kübra (ö. 618/1221, Kübreviye), Sühreverdî (ö. 632/1235, Sühreverdiye), Ebu'l-Hasan eş-Şazilî (ö. 632/1273, Şaziliye), Mevlana Celaleddin Rumî (ö. 672/1273, Mevleviye), Bahaeddin Nakşibend (ö. 791/1388, Nakşibendiye) (Özalp, 2000: 397).

3.2.3. Tarikatlar Dönemi

Tasavvufi hayatın yansımalarını bireyler tek başına içlerinde yaşar. Fakat bu hayatı, bu konunun uzmanları, hocaları ve üstatları olan müridlerin derslerine ve sohbetlerine katılarak öğrenilir.

Söz konusu tasavvufi sohbetler ve cemaatler Hicrî VI. (M. XII.) asırda daha düzenli, daha disiplinli bir örgütlemeye dönüştü. Bu örgüte tarikat denildi. Tarikatlar genellikle kurucularının adıyla anılırlar. Bazıları ise çıkardıkları temel prensiplerle anılırlar. Örneğin Halvetiyye tarikatı halvete önem verdiği için bu adı, Celvetiyye

tarikâtı ise, halk arasında bulunmak manasına gelen celvet kelimesinden ismini almıştır (Tûsî, 1996: 466).

Sûfilik ve sûfi cemaatler ortaya çıktıktan sonra bu cemaatler ve örgütler mekânlara ve binalara ihtiyaç duydular. İlk zamanlarda camiler, mescidler, evler, iş yerleri, sûfîlerin buluşma, konuşma ve meselelerini müzakere etme yerleri idi. Fakat örgütler gelişip yaygınlaşınca yeni mekânlara ve binalara ihtiyaç duyuldu. Çeşitli dönemlerde ve bölgelerde bu kurumlara ribat, tekke, zâviye, dergâh, âsitâne gibi isimler verildi (Özalp, 2000: 392).

İlk devir sûfi tarikatlerini Hucviri tasnif etmiş, bunları incelemiş, İslama uygun olan ve olmayan yönlerini izah etmiştir. İlk devir sûfi tarikatlardan bazıları ve kurucuları şunlardır: Muhasibiyye: Haris el Muhasibi, Tayfuriyye: Ebu Yezid Tayfur el-Bistami, Cüneydiyye: Cüneyd el-Bağdadi, Nuriyye: Ebu'l-Huseyn en-Nuri, Hakimiyye: Hakim et-Tirmizi, Hallaciyye: Faris, Hallac-ı Mansur'dan aldığı iddia eder (Türer, 2011: 155).

3.2.3.1. Kadiriyye Tarikatı:

Kurucusu ve Piri Abdülkadir-i Geylani (ö.562/1160)'dir. Soyunun Hz. Ali'ye dayandığı rivayet edilir. Gilan'a bağlı Neyf köyünde doğmuştur. İlim tahsilini Bağdat'da yapmış, hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilimlerde ilerledi. Şeyhi Ebu Said el-Muharrimi'dir. Başka yerlerden birçok âlim ondan feyz almak ve ilim öğrenmek için gelmiştir (Yılmaz, 2010: 241).

Abdülkadir Geylani birçok eser yazmıştır. En meşhurları şunlardır: el-Gunye li Talibi Tariki'l-Hak (ahlak ile ilgilidir), Hizbu Beşairi'l Hayat (Tasavvufi hayatla ilgilidir), el Fütuhu' Gayb (Vaazlar), el-Mevahibu'r-Rabbaniyye; el-Füyuzatü'r-Rabbaniyye fi Evradi'l-Kadiriyye (Türer, 2011: 157).

Kadiriyye Tarikatının başlıca kolları şunlardır: Eşrefiyye, Halisiyye, Garibiyye, Rumiyye, Hilaliyye, Yafiiyye, İseviyye, Esediyye ve Ekberiyye (Eraydın, 2004: 280).

Kadirilik'te zikir açık olarak ve çok defa topluca yapılır. Zikir sırasında oturulabileceği gibi ayakta da durulabilir. Zikir ayakta yapılacaksa halka biçiminde dizilen müridler ellerini birbirlerinin omuzları üzerine koyarak hep bir ağızdan zikre başlarlar. Genellikle "Hu" diyerek yapılan zikir sırasında gözler kapatılır; baş, kelime-i tevhidi temsil edecek biçimde sağa-sola sallanır. Kadiriye tarikatı İslam dünyasında en

yaygın tarikattır. Kadirilik'i Anadolu'ya ilk getiren kişi Eşrefoğlu Rûmî'dir (Özalp, 2000: 239).

3.2.3.2. Yeseviyye Tarikatı:

Tarikatın kurucusu Hoca Ahmed-i Yesevi (ö.562/1166)'dir. Doğu Türkistan'ın, Aksu sancağına bağlı Sayram'da dünyaya gelen Yesevi küçük yaşta Yesi'ye yerleşmiştir (Köprülü, 1984: 61). İlköğreniminden sonra Buhara'ya gelmiş, meşhur Şeyh Yusuf Hemedani (ö. 535/1140)'nin terbiyesi altında yetişmiştir. Yesevi, riyazet, çile, zikir ve mücahedeye çok önem vermiştir. (Köprülü, 1984: 27).

Hoca Ahmet Yesevi, Arapça ve Farsça çok iyi bilmesine rağmen, dervişlerin ve halkın kolay anlayabilmesi için eserlerini Türkçe yazmış ve hitap etmiştir. Sûfi şiirleriyle bölge insanları üzerinde büyük tesir oluşturmuştur. Bu şiirlerini, "Divan-ı Hikmet" kitabında toplamıştır. Yesevi hayatta iken, Orta Asya'ya, Kafkaslar'a, Anadolu'ya, Balkanlar'a halifeler göndermiştir (Türer, 2011: 159).

Yeseviyye tarikatında cehri zikir icra edilir. Bu zikre "zikr-i erre" denir. Bu zikir "Ya Hay - Ya Hu" esmalarının cehri olarak, nefes alıp verme ritmine uyarlanarak tekrarına dayanır. Tarikatte "halvet" de önemlidir. Abdu'l Halık Gucdüvani'nin literatüründeki onbir madde Yesevi yolunun da çerçevesini çizer (Bice, 2011: 26).

3.2.3.3. Nakşbendiyye Tarikatı:

Şeyh Muhammed Bahaüddin Nakşibend Buhari (ö. 791/1389) tarafından kurulmuştur. Buhara yakınlarında Kasr-ı Arifan'da doğmuştur. Muhammed Baba Semmasi, onu manevi oğlu olarak yetiştirmiştir. Asıl şeyhinin Hacı Abdülhalık-ı Gucdüvani olduğu kabul edilir. Bir süre Semerkant'ta kalmış, sonra Buhara'da yaşamış, orada vefat etmiştir (Yılmaz, 2010: 257).

Nakşibendiyye Tarikatı'nda topluca yapılan zikre hatm-ı haccan denir. Sessiz zikir yapılır. Ayrıca Nakşibendiyye tarikatı, boş kalan insanların nefsin pençesinden, çeşitli kötü alışkanlıklardan korunması için, tevbe, istiğfar, zikir, tefekkür, nafile namazlar ve benzeri şeylerle meşgul olmayı tavsiye etmiştir. Bu şekilde nefsi yenip kalbi kontrol altında tutmaya murakabe denir (Turgay, 2000: 195). Diğer tarikatlarda olduğu gibi, Nakşibendiyye Tarikatı'nda da râbıta vardır. Mürid, Resulullah (s.a.s)

Efendimizden itibaren, hayatta olan mürşidine kadar silsiledeki bütün meşayihin oturduklarını, kendisinin de mürşidinin yanında yer aldığını ve onlardan manevi bir feyiz aldığını düşünür ki buna râbîta denir (Eraydın, 2004: 447).

3.2.3.4. Halvetiyye Tarikatı:

Siruciddin Ömer b. Ekmelüddin el-Lahci el-Halveti (ö. 800/1397) tarafından kurulmuştur. Silsilesi Hz. Ali'ye dayanır. Lahcan'da dünyaya gelmiş, amcası Şeyh Muhamed Nuri el-Halveti'ye intisap etmiştir (Yılmaz, 2010: 262).

Her ne kadar Halvetiye Tarikatının Ömer Halveti ile ortaya çıktığı biliniyorsa da, Halvetiye'nin kurucusu olması konusu tartışılmaktadır. Onun ilk "*halveti*" lakabını alması ve çınar ağacı içinde halvet yapması, bu tarikatın kurucusu olarak gösterilmiştir. Bu anlamda Halvetiye Tarikatının gerçek kurucusu, "*Plr-i Sanı*" lakabıyla anılan Seyyid Yahya Şirvani'dir. Halvetilikte ilk defa halifeler yetiştirip, başka memleketlere gönderen Yahya Şirvani'dir (Aşkar, 1999: 542).

Halvetiyye tarikatının bir özelliği de birçok kola ayrılmış olmasıdır. Hz. Şirvanî'den sonra dört ana şubeye ayrıldı.

i. Ruşeniyye: Aydınlı Dede Ömer Ruşenî Hazretleri (ö. 892/1486) tarafından kurulan Halveti tarikatıdır.

ii. Cemaliyye: Amasyalı Cemaleddin Halveti Hazretleri tarafından kurulmuştur. Kanunî Sultan Süleyman'ın mürşid-i kâmilî olan bu zat-ı âli, Çelebi Halife ve Aksarayî namıyla da tanınırdı (Yılmaz, 2010: 262).

iii. Ahmediyye: Şeyh Ahmed Şemseddin Hazretleri tarafından kurulmuştur. Halvetiyye'nin Ahmediyye kolundan eş Şeyh Ramazanüddîn Mahfi Efendi Hazretleri'ne nisbet edilen Ramazaniyye kolu, eş Şeyh İbrahim Ümmî Sinan Efendi Hazretleri'ne nisbet edilen Sinaniyye kolu, eş Şeyh Hasan Hüsameddîn el Buhari el Uşşakî Hazretleri'ne nisbet edilen Uşşakiyye kolu, gibi birçok kolu mevcuttur (Serin, 1984: 142).

iv. Şemseddin-i Sivasiyye: Bu kol, Ahmediyye kolundan devam eder. Şemseddin-i Ahmed Sivasî Hazretleri tarafından kendi adına açılmış olup Halvetiyye'nin Sivasiyye kolu olarak bilinmektedir (Yılmaz, 2010: 263).

Halvetiyye tarikatında cehri zikir esas alınır. Seyr-ü süluk içinde sırasıyla şu isimler zikredilirler; "La ilahe illallah, Hu, Hak, Hayy, Kayyum ve Kahhar." Bu sıraya

“usul” denir. Daha sonra bu isimlere Yahya eş-Şirvani tarafından “Kadir, Kavi, Cebbar ve Malik.” Eklenmiştir. Bu isimler nefsin yedi mertebesini temsil eder. Toplu halde yapılan zikre” darb-ı esma” denir. Şeyhin idaresinde ayakta ve oturarak zikirden sonra, devrana başlanır. Devran topluca sağa-sola yürüyerek yapılır (Türer, 2011: 169).

3.2.3.5. Rıfaiyye Tarikatı:

Ahmed-i Rıfai (ö. 578/1183) tarafından kurulmuştur. Dayısı Mansur el-Bataihi tarafından yetiştirilmiş, ilmi ve tasavvufi terbiyesini de ondan almıştır. Dayısı vefat edince onun yerine tarikatın şeyhi olmuştur (Yılmaz, 2010: 244). Tarikat silsilesi Hz. Ali’ye dayanır. Anne tarafından el-Ensari olarak anılır. Bu nedenle kendisine Şeyh Seyyid Ahmed-i Rıfai adı verilmiştir (Yılmaz, 2010: 170).

Ahmed er-Rıfai Hazretleri, “tasavvuf yolu ancak doğrulukla, kin ve gururdan arınarak, alçak gönüllülük, aczini itiraf ve Hz. Peygamberin sünnetine uymakla nail olur. Arif, Allah’a ancak ilim, amel ve halvetle ulaşır. Âlimlerle sohbet ve zikre devam etmelidir.” demiştir (Rıfai, 2011: 415).

Rıfai Hazretlerinin yolu cehri, yani sesli zikri benimseyen bir tarikattır. Def çalmak, nevbet tutmak, sema yapmak Rıfâîlerin zikirler esnasında uyguladıkları âdetlerdendir. Rıfâîlerin, havârik dedikleri ve senenin belirli zamanlarında bazı dervişlerin, vücutlarına şiş sokmak, kızgın demir yalamak, ateş ve cam yutmak gibi gösterdikleri olağanüstü halleri vardır (Telliöğlu, 2000: 47).

3.2.3.6. Mevleviyye Tarikatı:

İslam dünyasının en yaygın tarikatlerinden biri olan Mevlevilik, Mevlana Celaleddin-i Rumi (672/1273) tarafından kurulmuştur. Belh’de doğan Mevlana, babası Sultanü’l-Ulema Bahauddin Veled’le Belh’i terkedip, birçok yeri dolaştıktan sonra Konya Karaman yerleşmişlerdir. Babası Sultanü’l Ulema vefat edince, Buhaneddin Tirmizi Mevlana’yı mana ilminde yetiştirir (Cebecioğlu, 2010: 11).

Mevlevîlik de, diğer bazı tarikat yapılanmalarında olduğu gibi bizzat birinci temsilcisi tarafından bir örgütlenme biçimine dönüştürülmemiştir. Mevlevîlik, Mevlana’nın kurduğu bir tarikat ya da yol değildir. Kendisinden sonra tarikatlaşma

yoluna girmiş ve oğlu Sultan Veled ve diğer taraftarları tarafından sistematik bir hale getirilmiştir (Beşirli, 2003: 339).

Mevlevilikte başlıca tarikat ayini, âyin-i şerif de denilen semadır. Belli kurallar içinde ve müzik eşliğinde yapılan semadan başka zikir telkini, tac ve hırka giyme, halvet, tarikata giriş, halifelik verme de belli kurallara bağlanmıştır. Halvet, diğer tarikatlarda olduğu gibi kırk gün süren bir ibadet, riyazet biçiminde değil, tekkede hizmet biçiminde uygulanır. Binbir gün süren bu halveti (çile) tamamlayan kişiye derviş adı verilir. Mevleviyye tarikatı, aşk, cezbe, semâ' ve safâ esasları üzerine kurulmuştur (Kara, 1999: 89-99).

3.2.3.7. Ekberiyye Tarikatı:

Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'ye nisbet edilen tasavvufi ve fikri bir harekettir (İslam Ansiklopedisi, 1994: 424). Muhyiddîn İbnü'l-Arabî 1165 (H.560) senesinde Endülüs'teki Mürsiyye kasabasında doğdu. 1240 (H.638) senesinde Şam'da vefât etti. Kabri Şam'da olup sevenleri tarafından ziyâret edilmektedir. Küçük yaşında ilim tahsil etmeye başlayan Muhyiddîn-i Arabî, pek çok âlimin ilim meclislerinde bulunup, ilim öğrendi. Keskin zekâsı, kuvvetli hâfızası ile dikkatleri çekti (Türer, 2011: 178).

Tasavvufi fikirlerinden dolayı kendisini kâfirlikle itham derecesine varan tenkidlere, hayatının bu devresinde, bilhassa o zamanın mutaassıp Suriye'sinin Fıkıh ve Hadis âlimleri tarafından maruz kalmıştır. Hayatının son dönemlerinde, M.1229'da gördüğü bir rüya üzerine yazdığı en mühim eseri Fûsus-el Hikem bu devrin mahsûlüdür. İbnü'l Arabî H.630/M.1232-1233 yılından itibaren, tamamıyla Fütuhât'ını yazmak, yazılmış kısımlarını düzeltmek ve tamamlamak ile meşgul olmuştur (Yıldırım, 1998: 31).

Muhyiddîn-i Arabî, evliyâ-i ârifinin en büyüklerinden biri olduğu gibi, zâhir âlimlerin de büyük imâmlarındandır. Onun kadar eser yazan başka bir sûfi yoktur. Üç yüzden fazla kitap ve risale yazmıştır. Bir özelliği de eserlerini keşf ve ilhamla yazmasıdır.

Eserlerinden bâzıları şunlardır: Fütûhât-ı Mekkiyye (20 cilt), Et-Tedbîrât-ül-İlâhiyye, Tenezzülât-ül-Mûsiliyye, El-Ecvibet-ül-Müsekkite an Süâlât-il-Hakîm Tirmizî, Fûsûs-ül-Hikem, El-İsrâ ilâ Makâmil Esrâ, Şerhü Hal'in-Na'leyn, Tâc-ür-

Resâil, El-İ'lâm bi-İşâreti Ehl-il-İlhâm, El-Medhâl ilâ Ma'rifetil-Esmâ (İslam Ansiklopedisi, 1994: 425).

3.2.3.8. Bektaşîyye Tarikatı:

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve müslümanlaşmasında büyük rol oynayan Horasan Erenleri'nden olan Hacı Bektaş Veli, Ehl-i Beyt soyundan gelmektedir. Hocası Hoca Ahmet Yesevi'dir. Hoca Ahmet Yesevi'nin etkisiyle oluşan kültür ortamında yetişen “eren” lerden biri de Hünkâr Hacı Bektaş Veli'dir. Hacı Bektaş Veli Türkistan'da sürdürdüğü dini eğitim-öğretim faaliyetlerini Anadolu'ya Taşımıştır (Eğri, 2011: 8).

Hacı Bektaş Veli'nin türbesi Nevşehir'de yaşadığı düşünülen şimdiki ismi Hacı Bektaş olan ilçede bulunmaktadır. Hacı Bektaş Veli Anadolu'da irşadla görevlendirdiği birçok halife yetiştirmiş, bu dervişler onun tekkesinden aldıkları tasavvufi eğitimle olgunlaşmış, gittikleri yerlere sevgi, hoşgörü, sulh götürmüşlerdir. Bektâşîlik'deki sevgi anlayışının ilk unsuru Hz. Muhammed sevgisidir. O dervişlerin eğitiminde rol modeldir (Eğri, 2011: 23). Daha sonra Ehl-i Beyt sevgisi gelmektedir. On iki imama bağlılık ve sevgi de önemlidir.

Bektâşî şeyhleri birer 'karizmatik otorite' dir. Onlara gösterilen saygının nedeni Ehl-i Beyt soyundan gelmeleridir. Bu kişiler o zaman dilimindeki Velilerin başı kabul edilir, kutbu'l-aktab veya kutbu'z-zaman şeklinde isimlendirilir (Eğri, 2011: 41). Bektaşî Ocaklarında, dedelik kurumu üçlü hiyerarşiye dayanır: 1. Mürşid, 2. Pîr, 3. Rehber. İlk mürşid, Hz. Muhammed, sonra Hz. Ali, sonra Hacı Bektaş Veli'dir. Bektaşî-Alevî inancında “Dede”, “Baba” uygulamaya dönük bütün görevlerde baş aktördürler. Doğumdan sünnete, evliliğe, ölüme kadar Alevî-Bektâşî kültürünün ayrılmaz parçasıdır. Bektâşîlikte kadın dervişlere “Ana Bacı”, “Kız Bacı” gibi adlar verilir (Eğri, 2011: 65).

Bektâşî tarikatı silsilesi, Hz. Muhammed, Hz. Ali'den başlayıp Hasan Basri, Hasan Herkâni, Hoca Ahmet Yesevî, Hoca Yusuf Hamedâni, Şeyh Lokman Horasanî, Pir-i Seyyid Muhammed Bektaş-ı Veli'ye kadar gelmektedir (Şamil İslam, 2000:).

Bektâşîliğin temel erkânı “dört kapı kırk makam” anlayışıdır. Hacı Bektaş Veli'nin “Makalat” adlı eserinde söz edilir. Bu eserde tarikatın olmazsa olmaz değerlerini belirlemiştir. Dört kapı kırk makam ise şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir (Eğri, 2011: 247).

Bektâşîlikteki zikir anlayışı Hz. Muhammed ile Hz. Ali'nin arasında geçen konuşmalarla şekillenmektedir. Hacı Bayram Veli zikri kalp ile yapılan, dil ile yapılan, sır ile yapılan olmak üzere ayırır. Veli Baba ise, Cehri zikir, Zikr-i hafî, zikr-i kalbî olmak üzere üçe ayırır. Her nefis mertebesinin ayrı zikri vardır. 'Allah' isminden, 'Hû' ismine ulaştığında bütün varlık aşka dönüşür (Eğri, 2011: 282).

Yeniçeri ocağının kuruluşunda Hacı Bektaş Veli'nin ruhaniyetinin ve Bektâşîlik'in önemli bir yeri vardır. Bektâşîlik günümüzde Anadolu, Balkanlar, Trakya, Makedonya'da daha fazla yaygındır (Yılmaz, 2010: 251).

3.2.3.9. Bayramiyye Tarikatı:

Hacı Bayram Velî tarafından XIV. asrın sonları ile XV. asrın başlarında kurulan ve önemli bir yere sahip tarikatlardan biridir. Hacı Bayram Veli, 753/1352 yılında Ankara Solfasol (Zü't-Fadl) köyünde doğmuştur. Asıl adı Numan'dır. Başta Fatih'in Hocası Akşemseddin olmak üzere Yazıcıoğlu Mehmed, Ahmed Bican, Akbıyık Sultan, Dede Ömer Sikkını gibi pek çok halife yetiştirdi. Bayramiyye tarikatı genellikle Halvetiyye ile Nakşibendiyye tarikatlarının prensiplerini birleştiren bir tarikat oldu (Yılmaz, 2010: 264).

Bayramîlik, tasavvuf tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Tarikat, Hacı Bayram'dan sonra üçe ayrılmıştır:

1. Akşemseddin vasıtasıyla Şemsiyye-yi Bayramiyye
2. Bursalı Dede Ömer (Emir Sikkını) vasıtasıyla Melamiyye-yi Bayramiyye
3. Hızır Dede Halifesi Bursalı Üftade Hazretleri'nin müridlerinden Aziz Mahmud Hüdayi tarafından tesis edilen Celvetiyye tarikatıdır (Eraydın, 2004: 406).

Bayramîlik, kendisinde sesli ve sessiz hatî ve cehrî zikri toplamıştır. Sesli zikri Halvetîlikten, sessiz zikri de Nakşîlikten geldiği kabul edilir. Bayramilikte Tevhid anlayışına çok önem verilir, Tevhid mertebelerini Hacı Bayram "bilmek", "bulmak", "olmak" diye ifade eder (Demirci, 1987: 39).

Bayramîlik, dünya hayatında kimseye yük olmamayı, alın teriyle kazancı esas alır. Hacı Bayram Velî, hayatı boyunca manevî ilerlemeye engel olmayacak şekilde dünyayla meşgul olmuş, dünyada misafirmiş gibi bir tavır takınmıştır. Hacı Bayram kendisi ömrü boyunca toplum içinde bulunmuş, elinin emeğinin mahsulü ile geçirmiş ve müridlerine de bunu tavsiye etmiştir. Aynı zamanda müridlerinin el sanatları,

pazarlama, ticaret, esnafılık gibi çeşitli meslek dallarında yetişmelerini teşvik ederek meslek sahibi olmalarını sağlamıştır (Kılıç, 2006: 56).

Bayramîlik geleneklerine gelince onları şöylece özetleyebiliriz: Tekke veya bir mecliste toplanmak, oniki rekâtlık bir teheccüd namazı kılmak, sonra zikir halkası oluşturmak, kudûm çalarak çarşayı dolaşmak. Zikirlerinde "Lâ ilâhe illâllah" derler. Tarikatın esasları; cezbe, muhabbet ve sırr-ı ilâhi olarak ifade olunabilir (Pakalın, 1983).

3.3. Tasavvufun Tarihi Sürecinde Kadın ve Tasavvuf

Kur'an-ı Kerim'de kadının gerek yaratılış, gerekse hak ve sorumluluklar yönünden erkekle eşit konumda olduğu görülür. Kadın, Allah'ın kulu olması bakımından erkekle eşit seviyededir. Dinî hak ve sorumlulukları da aynı düzeydedir. Özellikle İslam, saadet asrında, kadınlara haklarını tam olarak vermiş, kadın ve erkek arasındaki dengeler adil bir biçimde düzenlenmiş, hak ve adalet sağlanmıştır (Uludağ, 2009: 99).

Kur'an-ı Kerim'de *“Doğrusu erkek ve kadın müslümanlar, erkek ve kadın müminler, boyun eğen erkekler ve kadınlar, doğru sözlü erkekler ve kadınlar, sabreden erkekler ve kadınlar, (Allah'a) gönülden bağlı olan erkekler ve (Allah'a) kadınlar, sadaka veren erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar, iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çok zikreden erkekler ve Allah'ı çok zikreden kadınlar”* (Kur'an-ı Kerim, Ahzab 33/35) buyurulmaktadır. Kur'an, kadın ve erkeği ayırmadan ikisine beraber seslenmiş, onları kulları olarak eşit gördüğünü göstermiştir.

İslâm'ın ilk zamanlarında kadın içtimaî hayatın her safhasında erkekle beraber yer almış, hatta gazalara bile fiilen iştirak etmiştir. Hz. Muhammed'in bir hadisi şöyledir: *“Dünyanızdan bana üç şey sevdirmiştir: kadın, güzel koku ve gözümün nuru namaz.”* (Hadis-i Şerif, Nesai, İşretu'n-Nisa 6/1) buyurmuştur. Hz. Peygamber 25 yıl boyunca Hz. Hatice ile tek eşli olarak yaşamış, O da kendisini daima desteklemiştir. Sonraki eşi Ayşe, kızı Fatma, hem sağlıklarında, hem de sonraları toplumda çok seçkin bir yere sahip olmuşlardır (Schimmel, 1999: 25).

Ne yazık ki İslâm toplumlarındaki uygulamalar her zaman bu çizgide devam etmedi. Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde kadının mevkii geriledi. Kökleşmiş ataerkil aile anlayışı ve erkek egemen tavır, kadın haklarını kısıtladı (Aydın, 2001: 86).

Tasavvuf çevrelerinde ise kadının yeri, başka alanlarda olduğundan daha ileri seviyededir. Zühd, tasavvuf ve tarikat dönemlerinde sûfîlerin geneli kadına olumlu bakış açısı sergilerken, bir kısmı olumsuz tavır takınmışlardır. Kadın konusundaki yaklaşım tarzları çağlara, bölgelere, sûfî düşünürlerin meşreplerine ve mensup oldukları tarikatlara göre değişmektedir (Uludağ, 2009: 8). Bu görüşlerde benzer ve farklı yönler olduğu gibi çelişkiler de vardır. Bazen aşağılanmada en aşağı noktaya indirilen kadın, bazen de yüceltilerek melek derecesine çıkarılmıştır (Uludağ, 2009: 8). Hicri II. asırdan itibaren has tekke ve zaviyeleri olan, şeyhlere mürid olup tekke müdavimleri arasına giren, hatta halife olan (mesela Mevlevilikte) kadınlar vardı. Onlardan biri olarak Rabiâtü'l-Adeviyye Allah aşkı ve sevgisinin temsilcisidir. Rabia iki çeşit sevgiye işaret eder ve birini diğere üstün tutar. Bunlar “Allah’tan başka bir şeyle meşgul olmaktan alıkoyan sevgi ve diğeri “esas sevgi olan Allah’ın zatına O’nun cemaline olan sevgidir. Zühd ve Allah korkusundan ibaret olan ilk dönem tasavvufunu, Allah aşkı ve Allah’a kavuşma arzusu duygularıyla zenginleştirerek, gelişmesine yardımcı olmuştur (Sunar, 1978: 17).

Müslüman erkeklerin dışında, kadınların mânevî yaşantısını anlatan az da olsa eserlere ulaşılmıştır. Örnek olarak, Molla Câmî’nin kitabı verilebilir. O, mutasavvıflar üzerine yazdığı biyografik eseri “Nefahâtü'l-Üns” de otuzdan fazla kadın sûfiden bahseder. Ebû Abdurrahman es-Sülemî’nin yazdığı “Zikrû'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's Sûfiyyât” adlı eseri, sadece kadın velileri ele alması yönüyle ilk ve orijinal bir eserdir. Bu eserde Sülemi seksendört kadın sûfiden bahseder (Aşkar, 1997: 406). İbnu'l-Cevzi’nin “Sıfetu's-Safve” si kadın sûfîlerden bahseden eserlerdendir. Şa'ranî, et-Tabakatü'l-Kübra adlı eserinde az da olsa kadın velilerden bahseder. Yusuf b. İsmail en-Nebhanî, Camiu Keramati'l-Evliya adlı eserinde kadın velilerden bahseder (Aşkar, 1997: 404).

Hasan Basri, Rabiâtü'l Adeviyye mecliste olmayınca sohbete başlamazdı (Attar, 2008: 65). Basra meşayihinden biri Rabia’nın yanına gelir. Başlar dünyayı kötülemeye. Rabia bu şeyhe: “Ey Şeyh, sen dünyayı çok seviyorsun, öyle olmasaydı ondan bu kadar söz eder miydin? Tabak sevdiği postu yere vurur. Eğer içinde dünya sevgisi olmasaydı, onun ne iyiliğini ne de kötülüğünü hatırına getirirdin. Bir şeyi seven hiç durmadan onu anar.” (Attar, 2008: 103).

3.3.1. Tasavvuf Tarihinde Mürîd Hanımlar

Tasavvuf tatbîkî bir ilim olduğundan mürşid ya da şeyh denilen üstadlar nezdinde ve onların terbiyesi altında öğrenilebilir. Bir kimse tasavvufa dair kitapları okuyarak sûfî ve şeyh olamaz. Tasavvufun bir mürşid nezaretinde talim edilmesi zorunluluğu, onun kitaplardan öğrenilmesini imkânsız kılmıştır (Güngör, 1996: 97). Tasavvufun bir mürşid terbiyesinde gidilen yol ve okul olmasından dolayı tasavvuf yolunu tutan kadınlar da zamanlarının şeyhlerini ziyaret etmişler, onların sohbetlerinde ve hizmetlerinde bulunmuşlardır.

Tasavvuf yoluna giren ilk hanımlar aslında Peygamber (s.a.v.)'in hanımları ve kızları olarak görülürler. Onlar Hz. Peygamberle beraber zühd hayatını yaşamışlardır. Daha sonraki dönemlerdeki sûfî hanımlardan bahsedecek olursak: Basra ehlinde, Meryem Basriyye, Râbia Adeviyye'nin sohbetinde bulunmuş ve ona hizmet etmiştir. Üneyse bnt. Ambr el- Adeviyye, Mu'azetu'l Adeviyye'nin öğrencisidir (Sülemi, 2012: 46). Alkame en-Nahaiyye, Basralı zahide hanımdır. Zehebî onun için şöyle der: "Ebu Hanife'nin yardımıyla ilimde ilerlemiş, fıkıh ve rey ilminin büyüklerindedir." (Sülemi, 2012: 52). Gufeyretu'l-Âbide, Mu'azetu'l Adeviyye'nin sohbetinde bulunmuştur (Sülemi, 2012: 43). Fatıma bnt. Abdullah, Ebu Said el-Harrâz'ın öğrencisidir (Sülemi, 2012: 85). El-Vehetiyye Ümmü-l Fadl, zamanındaki şeyhlerin çoğunun sohbetlerine katılmış, dil, ilim ve hal bakımından oldukça ilerlemiş bir zahideydi. Ömrünün sonlarında Abdullah b. Hafif'in öğrencisi olmak ve sohbetine katılmak için üzere yolculuğa çıkmıştır (Sülemi, 2012: 119).

Şeyhlerin sohbetine devam eden hanım müridler sohbet şeyhlerine zaman zaman sorular sormuş ve bu soruları şeyhleri tarafından ilginç bulunmuştur. Mesela Şakîk b. İbrahim Belhî'nin sohbetinde bulunan Bahriyye'nin bir gün ona "Kalemlerin yazmadığı, vehimlerin kirletmediği, Allâm olan ile ahdi yeni olan bir ilimden bana bahset" dediği, Şakîk ise onun bu sözünden dolayı hayrete düşüp "Bu (hanımın) dediğine bakın!" buyurduğu rivayet edilmiştir (Sülemi, 2012: 72).

Fâtıma bt. Ahmed b. Hânî'nin Ebû Osman'ın sohbetine devam etmiş onun ve ashabının uğrunda çok mal infak ettiği ifade edilmiştir. Ebu Osman onun için şöyle derdi: "Fatıma'nın fakirlere hizmeti fütüvvet ehlinin hizmetiydi. Hizmetine karşılık dünya ve ahiretten hiçbir şey beklemezdi." (Sülemi, 2012: 101).

Babası, abisi, kocası şeyh olan, kendisi de onların yolunda giden sûfi hanımlar da vardır. Ebu Osman'ın hal ve vera sahibi kızı Aişe bnt. Ebî Osman en-Neysâbüri, Ebu Hafs en-Neysâbüri'nin eşi Aişe, (Sülemi, 2012: 76) zahid hanımlardan Rabia bnt. İsmail, Ahmed b. Ebi'l Havvârî'nin eşidir (Sülemi, 2012: 65). Abde ve Âmine, Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin kız kardeşleridir. Metmûne, İbrahim el-Havvas'ın kızkardeşidir. Fatıma (Zeytûne lakaplı) Ebu Hamza'nın hizmetçisidir. Velilerdendir (Sülemi, 2012: 77).

3.3.2. Tasavvuf Tarihinde Mürşide Hanımlar

Kadınların mürşid olup olamayacakları yani Allah'a giden yolda erkekler de dâhil olmak üzere insanlara rehberlik ve önderlik edip edemeyecekleri, müslümanlara rûhî ve manevî terbiye verip veremeyecekleri tartışılmış, aslında bu tartışmanın kadının namazda erkeklere imam olup olamayacağı, devlet başkanı olmasının caiz olup olmadığı konularındaki tartışmaların bir devamı olduğu ileri sürülmüştür (Uludağ, 2009: 50).

Aslında mutasavvıflar Hz. Peygamberin hanımlarını ve Hz.Fatıma'yı veliyye olarak gördükleri için kadınların mürşid olmasına olumlu bakmaktadırlar (Uludağ, 2009: 50).

Tasavvufun ilk yüzyıllarında “Şeyhlik bir insana tayinle verilen bir mevki değildi, itibar ve liyakatle kazanılıyordu.” (Güngör, 1996: 97). Şeyhlik makamına uygun hanımlara tasavvuf tarihinde rastlamak mümkündür. İbn Arabî (ö.638/1240)'nin, tasavvuf ve manevi terbiyesinde kadınların önemli bir yeri vardır. Onun mürşidlerinden biri Fatma bint Müsenna isminde Kurtubalı bir mürşidedir. İbn Arabi bu mürşide kadının doksan yaşında olmasına rağmen çok genç, güzel ve nurlu görüldüğünden, kendisinin ona yıllarca hizmet ettiğinden ve onun birçok kerametini gördüğünü *el-Fütuhât*'ında bahsetmiştir (Uludağ, 2009: 76).

Kadınların şeyhlik makamını yükseldikleri tek tarikat Mevlevilik olmuştur. Sultan Veled'in kızı Şeref Hatun'un müridleri vardı, Şah Mehmet Çelebi'den sonra kızı Destina, Karahisar Mevlevihanesini yönetti. Küçük Mehmet Çelebi'nin kızı Güneş Han, Sikke ve hırka giyer, yüzü peçeli olarak mevlevi mukabelesini idare ederdi (Küçük, 1997: 397). Tasavvuf tarihinin ilk dönemlerinde “rahibe” denen kadınlara da

rastlanmaktadır. Osman b. Sevde'nin annesi Rahibe Mevsiliyye bunlardandır (Çubukçu, 2006: 67).

Bayezid'e sual ettiler: “Şeyhin kimdir?”. “Bir kadındır”. “Ne vech ile?” dediler. “Birgün bana vecd gelmiş hayran giderdim. Bir kadına rast geldim. Bir çuval unu vardı. “Şunu götür” dedi. Benim gücüm yetmez diye bir arslana işaret ettim. Un çuvalını yükledim. Fakat kerametim, izhardan korkarak kadına dedim ki: “Çarşıya gidince kimi gördüm diyeceksin?”. “Zalim ve rana Bayezidi gördüm” diyeceğim. “Bu arslanı Allah yük için mi yarattı? Neden yük yüklersin? Sen dilersin ki şehir kavmi senin aslana yük vurduğunu görsünler ve sana keramet sahibi desinler, bu iş zulüm değil midir?”. “Belki zulümdür” deyip ağladım. Tevbe kıldım. Beni uyardı ve bu sözüyle pirim oldu” (Attar, 2008: 209). O dönemin Bistami, Şibli, Zünnun gibi sûfileri mürşide kadınlardan feyz aldıklarını, onları mürşid gördüklerini söylemişlerdir (Uludağ, 2009: 51).

Rabiatü'l Adeviyye döneminde birçok sûfinin mürşidi olmasının dışında hanım mürşideler yetiştirmiştir. Hatta erkeklere sohbet şeyhi olan hanımlar vardır. Mesela Şa'vane, Kürdiyye bint Amr'ın sohbet şeyhi idi. Ezdli Rabia, Abdülvahid b. Zeyd'in sohbet şeyhi idi (Uludağ, 2009: 53).

Bunların dışında Sülemi'nin Zikru'n Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyyat adlı eserinde söz ettiği başka mürşide hanımlar da mevcuttur. Bunlardan birkaçı: Mu'aze bnt. Abdullah el- Adeviyye, Rabia'nın arkadaşı idi (Sülemi, 2012: 39). Mümine bnt. Buhlûl, Şebektü'l Basriyye, Hukeymetu'd-Dimaşkiyye, Rabia'nın hocası ve arkadaşıdır. Fatımatu'n-Neysaburiyye, Ebu Yezîd el-Bestâmî ve Zunnûn onu övmüş ve bazı meselelerde ona danışmıştır (Sülemi, 2012: 67).

3.3.3. Tarikatlarda Kadın

Tarikata girmek isteyen herkesin uymakla yükümlü olduğu o tarikata ait kurallar ve dersler vardır. Manevî yola girmek isteyen hanımlara âdâb ve erkân öğretecek görevlendirilmiş hanımefendiler, hanım bacılar vardır. Örneğin: Nakşibendiler'de, “Tarikata girmeyi şevkle arzu eden kadın, dersini kocası vasıtası ile şeyhinden almalıdır. Bulduğu yerde tarikat dersi vermeğe yetkili hanımefendi varsa ondan bilgi almalıdır. Derslerini arttırmaya kabiliyetli olanlar yine kocaları veya yardımcı hanımefendi vasıtasıyla durumu şeyhine veya vazifelisine bildirmeli ve onun emirlerine göre hareket etmelidir.” (Dervisinfikri, 2012). İster Nakşi, ister Halveti olsun genelde

tarikatların hepsinde bir kadının eşi hangi tarikatta ise o kadınında aynı tarikata intisap etmesi beklenir.

Tarikatta erkek müridlere *ihvan*, kadın müridelere *ehavat* denir. Tarikatlarda mesafe almış kadınlara *halife* ve *mukaddeme* denirdi (Uludağ, 2009: 117).

Tarikatların kadına bakışları farklılık göstermektedir. Örneğin; Nakşibendilik'te, tarikata yeni giren müridlere kadınlardan uzak durmaları, evlenmemeleri tavsiye edilmiştir. Genel bir evlenme yasağının bulunmaması, Naksibendiliğin müridelerinin varolması ve bunların zikir meclisinde hatm-ı hace'yi dinlemeleri Nakşiliğin kadınlara değer verdiğini göstermektedir (Uludağ, 2009: 119). Günümüzde sünni tarikatlar kadın konusunda kendi aralarında bazı küçük farklılıklara rağmen zikirde kadın erkek birlikteliğine kesinlikle karşı çıkmaktadırlar. Kadınların şeyhlerin ellerini öpmesini eleştirip bunun haram olduğunu söylemektedirler (Bahadır, 2005: 94). Asla mahremi olmayan kadınların ellerini kendi ellerine dokunduramazlar. "Hiçbir kadın yalnız basına şeyhi ile ve mahremi olmayan bir erkekle halvette kalmaz. Elini öpemez. Kadın her ne surette olursa olsun, mahremi olmayan bir erkekle kapalı bir yerde bulunması şer'an yasaktır." (Dervisinfikri, 2012).

Halvetî tekkelerinde kadınlara mahsus bölümlerin var olması, kadınların tekkelere gelip zikir meclislerini seyrettiklerini göstermektedir. Halveti Uşşaki tekkelerinde kadınlar sadece dinleme durumunda kalmamış, tarikatta aktif rol almışlardır. Seyyid Hasan Uşşakî'nin hanımının kabz hâli yaşayan müridlere helva pişirdiği, bu helvayı yiyen müridlerin kabz hâllerinin geçtiği bildirilmektedir. Bu güzîde insan *Helvacı Bacı* lâkabı ile anılmaktadır (Uludağ, 2009: 130).

Yeseviyye tarikatında eskiden bütün tarikatlarda olduğu gibi özgürce ziir meclislerine katılıyorlardı. Daha sonra Horasan âlimleri bu durumu eleştirmişlerdir. Anadolu ve Balkanlarda evliya kadınlara ve şeyhlerin hanımlarına Ana-bacı denirdi. Kocalarının türbesine gömülürlerdi (Uludağ, 2009: 148).

Mevlevilikte İlk olarak Mevlana'nın diğer eşi Kira Hatun'u zikretmek gerekir. *Menâkibü'l-Ârifîn*'de "hatunlarının kendisine inanıp mürid oldukları", "temizlik ve namusluluk hususunda ikinci Meryem" gibi sıfatlarla anılan bir hanımıdır (Küçük, 2007: 69).

Mevlevi tarikatına katılan kadınlardan zengin ve varlıklı olanlar, dergâhların ihtiyaçlarına katkıda bulunmuşlardır. Bunların arasında sultanların hanımları ve kızları

da vardır. Sultan Rukneddîn'in eşi Gömeç (Gumaç) Hatun, Mevlânâ'nın "Sağ ve sol gözümdür" dediği Fatma ve Hediye Hatun, Mevlânâ'nın "Bilgin ve sultanların kızlarının hocası" diye söz ettiği Usta Hatun, sesinin güzelliği tanınan, kısa sürede yüksek manevi mertebelere eren Tâvus-ı Çengî, Mevlânâ'nın en başta gelen müridelerinden biri, kendi çağının Rabiası olarak tanınan Fahrün-Nisa'dır. Bu hanım, Konya şehrinde kâmil ve veli biri olarak tanınırdı. O daima Mevlânâ'nın sohbetlerine katılır, Mevlânâ da onu ziyarete giderdi (Özköse, 2007: 65).

Mevlevîlikte kadınlar şeyhlik makamına kadar yükselmişlerdir. Sultan Veled'in kızı Şeref Hatun'un pek çok müridi olmuş, Konya çelebilerinden Küçük Ârif Çelebi (ö.1052/1642)'nin kızı Mesnevîhan Kâmile Hanım, Mehmed Dede'nin vefatı ile boşalan Kütahya Mevlevîhane'si şeyhliği için Konya'dan gönderilmiştir. Onyedinci yüzyıldan sonra şeyh olan hanımlara rastlanmamış olsa da Mevlevî kadınları normal zamanlarda mevlevîhane'nin harem kısmında hayatlarını sürdürmüşler, kendi aralarında sema meclisi düzenlemişlerdir (Özköse, 2007: 66).

Bektaşilikde kadınların sadece dervişlik makamının dışında halife olarak tekkeleri yönettikleri; oralarda kendilerine bağlı birçok müridleri olduğu bilinmektedir. Bunun en iyi örneği Hacı Bektaş Veli'nin ölümünün sonra onun postuna oturan Kadıncık Ana'dır. Kadıncık Ana Bektaşiliğin kurumlaşmasını sağladığı söylenen Abdal Musa'yı yetiştirmiştir. Yine, Balkanlardaki Kız Ana da Demir Baba Vilâyetnamesi'nde tekkede posta oturan kişi olarak tanıtılır (Bahadır, 2004: 18).

Alevi-Bektaşilikte Hz. Ali'nin karısı Fatma'ya duyulan saygı ve hürmet nedeniyle Kadınlar bir anlamda Fatma Ana'nın yaşayan temsilcileri olarak görülür. Alevî-Bektaşî inancına göre Tanrı, herkese karşı eşit mesafede olup, ibadet herkese açıktır. Tanrı'nın karşısında insanlar, kadın ya da erkek değil can olarak bulunmaktadırlar. Bu nedenle, "Alevî-Bektaşîler, ibadetleri sırasında cins faktöründen soyunmuş-sıyrılmış olarak, bir üst bağlamda *insan* olarak meydana girerler." İbadet esnasında insan, Allah'ın karşısındadır. İnsan zaten kendi bedeninden çıkıp ruh yani can olarak bulunmaktadır (Bahadır, 2004: 13).

Tasavvuf tarihinde, kadınlar tasavvuf hayatının içinde yer almak istemişlerse de sosyal olumsuzluklar yüzünden sûfi kadın sayısı fazla olamamıştır. Ancak Allah'a olan içten muhabbetleri ve kulluk bilinciyle kadınlar tarihin her döneminde tasavvufa ilgi duymuşlar Allah'a daha yakın olmanın bir yolu olarak görmüşlerdir.

Günümüzde kadınların tasavvufa yönelişı oldukça fazladır. Kadınlar istedikleri tarikata yönelmekte ve kadınların tarikata girmelerine de yasak getirilmemektedir. Günümüzde erkek, kadın ayırmadan herkes dini hayatını eşit ve özgürce seçebilmekte, dini eğitimini alabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKOLOJİ VE TASAVVUF

1. DİN VE PSİKOLOJİ

1.1. Din ve İnanç

Arapça kökenli bir kelime olan din sözlükte "örf ve âdet, ceza ve karşılık, mükâfat, itaat, hesap, boyun eğme, hâkimiyet ve galibiyet, saltanat ve mülkiyet, hüküm ve ferman, makbul ibadet, millet, şeriat" gibi çeşitli anlamlara gelir.

Bugün Batı dillerinde din karşılığı kullanılan "religion" kelimesinin aslı Latince'dir ve "bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak", ayrıca "insanları Tanrı'ya bağlayan bağ" anlamlarını içermektedir. Kelimenin bu iki anlamı dikkate alındığında "religion" kelimesi, hem insanları Tanrı'ya bağlayan bağ (iman), hem de belli bazı davranışları dikkatle yapmak (ibadet) gibi din kavramının iki temel niteliğini ifade etmektedir. Asıl anlamını insanın tecrübe alanına girmesiyle kazanır (Kayıklık, 2011: 34).

Dinî terminolojide din kavramının anlamını, İslam bilginlerinin Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ışığında yaptıkları şu tanımda görmek mümkündür: "Din, her konuda insanları, akıllarını, irade ve isteklerini kullanarak, hayır olan şeylere götüren, böylece dünya ve ahiret saâdetine ulaşmalarını sağlayan, peygamberler aracılığıyla Allah'ın gönderdiği ilahi esasların bütünüdür." (Karacoşkun, 2004: 24).

Çeşitli bilim adamlarının sosyal ve psikolojik işlevlerini göz önünde bulundurarak, din kavramına getirdikleri tanım ve yaklaşımlar ise şunlardır.

Schleiermahr'a göre din, "dinin aslı mutlak bir bağımlılık hissinden kaynaklanmaktadır." (Kayıklık, 2011: 34). Jung'a göre ise din, insan tabiatının en eski ve enevrensel olgularından birisidir. Sosyal ve tarihsel olmasının ötesinde, bağılıları için tüm psişik yapıya nüfuz edebilecek köklü bir Olgudur (Bahadır, 2010: 25).

James, dini "duygular, eylemler ve yalnızken bireyin kutsalla ilişki anında yaşadığı bireysel tecrübe", "insan hayatında teselli edici ve kuvvetlendirici fonksiyon görebilecek tek şey" olarak görür (Karacoşkun, 2004: 24).

1.2. Dini İnançın ve Davranışın Oluşumu

İnsan davranışlarını incelemeyi kendisine konu edinen psikoloji bilimi, görünür davranışların gerisinde yatan çeşitli psikolojik süreçlerin meydana gelme ve davranışı yönlendirmelerinin nasıl olduğunu belirtmeye çalışır. Bunu yaparken insanın ihtiyaçları, duyuları algılaması vb. çeşitli yaşantılar yanı sıra, davranışla çok sıkı ilişkili olan tutum kavramı üzerinde de durur.

Dini davranış (Religious behavior) kavramına gelince, dini literatürdeki karşılığı “amel” kavramıdır. Sözlükte, “iş, çaba, fiil, çalışma” gibi anlamlara gelen amel kavramı, canlılardan kasıtlı olarak meydana gelen her türlü fiil” (Karacoşkun, 2004: 29) şeklinde tanımlanır. Dinî kaynaklara göre ameller genel olarak salih (iyi) ve fasid (kötü, boşa gitmiş) ameller şeklinde ikiye ayrılır. İyi ameller, dinin yapılmasını emir ve tavsiye ettiği, iyi, doğru, faydalı ve sevap kazanmaya vesile olan işler(salih amel); kötü ameller ise, yapılması dince yasaklanan ve hoş karşılanmayan kötü, yanlış, zararlı ve günaha yol açan amellerdir (Karacoşkun, 2004: 30).

Kur’an’da amel kavramının geçtiği ayetlere bakacak olursak:

Bakara Sûresinin 25. Ayeti “*İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, “Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!” diyecekler. Hâlbuki bu rızık onlara (dünyadakine) benzer olarak verilmiştir. Onlar için orada tertemiz eşler de vardır. Onlar orada ebedi kalacaklardır.*” (Kur’an-ı Kerim, Bakara 2/25).

Âl-i İmrân Sûresinin 57. Ayeti “*İman edip **salih ameller** işleyenlere gelince, Allah onların mükâfatlarını tastamam verecektir. Allah zalimleri sevmez.*” (Kur’an-ı Kerim, 3/57).

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere salih ameller, inanan kimseden yapması istenen ve yaptığı takdirde, inandığı ve inancına uygun hareket ettiği için mükâfat göreceği işlerdir. Aksi halde ise yapacağı kötü işler aleyhinedir. Yani, dince yapılması emir ve tavsiye edilen iyi davranışları yapma ile dinde yapılması yasaklanan kötü davranışları terk etme konusu, “dinî davranış” kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir (Karacoşkun, 2004: 30).

1.3. Psikoloji ve Din

Din insanla ve onun tecrübeleriyle nasıl ilgiliyse, Psikoloji de insanın duygu, düşünce ve davranışlarını, bunların altında yatan nedenleri inceler. İnsanın ruhsal tecrübeleri eski olmakla beraber, psikoloji bilimi ancak 19. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Psikoloji kelime itibariyle “ruh bilgisi” anlamına gelmektedir. Ancak birçok psikolog “ruh bilgisi” teriminin bugünkü psikolojinin konusunu iyi anlatamadığı kanısındadır (Aydın, 2004: 17). Psikolojinin asıl konusu insanın ruhsal yaşayışı ve davranışlarıdır. Psikoloji ruh ve beden bütünlüğü içerisinde somut insanı ele alır (Hökelekli, 1993: 187).

Ruh, maneviyat ve inanç, felsefe disiplini içinde yer alan ilk dönem psikolojinin bütünüleyici parçalarıydı. Ancak daha sonra pozitivist düşünce etkisiyle dini dışlayan bilimlerin kervanında psikoloji de yer alınca bir ayrışma yaşandı. Daha doğrusu psikoloji daha bilimsel olma çabası içerisinde sokuldu. Bunun bir nedeni de psikolojinin ortaya çıktığı dönem, batının pozitivism, empirizm ve materyalizm ile yoğrulduğu dönem olduğu için bu düşüncelerin izlerini taşır (Aydın, 2004: 18). Özellikle davranışçı ekolle beraber somut ve nesnel bir alana kaymış, ne yazık ki insan sadece somut bir varlık olmadığı için onu anlamak ve açıklamak için yeterli olamamış, insanı adeta boş bir organizma olarak görmüştür (Kayıklık, 2011: 36).

W. James’e göre, yaşadığı dönemde psikoloji iki kategoride değerlendiriliyordu. Birinci görüş, davranışların arkasında ruhun varlığını kabul edenler, ikinci görüş ise olguların parçalarını inceleyen görüştür. James buna ”ruhsuz bir psikoloji” der (Kayıklık, 2011: 37).

Psikolojinin pozitif bilimler gibi kabul görmesi için psikologlar ders kitaplarından ruhu çıkardılar (Wilcox, 2003: 18). Ruhsuz kalan psikoloji, mekanizmanın reaksiyonlarını, içgüdüleri inceleyen bir bilim haline geldi. Akıl, vicdan, değer yargıları, din ve dini tecrübe gibi olguları bir kenara itti bu da psikolojinin insanları mutlu etme sanatı olmayı öğretecek bir bilim olma şansını yitirdi (Fromm, 1991: 42).

İlk dönemlerdeki bu çekişmelere rağmen, günümüzde psikoloji çok boyutlu ve farklı bir disiplin haline almıştır. Psikoloji artık sadece davranış veya zihni incelemek ikileminden çıkıp birçok disiplini bünyesinde barındıran bir alandır. Psikolojinin ilgi alanlarından biri de dindir. Dini inançlar, bazı psikologlarca kabul edilmiş, edilmesin insanın bilinçli, bilinçsiz davranışlarına etki etmektedir.

1.4. Din ve Psikoloji Arasındaki Farklar

Dinin, insan davranışlarına olan psikolojik etkisi günümüz psikolojisinde kabul görse de, hatta psikolojinin bir dalı olarak din psikolojisi kabul edilse bile, din ve psikoloji uzun zaman bir araya gelememiştir. Din psikolojisinin köprü olmasına rağmen günümüzde de bazı gerilimler mevcuttur.

Din ve psikolojinin farklarını ortaya koyarken, ortak noktalarını da ortaya koyabiliriz. Aslında dinin ve psikolojinin temel aldıkları kavram “ruh (psyche)” tur. Din için insan gelişiminin her safhası ruhsal bir boyutu simgeler (Sanbur, 2006: 425). Psikoloji ise ruhu temel alır fakat onun kastettiği ruh, insanın duyguları ve ölçülebilir davranışları, davranışlarına yön veren herşeydir. Woodworth psikolojinin gerçek ruhunu kaybedişi için şunları söylemiştir: “Psikoloji önce ruhunu (soul), sonra zihnini (mind), sonra duygularını (feelings), sonra bilincini (consciousness), sonra bilinçaltını (unconsciousness) kaybetti. Kendisine sadece görünen davranışı sakladı (Sanbur, 2006: 426).

Din, Tanrı, iman, ahiret, ahlaki davranışla ilgilidir. Tillich’e göre “din nihai kaygının objesidir.” (Tillich, 2000: 7). Psikoloji kişinin neye inandığıyla ilgilenmez, o inancı nasıl kullandığıyla ilgilenir. Din psikoloğu Leuba bu durum için, “Tanrı’yla ilgili neye inanıldığı önemli değil, Tanrı’nın nasıl kullanıldığı önemlidir.” (Sanbur, 2006: 426).

Dine naturalistik bir başlangıç noktasından bakarak ve dinî yaşantının bilhassa genel psikolojinin belirli temel prensipleri bağlamında açıklanabileceğini ileri sürmekte ve dine daha tenkitçi yaklaşan bir analiz sunmaktadır. Leuba’ya göre, insan din yoluyla, daha iyi bir yaşam için ihtiyaçlarını ve arzularını tatmin etme yollarını araştırır. Objektif aşkın bir varlığın yani insanın dinî tecrübesi ile bağlantılı bir *kaynağın* olmadığını ifade eder (Jeeves, 2010: 277). William James ise “yaşamda daha büyük bir gücün var olduğu” hakikatine sıkı sıkıya sarılır (Jeeves, 2010: 277).

Din insana bir yaşam amacı sunar. Daha mutlu, daha huzurlu bir hayat için dinin emirlerini yerine getirilmesini öğüt verir. İslam dini Allah’a kulluk etmenin, manevi mutluluk ve huzur getireceğini işaret eder. Psikoloji bir yaşam gayesi sunmaz, ancak mutlu ve huzurlu olmak için kendini gerçekleştirmenin gerekliliği belirtilmektedir (Sanbur, 2006: 427).

Dinin konusu bireyden başlar, aşkın varlığa kadar uzanır. Psikoloji birey ötesi bir âlemlerle ilgilenmez. Psikoloji bilimsellik iddiası yüzünden aşkın bir varlığı kabul edemez, bu fikri dışlar (Sanbur, 2006:426).

Modern psikolojinin tabiat bilimlerini taklit etmekten ve materyalizmin etkisinde kalmaktan kurtulamaması, bilimsel disiplin olma iddiası yüzünden, ruh, zihin, bilinç gibi kavramlardan hızla kurtulmuştur. Hümanist psikoloji de, psikanalizi ve davranışçı psikolojiyi etkileyememiştir. İnsanı bütün olarak incelemeyip, daha çok onun nesnel yönlerini incelemiştir. Yine de eksik de olsa psikoloji insanın duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışır. Bu sebeple zamanla psikolojinin çeşitli alt dalları oluşmuştur, hayatın her alanı incelenirken, dinin de bilimsel inceleme dışında tutulması düşünülemezdi bu nedenle bilimsel metotlarla dini keşfetme arzusu, “Din psikolojisi hareketini” doğurdu. Din psikolojisi ise dinsel fenomenlerin psikolojik açıklaması üzerine yoğunlaşmaktadır (Hallahmi, 1989: 41).

1.5. Din Psikolojisi

Modern psikolojinin bir dalı olarak nitelendirilen din psikolojisi 19. yüzyılın yarısından sonra ortaya çıkmıştır. Ülkemizde ise yarım asırdan fazla bir tarihi vardır.(Kayıklık, 2011: 39) Din psikolojisi her şeyden önce, insana özgü olan dinsel yaşamın psikolojik açıdan çeşitli yönlerini inceler. Diğer bir deyişle, din psikolojisi, dinin insan ruhundaki temel karakteristiklerini söz konusu eder (Armaner, 1980: 4).

Tek bir çeşit ‘din psikolojisi’ yoktur; bilakis çok çeşitli din psikolojileri vardır. Bunun sebebi günümüzde psikologların, davranışın biyolojik kaynaklarına dair çalışmalardan tutum ve davranış değişikliğini etkileyen sosyo-psikolojik faktörlere kadar yayılan ilgilere sahip olmalarıdır. Bu tür farklılık dinî davranışın nasıl doğduğuna ve dinî inanç ve tavırların nasıl şekillendiğine dair yapılan çeşitli psikolojik anlatımlara yansır. Ayrıntılı olarak söylemek gerekirse psikologlar dinin kökleri ve sonuçları üzerine yoğunlaşmışlardır (Jeeves, 2010: 275).

Psikolojinin dinden söz eden ilk dönem psikologlarının en tanınmış hiç kuşkusuz William James’tir. James, din fenomeniyle yakından ilgilenmiş ve bireyin dinî tecrübesini anlamaya çalışmıştır. James’ın dışında Clark Üniversitesinde Amerikan din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen G. Stanley Hall, James H. Leuba, Edwin D. Starbuck ve George A. Coe gibi başka Amerikalı tanınmış psikologlar da din üzerine

araştırmalar yapmış ve dinî pratiklerle ilgili psikolojik teoriler geliştirmeye çalışmışlardır (Aytan, 2006: 457).

Din psikolojisi, mantık, ahlak, hukuk ve estetik gibi kendi alanlarına birtakım ilkeler getiren, kural (norm) koyan normatif bir bilim dalı da değildir. Kesinlikle değer yargılarıyla uğraşmaz, sadece olayları olduğu gibi tüm ayrıntılarıyla tanıtmak ve betimlemek (tasvir etmek) ister. Bunun sonucu olarak, insan ruhunun derinliklerine, dinsel bilince nüfuz etmek ister. Böylece, onun değişme ve gelişmelerini gözlemek ve bunları sınıflara ayırarak genel sonuçlara varmakla, bilim düzeyinde geçerli bilgilere erişmiş olur (Armaner, 1980: 4-13).

Din psikolojisi ön yargılardan, değer ölçüsüne varan sonuçlandırmalardan uzak olarak, bilimsel yöntemlerle araştırılıp sınıflandırılır. James, din psikolojisinde bütün insan davranışlarından bir genellemeyle yola çıkmak yerine, bireylerin özgün davranışlarının üstüne yoğunlaşarak sonuç çıkaran bir metodu tavsiye eder (Aytan, 2006: 459).

Günümüzde din psikolojisinde öne çıkan altı düşünce okulundan söz edilmektedir. *Psikanalitik okul*, Freud'un çalışmalarına dayanır ve dinsel inancın bilinçdışı motivlerini ortaya koymaya çalışır. *Analitik okul*, ilhamını dine sempatiyle yaklaşan Jung'dan alır. *Obje ilişkileri okulu* ise psikanaliz kökenlidir ve daha çok çocuk üzerindeki annenin etkileriyle ilgilenir. *Transpersonal okul*, ruhsal fenomenlerin gerçek olduğu varsayımından hareket eder ve manevîlik üzerine odaklanır. Aşkın deneyimleri araştırırken geleneksel psikolojinin pek kabul etmediği farklı yöntemleri kullanır. Psikiyatrist Mustafa Merter, transpersonal psikolojiyi benötesi psikoloji diye tanımlar. *Fenomenolojik okul*, dinsel tecrübenin altında yatan varsayımlar üzerinde durur (Aydın, 2004: 55).

Din psikolojisi, mistik yaşantıların türlü yönlerini gözden geçiren bunlardan psikolojik değerlere ve aralarındaki birliğe dikkati çekmeğe çalışır, fakat hiçbir biçimde, bu haller üzerine öğütlerde bulunan, dinin emir ve yasakları üzerinde geçerlik ve geçerlilik tartışması yapan, kısaca, değer problemleriyle ilgilenen bir bilim değildir.

Din psikologlarının etkin bir biçimde çalışması için Din psikolojisi hakkında İşlam bilginlerinin çeşitli çalışmaları vardır. Haris el-Muhasibi İşlam dünyasında psikolojik olarak insanın iç hayatını inceleyen ilk alimdir. Er-Riaye li Hukuk'ı-İlah psikoloji tahlillerinin yer aldığı önemli bir eserdir. Kindi'nin Risale fi-mahiyetin nevm

ver-ru'ya / Rüyanın ve Uykunun Mahiyeti adlı eseri, İslam aleminde rüya psikolojisi hakkındaki ilk eserdir. El munkizu min ed dalal Delaletten kurtuluş Gazali'nin otobiyografisi olup, kendi fikri gelişimini, yaşadığı bunalımları, yaşadığı manevi tecrübelerini ele aldığı bir kitaptır (Hökelekli, 2009: 12-19).

Din psikolojisinin esas konusu, dinsel yaşayışın birey ruhundaki görünümünü ve sübjektif yönlerini incelemektir, buda oldukça zor ve kaygan bir alandır çünkü başkalarının derûni tecrübeleri, doğrudan gözlenemez, bilgimiz ancak yaşayanın tecrübelerini aktarmasına bağlıdır.

1.6. Din Psikolojisinin Kapsadığı Alanlar, Konular Ve Metodu

Din psikolojisinin konusu, metodu ve gayesi hala tartışılmaktadır. Din psikolojisi tarihi, teorik çelişkiler ve çok sayıda farklı bakış açıları yansıtan çalışmaları gözler önüne sermektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalar ve ortaya konan eserlerin, genel olarak dinin tam bir psikolojisini ortaya koyduğunu ileri sürmek mümkün değildir (Hökelekli, 1993: 31).

Din psikolojisinde yaygın olarak kullanılan iki terim vardır. Bunlardan biri *dinî bilinç*, diğeri *dinî tecrübedir*. Dinî bilinç, zihinde mevcut olan ve içebakışla (iç gözlemlerle) incelemeye açık olan dinin bir bölümüdür. Dinî bilinç, dinî aktivitenin zihinsel yönüdür. *Dinî tecrübe* dinî bilinçteki duygu unsurunu tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Dinî inanca yol açan duygular veya dini davranışın etkileridir. Din psikolojisinin asıl görevi dinî bilinci araştırmaktır (Spinks, 2008: 312).

Din psikolojisi dini liderlerin ve onların müritlerinin ruhi yapısını inceler. Dinin insanın istek, arzu ve davranışları üzerindeki etkisini, dinsel çevre ve kültürün birey üzerindeki etki ya da tepki durumlarının psikolojik bir olay olarak tarafsız bir anlayışla incelenmesi de din psikolojisinin alanı içindedir (Armaner, 1980: 4-13).

Samimi dindarların, mutasavvıfların “Tasavvufi haller” diye nitelendirilen yaşantılardan, örneğin perhizkârlık, itaat, fakr, mahviyet, tevazu, sabr, reca, niyaz, hulûs, riyazet, çile, bürhan, itikâf, vecd, istiğrak, seyr ve sülûk, terk, keşf, cezbe, sezgiler ve rüyalar gibi içe dönük bireysel nitelikte olanlar yanında, toplumsal özellikler taşıyanlar ise; cehri ve hafî olan zikir ve halkalar, sema, çeşitli ayinler ve toplu ibadet şekilleri ile dinsel merasimler, bireyin toplumsal içerikli dinsel deneyleri, mistik yaşantıları olarak değerlendirilirler. Bir bakıma mistiğin “madde ve mana âlemiyle olan

ilişkileri” açısından ele alınan olgular, din psikolojisinin “tasavvuf psikolojisi” bölümünde bilimsel yöntemlerle araştırılan ve incelenebilen konulardır (Armaner, 1980: 4-13).

Din psikolojisi alanında yapılan gözlemlerle, anket ve test uygulamalarıyla, çocukta, gençte ve ergenlerdeki dinsel yönün kategorik biçimde araştırılması yapılır. Belli yaşlarda ve evrelerde dine karşı ilgi ve yöneliş ya da ilgisizlik, inkâr gibi ruhsal durumlar ortaya çıkar. Diğer yan dallardan yararlanarak insanın çocukluktan başlayıp yaşlılığa kadar olan süre zarfında dinsel duygu, düşünce ve tasavvurundaki değişimi araştırma konusu yapar din psikolojisi (Mihrak, 2010).

Din psikolojisi, psikoloji dallarında olduğu gibi, gözlem, deney, anket, mülakat ve şahsi dokümanlardan yararlanma tekniklerini kullanır. Gözlem, bir olayı oluş sırasında bir plan çerçevesinde incelemek demektir. Psikolojide bu metot iç ve dış gözlem olarak iki boyutta kullanılmaktadır. İç gözlem, kişinin içinde cereyan eden ruhsal bir olayı, zihninde meydana gelen şekilleri derinlemesine inceleyerek nasıl olduklarını belirlemeye çalışır. Yani insanın kendi ruhsal yaşamının, yine kendisi tarafından tanınması ve araştırılmasıdır. Dış gözlem ise, herhangi bir psikolojik olayı yaşayan kişiyi, o anda bir plana göre dıştan inceleyip sonuca varmaktır (Mihrak, 2010).

2. DİN PSİKOLOJİSİ VE TASAVVUF

Psikolojinin konusu olan insanın rûhî hayâtı ve davranışları insanlık târihi kadar eskidir. İnsan rûhu ve psikolojisi konusunda önemli bir kaynak ise beşerî olmayıp ilâhî olanlardır. Hemen bütün dinlerin ilâhî kitapları gibi Kur’an-ı Kerîm de insan psikolojisini ele almakta, insanın özünü yine insana anlatmaya çalışmaktadır (Hökelekli, 2006: 409).

Modern ilimler insanı parçalara ayırarak incelemiş ve insanın madde ve mânâ bütünlüğünü ihmâl etmiştir. Hâlbuki huzur insanın bölünüp parçalanmasında değil, bütünlüşip toparlanmasındadır. İnsanda maddî ve fizikî sayılan pek çok hastalığın sebebi de rûhîdir. Ruhdaki bunalım ve sıkıntı bedene âraz olarak yansır (Yılmaz, 2007).

Günümüz insanın en önde gelen problemleri korku, kaygı ve strestir. İnsanın kaygılarını yok etmek için pozitif düşünmeye ihtiyaç vardır. Psikologlar, insanlara zarar veren şey, olaylardan çok insanın o olayı algılamasıdır, derler. Kötümser bakış açısı

olayları olduğundan da kötü yapabilir. Peale: “Hiçbir zaman korkularınıza danışmayın” diyerek insanları bu durumdan sakındırır (Peale, 1997: 18).

İnsan korkularının ve kaygılarının üstesinden gelebilirse hayatta başarılı olur. Bunun da en önemli yollarında biri insanın mânevi gelişimini tamamlamış olmasıdır. Müspet ve menfi telkinlerin insan üzerinde psiko-somatik etkileri vardır. Bugün modern hekimlik, insan rûhunun olumsuz etkilerinin vücudu hasta yaptığını kabul etmektedir. Nitekim yapılan araştırmalara göre halsizlik, tansiyon ve buna benzer pek çok hastalığın sebebi iç huzursuzluğudur (Yılmaz, 2007).

İnsan neyi düşünürse, iyi olsun kötü olsun, güçlü bir mıknatıs gibi düşündüğü şeyi kendine çeker. Hasta olduğunu düşünen hastalığı, başarısız olduğunu düşünen başarısızlığı, parasız olduğunu düşünen fakirliği kendine doğru çeker. Aynı konu üzerinde ne kadar fazla düşünürseniz o kadar fazlasını kendinize çekersiniz. Bu nedenle kişi hayat ve olaylar hakkında pozitif düşünmelidir (Özdengül, 2005: 203).

Maddenin öne çıktığı çağımızda insanın bedeni ihtiyaç ve arzuları tatmin olmakta fakat rûhî bunalımlar toplumlarda oldukça artmıştır. Din/mâneviyet ile psikoloji/psikiyatrinin düşman kardeşler durumunda olması anlayışı artık değişmeye başlamıştır. Çünkü insanlar metâfizik ve mânevî hayatı yaşayamama geriliminin artmasıyla insanı olduğundan da basite indirgeyen sadece bir organizma olarak gören psikolojik yorumlar artık yetmemektedir (Kayıklık, 2011: 36).

Modern psikolojinin eski bakış açısının insanın farklı değer ve ihtiyaçlarını karşılamaması psikolojide birçok alt dallar oluşturdu Din psikolojisi de bunlardan biridir. Din Psikolojisi bilimi içerisinde, önemli bir alan da “tasavvuf psikolojisi” dir.

Tasavvufî hayat dini yaşamın farklı bir türüdür. Bu yaşayış türüyle Tasavvuf Psikolojisi ilgilenmektedir. Bireyin dini yaşantısındaki hususi yaşantılar, ruhi yükseliş ve alçalışların incelenmesi Tasavvuf Psikolojisinin alanıdır (Yavuz, 1982: 93). Bireyin tasavvufî yaşantısının araştırılması da Din Psikolojisinin görevidir.

Din psikolojisi bilimi sūfî düşünürleri, velileri, onlara ait menkıbeleri, kerametleri ve eserlerini inceleyerek, tasavvufî hayatın bireysel ve toplumsal etkileri hakkında bizlere zengin gözlem ve araştırma imkânları sunmalıdır (Yavuz, 1982: 94).

Tasavvufun tabiatı gereği ilahiyat sahasında bulunduğu kadar bir ruh hayatı olması açısından, psikolojinin de alanına girmesi doğaldır. Nitekim Batı’da mistisizm ve mistik tecrübelerin içeriği üzerine yapılan çok sayıda çalışmadan söz edilebilir.

Hristiyan Tasavvufu daha ağır basıyorsa da bu konuda ilk önemli eser J. H. Leuba'nın yazdığı "Die Psychologie der religiösen M'ystik" (Tasavvuf Psikolojisi) adlı eseridir (Yavuz, 1982: 93).

Tasavvuf, İslam dünyasında ortaya çıkan mistik fikir ve hareketlere verilen addır. İslam mistisizminin adıdır (Peker, 1993: 35). Kendi kültürümüz açısından baktığımızda, Batı'daki mistik yaşantılardan daha zengin ve kendine has literatürü, yaşantı süreçleri ve tarihsel zenginliği ile geleneksel bir tasavvuf geçmişimizin olduğu bir gerçektir.

Zengin bir tasavvuf geçmişi, büyük bir miras olan mutasavvıfların eserleri ve bu eserlerde ortaya koydukları tasavvufî hayatın kendine özgü yaşantı biçimleri, bu yola giren bir kimsenin yaşaması gereken süreçler ve özellikle bu süreçler bağlamında gelişen kişilik özellikleri psikolojik bakış açısıyla araştırılabilir. Bu bağlamda, İbnü'l-Arabî, Muhasibi, Gazalî ve onun gibi diğer önemli sûfî önderlerin hayatları ve eserleri yeni ve daha kapsamlı çalışmalarla ele alınarak Tasavvuf Psikolojisi alanına yeni bakış açıları getirebilmelidir (Karacoşkun, 2007: 108).

3. TASAVVUF PSİKOLOJİSİ

Tasavvuf psikolojisi, tasavvufî hayatın psikolojisi gibi algılsa bile, tasavvuf kültürü denildiğinde, tasavvufun kendisinin bizatihi psikoloji olduğu görülmektedir. Tasavvuf psikolojisi insanın özellikle duygu dünyasını kalp, nefis ve ruh bağlamında açıklar. Bu da onu tamamen kendine özgü bir psikoloji yapar (Kayıklık, 2011: 71).

Tasavvuf Psikolojisi nedir, neden gereklidir, sorularını Ülken şöyle cevaplandırır: "Tasavvuf Psikolojisi insanla âlem arasındaki savaşın düğümünü çözmek, insanı âlem içerisinde muzdarip bir varlık yapan derin sebepleri bulduktan sonra onu bir iç muhasebesiyle safha safha bu sebeplerden uzaklaştırma, ona kendi içinde kendini buldurma, başka deyimle onu âlemden ayırdıktan sonra ona onun içinde tekrar âlemi buldurmak yoludur." (Ülken, 1946: 140). Ülken, tasavvufun bilimsel Psikoloji'den çok daha önceleri meydana çıktığını, hasta ruhları iyi ettiğini ifade ederek, bu yönüyle onun pedagojik, marazi psikolojilere, hatta ruh hekimliğine uygun bir tarzda ruhu işlediğini ve ilimden önce sezgi yoluyla bu alanı aydınlattığını ifade eder (Fedayi, 2007: 84).

"Dinin belirli emirlerini yerine getirip, yasaklarından uzak durmak, bazen insanın ruhi derinliklerinden fişkıran ulvi arzuları doyurmaya yetmez. Kuralların

ötesinde ruhun temas etmek istediği bir başka alan vardır.” (Öztürk, 1998: 59). İnsan bu amaca ulaşmak için dinini alışmışın üstünde ve ötesinde yaşar. Bu derûni yaşayış biçimi ise tasavvufi hayatı oluşturur. Pryor’a göre tasavvuf İslam’ın içsel pratiğidir, aynı zamanda bir Psikolojidir. Bu bağlamda tasavvuf, bireysel, kişisel, kuramsal ve uygulamalı bir psikolojidir (Kayıklık, 2011: 71).

İnsanoğlu yaşantısının birçok anında birbirini ve kendisini anlama çabası içindedir. Farkına vararak veya varmayarak benliğin etkisindedir. Farkındalık yaşayan birey kendisine genelde şu soruyu sorar “Ben kimim?” Hz. Peygamberin buna cevabı, Allah’ı anlama arayışı idi. Hz. Muhammed bu bilgi ve tecrübeleri sayesinde İslam’ı içsel ve derûni bir değer olarak yaşamış ve insanlığa sunmuştur. Bu dinsel yaşayışın şekli psikolojik temellidir. Tasavvufun insanın kendi kendini bulma yolu yani “Nefsini bilen Rabb’ini bilir” düşüncesi, psikolojik olarak “ben”i keşfetmek ve anlamaktır (Kayıklık, 2011: 72).

Tasavvuf Psikolojisine göre gerçeklik öznelde başlar. İnsanı incelerken sınırlar koymayıp, onu hem beşeri, hem ilahi boyutuyla değerlendirir. Tasavvuf Psikolojisi yalnız ümit verici olmayıp, sistematik biçimde istenilen sonuca götürür. Yaratıcı ve varlık âlemiyle barışık, olumlu, yaratıcı, huzurlu insanı oluşturur. Bu sonuç batı psikolojisini aşar (Wilcox, 2003: 11-14).

Diğer bir yandan tasavvuf psikolojisi, bir tedavi sistemidir. O, ruha yönelmesiyle, modern yaşamın getirdiği, kişinin kendine yabancılaşma, hakikatine ve Allah’a yabancılaşmasının getirdiği ruhsal bozuklukları tedavi etmeye çalışır. Modern psikolojinin sunamadığı, hayatın anlam ve yaşamın kaynağını sunar (Kayıklık, 2011: 74).

Tasavvuf Psikolojisi ruha yönelişini tedavi amaçlı yapmaz fakat günümüzde artan ruhi boşluk, stres, depresyon gibi hastalıklardan kurtulmak için insanlar dine yönelmekte hatta dini daha deruni yaşamak için tasavvufa yönelmektedirler. Merter “bu insanlar hangi evrelerden geçiyorlar? Hayatlarında nasıl değişiklikler oluyor, hangi halleri yaşıyorlar” diye sorarak, psikiyatristlerin din ve tasavvuf dinamiklerinin toplumu nasıl etkilediğinden habersiz psikoloji bilimi yaptıklarını (Merter, 2006: 412) söylemektedir.

3.1. Tasavvuf Psikolojisi ve Psikoloji Arasındaki Farklar

Öncelikle tarihsel açıdan büyük farklar vardır. Tasavvufun ondört asırlık bir geçmişi vardır, psikoloji biliminin geçmişi ancak üç asırdır.

Geleneksel psikoloji, Carl Jung, W. James gibi kuramcılarının manevi özelliklerine rağmen, batı psikolojisi sekülerdir (Kayıklık, 2011: 77). Psikoloji kişilik araştırmaları, insan ilişkileri, kendimizi anlama, hayatı ve insanları anlama konusunda insanlığa hizmetler sunmuş, sorunlar çözmüştür. Bütün bunları yaparken manevi alanı bir kenara itmiştir. Tasavvuf psikolojisi insanı maddi ve manevi olarak, bir bütün olarak anlamaya çalışır (Kayıklık, 2011: 77).

Psikolojinin hedefi insan davranışlarını incelemek ve kontrol etmektir. Tasavvufun hedefi ise insana önce kendini tanıtmak sonra bu vâsıtayla Allah'a ulaşmayı öğretmektir (Yılmaz, 2007).

Tasavvuf fedakârlığı ve neftsen kurtulmayı tavsiye eder. Modern psikoloji ise bencilliği artıran bir yapıyı öğretir. Modern psikoloji bencilliği âdetâ bir din hâline getirmektedir. *Psychology as Religion* adlı kitapta Paul Vitz selfism/bencilliğin ve popüler psikolojinin Amerikalılar arasında hâkim din haline geldiğini söyler (Sanbur, 2006: 438).

Psikolojinin amacı insanın akıl sağlığını koruyarak kendini gerçekleştirmesine yardımcı olmaktır. Tasavvuf ise ruh sağlığını koruyarak insanın kendini aşmasını ve Aşkın olana ulaşmayı amaçlar. Psikolojinin merkezinde insan vardır. Bu sebeple psikoloji zaman zaman insanın mutluluğu adına tasavvufî prensiplere ters düşecek pek çok prensibi kabul eder. Özellikle kişisel gelişime âid psikoloji kitaplarında benlik ve başarı putlaştırılarak insanın her şeyi başarabileceği savunulur. Oysa tasavvuf her durumda insanın yalnız olmadığını, başarı ve başarısızlıktan çok insanın bu iki durumdaki hâlinin önemli bulunduğunu ön plana çıkarır (Yılmaz, 2007).

Psikolojik olarak kendini gerçekleştiren insan ile tasavvufî bakımdan kemâle eren insan aynı değildir. Hatta tasavvufun kemâl olarak ileri sürdüğü hasletler psikolojide hastalık olarak ele alınabilmektedir (Yılmaz, 2007).

Günümüzde de hayatı boyunca birçok insan gibi sorunlar yaşayıp bunu aşamayan insanların, psikologların kapısını aşındırıp fakat bir türlü düzelemeyen hastalar maalesef ya ilaçla uyuşturulmakta ya da hastanın egosu fazlaca yükseltilerek, hasta özgüvenle, kendine aşırı güvenmeyi ve bencil olmayı karıştırmaktadır. “sen

önemlisin, senden önemlisi yok” gibi telkinler hastayı bencilleştirmesinin yanında yüzeysel bir rahatlama sağlamaktadır. Oysa gerçek bir iyileşme kişinin farkındalık sisteminin (müşahede) artmasıyla sağlanabilir. Müşahede saflaştıkça latif duygular yükselmeye başlar. Hoşgörü, alçakgönüllülük, yaratıcılık, estetik, sezgi, güven ve evrensel insani değerler artar, aydınlık ve mutluluk oluşur. Karanlık arttıkça duygular örtülür (Merter, 2006: 86).

Modern psikolojide, insanın doğasıyla ilgili değerlendirmeler, insanın sınırlılıkları ve nevrotiliğiyle ilgili veya insanın güzellikleri ve esas olarak pozitif tabiatına yöneliktir. Oysa tasavvuf psikolojisinde insan melekle hayvan arasında bir yerdedir. İnsan her ikisinde özelliğini taşıdığı için, meleklerden daha yüce, hayvanlardan daha aşağı olma potansiyeli vardır (Kayıklık, 2011: 80). Tasavvufta insan aşağı seviyeye düşmemek ve meleklerle yaklaşmak için bütün hayatı boyunca kendi içinde mücadele vermek zorundadır. Aslında dünya hayatı kişinin nefsiyle yaptığı cihattır. Bu cihadı kazanan cenneti de kazanacaktır. Bu yüzden tasavvufa nefis terbiyesi denmiştir. *Hz. Muhammed bir savaş dönüşü ashabına “şimdi küçük cihaddan büyük cihada, -nefs ile cihada- gidiyoruz”* demiştir. Bir savaşta dostunuz düşmanınız bellidir, fakat manevi yolda bunu ayırmak oldukça zordur. Çünkü nefis size asla “ben senin düşmanım, seni sapıtacağım, senin maneviyata dönük işler yapmanı istemiyorum” demez (HaberKültür, 2010).

Psikoloji ile Tasavvuf psikolojisinin, gelişim kuramına, kişilik bütünleşmesi için pratik yöntem önerilerine, bilinç ve bilinçdışı konusuna, insanın tecrübelerine değer vermeye, insana yol göstericiye ihtiyacı olduğuna, bütünleşme yolunda farklı evreler olduğu düşüncesi açısından benzeştikleri de bir gerçektir (Sayar, 2008: 79).

3.2. Tasavvuf Psikolojisinin Temel Kavramları ve Kişiliğe Etkileri

Tasavvuf psikolojisi insandaki nefis-ruh arasındaki ilişki ve mücadeleye ve bu mücadele sonunda kalbin kazandığı özelliklere dayanmaktadır diyebiliriz. Yani Kalp, nefis ve ruh temel kavramlarıdır diyebiliriz. Tasavvuf psikolojisi en alta nefsi, sonra kalbi ve en üste ruhu koyarak bir sıralama yapar (Kayıklık, 2011: 85).

Nefis ve ruh aynı benliğin iki tarafı, yalnız müsbet kısmına ruh, menfi kısmına da nefis denir. Fakat benlik için iki tarafa da ihtiyaç vardır. Nefsi büsbütün yok sayarak, ya da yok ederek bir yere varılmaz, çünkü yükselmek için onun basamaklarını çıkmak

gerekir (Öztürk, 1998: 124). Nefs ve ruhun işlevlerini yapmak için kalbe ihtiyaç duyarlar.

a) Nefs: Tasavvufta nefis, kötü huyların ve çirkin hareketlerin, ruh iyi huyların ve güzel hareketlerin kaynağıdır. Nefsle ruhun istekleri arasında zıtlık ve bu ikisi arasında sürekli bir mücadele vardır. Tasavvufta esas olan, insanda ruhun özelliklerini hâkim kılmak ve böylece Allah'a ulaşmaktır. Bunun yolu da nefsin isteklerine karşı çıkmaktan, nefsin hoşuna giden şeyleri, nefse hâkim olabilmek için terketmekten, Allah'ı anarak onu zikretmekten geçer. Nefsin etkisi insanda azaldıkça ruhun ağırlığı artar. Nefsi tamamen kontrol altına aldığı anda ise ruhun özelliklerine bürünür (Gazali, 1975: 60).

Yani ruh ya da nefsin insandaki etkinlik durumuna göre, kalbde ya ruhun özellikleri ya da nefsin özellikleri ağırlık kazanır. Bu nedenle kalb ve gönül tasavvufta önemli bir yere sahiptir. Zira kalb veya gönül, "Allah'ın tecelli ettiği, ilahi sırların çözüldüğü ve duyulduğu bir yerdir." (Yavuz, 1982: 17).

Ancak tasavvufun temel psikolojik kavramı nefstir diyebiliriz. Nefs, Kur'an-ı Kerim'de, nefis hem insanın maddi varlığı, hem de insanda var olan gözle görülmeyen iyi ve kötüyü arzu eden manevi varlığı ifade eder (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2009: 457). "*O Allah ki, sizi bir tek nefisten inşa etti*" (Kur'an-ı Kerim, En'am 6/98), "*Gerçekten nefis kötülüğü emreder.*" (Kur'an-ı Kerim, Yusuf 12/53). İslam düşünürleri nefisle ruhu çoğunlukla aynı anlamda kullanmışlar ve bu konuda birçok sorulara cevap bulmaya çalışmışlardır: Nefsin gerçeği nedir? O, beden bir parçası mıdır, yoksa soyut bir cevher midir? O, ruh mudur, yoksa ruhtan ayrı bir şey midir? (Peker, 1993: 42).

Gazâlî'ye göre nefsin iki anlamı vardır: Birincisi, insanın şehvet, hiddet, kırgınlık, öfke gibi duyguları temsil eder. Tasavvuf âlimleri çoğu bu manada kullanır. İkincisi ise, insanın hakikati ve kendisi demektir (Gazali, 1975: 10).

Tasavvufta nefis, insanın zevk alma ve tatmin olma arzularının kaynağıdır. İnsanın gerçekleştirilmesini isteyip de, süpergonun (toplumun inanç ve değerleri) baskısı nedeniyle gerçekleştirilemeyip şuuraltına ittiği, fakat kendilerini gerçekleştirilebilmek için oradan şuuru daima zorladığı istek ve arzular tasavvufta nefis-i emmarenin özelliklerini yansıtmaktadır. Tasavvufa göre nefsin, "insanın içgüdü ve eğilimlerinin bütünü" olduğunu söyleyebiliriz (Aydın, 1976: 85).

Sûfi nefisini olgunlaştırıp kemale erdirebilmesinin uğraşını, savaşını verir. Nefsin, Hakk'ın rızasını kazanmak yolunda harcanmasına mücâhede denmiştir. Nefse şehvet sütü emzirmeyi terketmek, kalbi, istek ve şüphelerden uzak tutmak da mücâhede olarak değerlendirilmiştir (Cebecioğlu, 2010). İradenin, ihtiras ve arzularla mücadelesidir. Ömür boyu sürececek olan bu savaş, geniş sabır, sağlam bir irade ve büyük bir çaba göstermeyi gerektirir. Bu savaşta sûfinin silahı ibadetler ve her türlü zikirlerdir. Nefsi eğitmek üzere onu aç, susuz ve sevdiği şeylerden mahrum bırakmaya riyazet denir. Nefsi ibâdete alıştırmak üzere eğitmek de, riyazettir. Nefis cihadı bir ömür boyu sürer. Bu yüzden sûfiler, tasavvufu "barışı olmayan savaş" olarak nitelemiştir (Cebecioğlu, 2010).

Günümüz psikolojisinde nefis (ego) yu ve onun eğilimlerini oluşturur. İnsanlar hayatlarında nefislerini kullanırlar, bazısı nefisini akılla yönlendirirken, çoğunluk sadece içgüdüsel nefis ile yönetilir. Tasavvufun kötülediği ve düzeltmeye çalıştığı nefis bu nefisdir. Çünkü bu nefis, arzuları için ahlaki kuralları, çıkarları için doğruları, dini emirleri, anlaşmaları, görgü kurallarını, gelenek ve görenekleri, değerleri yok sayar.

Nefis, maddi ve manevi eğilimlerden oluşur. Kökleri vücutta ve ruhta bulunur. Öncelikle maddi yönü ağır basar, maddi zevkler bu yüzden onu cezbeder, doğal olarak dünyaya yönelecektir. Ama nefis, dönüştükçe dünyadan yüzünü çevirip, Allah'a yönelecektir (Frager, 2010: 73). Diğer bir ifadeyle, fani istek ve heveslerin hepsinin putu nefistir. Diğer putlara hayat veren en büyük put nefistir (Öztürk, 1998: 125).

Ruhun yöneticisi akıl, nefsin yöneticisi ise hevâdır. Ruh ve akıl insanı cennete, nefis ve hevâları cehenneme çağırır (Hucviri, 1996: 71). Mutasavvıflara göre nefsin çeşitli özelliklerini sıralarsak: Şehvet, heva, boş sözler, kin, sert tutum ve davranışlar, gıybet, zan, kasvet, hırs, cimrilik, alaycılık, zorluk ve zulüm etme, vefasızlık, ihanet, öfke, kendini beğenme, açgözlülük, ihtiras, hased vb (Öztürk, 1998: 125).

Mutasavvıflar insanın bu özelliklerinden kurtulup, ruhun aydınlığına çıkabileceğini, nefsin mertebeleri çıkararak dönüşebileceğini belirtirler (Kayıklık, 2011: 98). Mutasavvıfların Kur'an'dan bazı ayetlere dayanarak çıkardıkları yedi sıfat ve mertebeyi yukarıda belirtmekle beraber, psikolojik açıdan yeniden bir değerlendirme yapabiliriz.

Nefis-i emmare, nefsin en alt kademesi tamamen kibrin, bencilliğin, benmerkezciliğin, hırs ve şehvetin etkisi altındadır. Sıradan bir insanın nefsidir.

Psikolojik olarak vahşi bir karaktere sahiptir (Kayıklık, 2011: 99). Kendini değişik zevkler için tatmin etme peşindedir. Dine ilgisi sadece görünürdedir, aslında herşeye karşı gerçek bir samimiyeti yoktur, ilgisi çıkarı içindir, sadece kendine iman eder (Frager, 2010: 78).

O karşılığına bakılmaksızın maddi zenginliğe, güce ve ego doyumuna adanmıştır. Kalbi kendisi ile okadar doludurki orada Allah aşkına yer yoktur. Hiçbir vicdanî ahlâk yoktur. Bu yüzden dolandırıcı, hırsız ve katleden piskopatlarda bu çok açık görülür (Frager, 2010: 78).

Nefs-i emmare insanı günümüzde zararlı görülen birçok kötü alışkanlığa bağımlıdır fakat o bunun farkında değildir, çünkü bu alışkanlıkları ona normal görünür. Normal görüldüğü için, aşağı seviyede kişilik özelliklerine sahip olduğunu, alışkanlıklarının kötü olduğunun farkına varıp kabul etmedikçe, değişme şansı da yoktur. İlaç, alkol, kumar gibi alışkanlıkları vardır ve bu bağımlılıklarını devamlı arttırır, hiç birşey onun için yeterli değildir. Herşeyin merkezinde kendisi vardır, herşeyden önemlidir kendisi, diğer insanlar onun için yaşar, o,ne yapar, ne düşünürse o doğrudur, ona karşı duran, temennileriyle çatışan, her düşünce, yanlış, kötü ve lüzumsuzdur (Öztürk, 1998: 146). Yani tamamen bencil bir egodur. Bütün kötülük ve hatalarına rağmen kendisini mükemmel görür (Gazali, 1975: 28).

Tasavvufun burada temel amacı, kişinin farkındalık düzeyini yükseltmektir, kişi normal olduğunu düşündüğü için, birde çevresinde birçok insan aynı seviyede olduğu için farkındalık düzeyine çıkamamaktadır. Kişi ancak bilgiyle ve Allah'a yaklaşarak değişim bilincine sahip olabilir (Kayıklık, 2011: 101). Batı psikolojisi nefsi emmareyi görmezden gelir (Frager, 2010: 80). Ancak tasavvuf zevk peşinde koşan insana sınır koyarak, onun özünü bulmasını sağlar (Kayıklık, 2011: 101).

Nefs-i levvame, kötuleyici, kınayıcı nefis demektir. Bu durumda olan insan bir kötülük yaptıktan sonra kendini ayıplar, pişmanlık duyar. Fakat tam olarak kötü hareketlerden kendini kurtaramaz (Gazali, 1975: 29). Emmare nefsin bazı özellikleri bunda da vardır. Levvame nefiste de kötülüğe, şehvete eğilim vardır. Fakat ruh bu eğilimi bir ölçüde durdurur ya da kötülüğü yaptıktan sonra kişi pişmanlık duyar. Nefs-i emmare de ise pişmanlığın ve tevbenin yeri yoktur. Kişi biraz olsun farkındalık sahibi olmuş, kendisini eleştirmeye başlamıştır. Nefsi isteklerini bırakmasa bile içinde çatışmalar yaşar (Gazali, 1975: 39).

Nefs-i levvamenin özellikleri, övünme, ikiyüzlülük, dünyevi zevklere düşkünlük, egoizm İkiyüzlüdür çünkü doğruları bilmesine rağmen, kendini istek ve arzularından kurtaracak gücü bulamaz (Frager, 2010: 89).

Nefs-i mülhime, ilham eden nefis demektir. Bu haldeki nefis, kötü davranışlardan arınmak, güzel olan davranışları yaparak, korunmak gerektiğini kendine telkin eder. İnsana, "şu kötüdür, zararlıdır, kötülüğe sürükler, yapma; şu da iyidir, yap" diye ilham eder. Dini emirlerin yapılmasından mutluluk, yapılmamasından ise üzüntü duyar. Bu mertebeye beraber ruhun etkisi nefiste ağırlık kazanmaya başlar (Peker, 1993: 43). Bu aşama nefsin gelişimindeki en tehlikeli aşama olabilir. İlk kez, gerçek manevi tecrübeler ve idrak sergileme yeteneğine sahip olunur. Ancak eğer bu tecrübeler ve idrak ego süzgecinden geçerse, aşırı derecede kibir vücuda gelir (Frager, 2010: 90)

Maneviyata yönelmekten, ibadetten zevk almaya başlar. Bu evrede kişi samimidir. Kendisiyle samimi bir şekilde yüzleşmiş, pişman olmuş, kendine bahane bulmadan hatalarıyla yüzleşmiş, samimi tövbe etmiştir. İnsanın pişmanlığının Allah tarafından kabulünün işareti, insana eski zevklerinin çekici değil, itici gelmesidir (Frager, 2010: 91). Mülhime nefsin özellikleri, cömertlik, tevazu, pişmanlık, Allah'a teslimiyettir. Pozitif ve negatif yönleriyle karışıklık yaşar, iyi ve kötü tam ayırlamamıştır. Geriye dönme tehlikesi vardır (Hökelekli, 2009: 37).

Nefs-i mutmainne, emin olan, rahat olan nefis demektir. Bu haldeki insan her şeyden çok Allah'ı sever. Kalbi Onunla mutmain olmuştur. Gönlünden dünyaya ait maddi istek ve arzuları çıkarmışır. İbrahim Hakkı, "bu makamdaki kişi, Allah'ın ilhamıyla ızdırapları, üzüntüleri dinmiş, mutmain olmuş, edep ve hayâ denizine dalmıştır" demektedir (Hakkı, 1980: 591).

Kişi bu evrede negatif egonun saptırmalarından kurtulur. Psikolojik açıdan bakıldığında bu mertebede nefis gelişmesini tamamlamış, kendini kontrol edebilen ve hakka teslim olmuş hâle ulaşır. Kalb, nefis üzerine galip gelmiş ve onu tamamen kontrolü altına almayı başarmıştır. Bu seviyede kul Allah'tan başka hiçbir şeye muhtaç değildir ve her şeyi ancak layık olduğu kadar sever. Kul yaptığını sadece Allah için yapar, başka bir amaç için hareket etmez. Mesela nefis-i emmare mal mülk biriktirmeyi ve bunları putlaştırmayı bir seviye kabul ederken, kâmil ve mutmainne nefis bunlardan zevk almaz (Derin, 2004: 17).

Nefs-i razıyye, Allah'tan razı olan nefistir. Bu haldeki nefis, âlemde var olan her şeyi, itirazsız, gönül hoşnutluğu ile kabul edip, haz ve zevk duyar. Yalnız Allah'la meşgul olur. Allah'ın merhametini her tarafda hisseder. Ego her türlü istek ve zevklerinden vazgeçer. Birey için en önemli şey manevi yolculuğuna devam etmektir. Bu mertebenin özelliği, Allah'a şükran ve sevgi duygusuyla ondan gelen herşeye gönülden razıdır. Güçlüklere ve sınanmalara razı olur. Kişi benini ruhunun rehberliğine teslim etmiştir (Hökelekli, 2009: 38).

Nefs-i marzıyye, razı olunan, Allah'ın razı olduğu nefistir. Övülmeğe, övmeğe, şöhrete ihtiyacı yoktur. Görünürde halk ile aslında Hak iledir. Yani, zihni ve kalbi tamamen Allah düşüncesi ve sevgisiyle doludur. Tasavvuf erbabına göre bu mertebede ruhla, nefsin birleşme evresidir. Kişi maddi ve manevi bütünlüğe kavuşarak, gerçek insan olur (Frager, 2010: 99).

Nefs-i kâmile, manevi olgunluğun son basamağıdır. Burada mücahede tamamlanmış, nefis olgunlaşmış, kemale ermiştir. İnsan iyi özellikler haline gelmiştir. Ruhun özelliklerine bürünmüştür. Nefsi aşan bu dereceye çok az kişi ulaşabilir. Artık geride ne ego ya da benlik kalmamıştır (Hökelekli, 2009: 39). Yalnızca Allah'a kavuşma vardır.

Nefsin geçirdiği bu değişimler kolay ve hemen olmaz, bir süreç işidir ve bu süreçte kişinin çabası ile bu yolu bilenlerin rehberliği gerekir. Seyru sülûk ile gerçekleşen nefsi terbiyede, sûfi nefisini olgunlaştırıp kemale erdirebilmesinin uğraşını, savaşını verir.

b) Ruh: Allah bütün canlıları yaratırken onların bedenlerine ruh vermiş, ama insanı yaratırken özellikle kendi ruhundan üfürmüştür, İsrâ sûresinde, Peygamber'e ruh üzerine soru sorulduğunda, onun, “ruhun Allah'ın emrinde olduğunu ve insanlara bunun hakkında pek az bilgi verildiğini” bildirmesi istenmiştir (Ergün, 1993: 95).

Mevlana ruh ve can kelimesini aynı anlamda kullanır. Mevlâna'ya göre, evrenin her tarafında ruh vardır. Sûfilere göre, varlık evreninin her yanı canlıdır. Bir tahtanın, bir demirin, bir kalem veya kâğıdın varlığını, şeklini, özelliklerini koruması, onlarda bir ruh ve can olduğunu göstermektedir. Bitkilerin ruhu veya canı biraz daha hareketlidir; büyürler, gelişirler, hayvanların canları bitkilerinkinden daha üstündür, çünkü onlar bitkilerin bütün özelliklerini gösterdikleri gibi, bir yerden bir yere hareket ederler. Buna ek olarak algılarları, ses ve hareketlerle aktif savunma yapabilirler (Ergün, 1993: 97).

İnsanlarda ise ruh, Gazâlî'ye göre "kaynağı, cismani kalbin boşluğunda bulunan bir latif cisimdir. Damarlar vasıtasıyla bedenın her tarafına yayılır. Görmek, duymak ve benzeri hasselerle hayat nurunun azalara akması, odanın köşelerini aydınlanmasına benzer. Zira lambayı hangi köşeye getirirsen orası aydınlanır" (Gazâlî, 1975: 10). Tasavvuf anlayışında ruhun yedi yönü var ya da yedi ruha sahip olduğumuz düşünülür.

Bunlar: Madenî (mineral), nebatî (bitkisel), hayvanî, kişisel, insanî, sır ve sırrü's-sır (sırların sırrı). Sûfî ruhlar modeli bir denge modelidir. Bu ruhlarda aşağı ve yüksek ruh meselesi yoktur çünkü her bir ruh gerekli ve değerli yeteneklere sahiptir. Gerçek manevi gelişim bütün ruhların dengeli gelişimidir (Frager, 2010: 112).

Ruhun her yüzünün kendi farklı dinamikleri vardır. Aşırı uçlara kayması dengenin bozulmasına ve kişiye zarar verebilir. Bir ruhu önemseyip, diğerini ihmal edemeyiz. Örneğin, bitkisel ve hayvansal ruhlarımızı ihmal edersek, sağlığımızı tehlikeye atabiliriz. Sır ve sırların sırrı ruhlarını ihmal eden, manevi olarak boşluğu düşebilir. Dengeyi sağlayabilen zengin ve güzel yaşar. Tasavvufun amacı da bu dengeyi sağlamaya çalışır (Frager, 2010: 113).

Tasavvuf anlayışında madeni ruh, iskelet sisteminde yer alır. Madeni ruh, saf ilahi, gizli ruha bitişiktir. Hiçbir zaman İlâhi iradeye karşı gelmez. İskelet sistemimiz gibi, madeni ruh da gizlidir. Omurga, esneklikle sabitliği olağanüstü birleştirir. Madeni ruhtaki dengesizlik, ya aşırı esneklik ya da aşırı sertlik olarak kendisini gösterebilir (Frager, 2010: 114).

Bitkisel Ruh ise sindirim sistemine bağlanmıştır. Temel işlevsel yapımız bitkilerinki ile aynıdır, anne karnında bitkisel ruhla hareket ederiz. Saçımızın büyümesi, elmayı sindirmemiz bitkisel ruhun bilgeliği içinde fiziki işlemlerdir. Olağanüstü bir zeka vardır bitkisel ruhta (Frager, 2010: 117). Bedenlerimizi doğru beslersek, ruhları da doğru beslemiş oluruz, aksi halde sağlığımız bozulabilir (Kayıklık, 2011: 108).

Hayvansal ruh kalpte yerleşiktir ve kan dolaşımıyla sisteme bağlıdır. Hayvansal ruh korkularımızı, öfkemizi ve tutkularımızı içerir. Organizmalar ödüllendiricilere yönelme, cezalandırıcılardan uzaklaşma eğilimi gösterirler. Davranış psikolojisi uzun yıllardır bu temel dürtüleri araştırır (Frager, 2010: 118).

Tasavvuftaki yedi ruh anlayışında bütün ruhların sağlıklı olması gerekir. Hepimizde korkular, tutkular, iştahlar mevcuttur, işlevsel parçalarımızdır, fakat bunlar yaşam için de gereklidir sadece bunların yaşamımıza tek taraflı egemen olmaması

gerekir. Hayvansal ruh da diğerleriyle denge içinde olursa, dengeli ve gelişmiş bir hayvansal ruh, sağlık ve refahımız için büyük bir değerdir (Frager, 2010: 119).

Tutkularımız, öfkemiz, korku ve kaygılarımız dengeyi bozacak şekilde artarsa, maalesef idrakimizi ve davranışlarımızı bozar. Tutkular artarsa, fesad, açgözlülük, hırs, cimrilik, şehvet, korkaklık, ihanet ortaya çıkar. Kişiliğinde tutku eksikse bu sefer de gevşeklik, yetersizlik, sorumsuzluk vb. Ortaya çıkacaktır, sonuçta fazlası veya azı bozuk kişilik özellikleri oluşturur (Frager, 2010: 119).

Kişisel (nefsani) ruh, beyni ve sinir sistemini temsil eder. Karmaşık bir dolaşım sistemi hayvanı ve bitkiyi ayırdığı gibi, karmaşık sinir sistemi de insanı hayvandan ayırır. Karmaşık sinir sistemi insana, hafıza kapasitesi, karmaşık düşünme ve planlama sağlar. Herşeyi daha derin anlamamızı, zamanı idrak, geleceği planlama, zihinsel işlemler kişisel ruhun özellikleridir (Frager, 2010: 120). Kişisel ruh aynı zamanda egonun merkezidir. Hem pozitif, hem de negatif egoya sahibiz. Pozitif ego akli organize eder. Kendine saygı, özgüven, sorumluluk, dürüstlük gibi özellikler ona aittir. Negatif ego benlikçilik, kibir, maddiyatçılık gibi hasletler onun özellikleridir. Pozitif ego manevi yolda kişiye destekçidir. Birçok insan zeki fakat şefkatsizdir ya da şefkatleri azdır. Sadistler, katiller aşırı gelişmiş negatif egoya, az gelişmiş kalbe sahiptirler (Frager, 2010: 121).

İnsani ruh, manevi kalbe yerleşir. Şefkat, iman ve yaratıcılığın mekânıdır. Bu özellikler bu ruhda ortaya çıkar. Beyin bilgisayar gibi bilgileri toplar ve depolar fakat kalp yaratıcıdır yeni ürünler oluşturur. Eğitim sistemleri maalesef sadece akli ve zekâyı önemsedikleri için, maneviyat, sanat, ibadet ve sevginin önemini yeteri kadar idrak edemedikleri için, kalbin gelişimini fazla önemsemezler (Kayıklık, 2011: 109).

İnsani ruhun kalp zekâsı ile kişisel ruhun soyut zekâsı birbirini tamamlar. Düşünme kişisel olmayan “Kalp, Nefs and Ruh”un, mantıksal analizdir. Kalp de ona şefkat ve imanı ekleyince ortaya iyi bir karar, seçim çıkar. Zihin neyin etkili olduğunu, kalp neyin doğru olduğunu bilir (Frager, 2010: 122).

Sır (gizli) ruh, bâtinî bilinç iç kalpde yerleşiktir. Bu ruhdaki bilinç, nereden geldiğini ve nereye gideceğini bilen ruhdur. Ruhlar âleminde Cenab-ı Hak ruhlara sormuştu: Ben sizin Rabbiniz değilmiyim?” diye sormuş, ruhlar da “Evet, sen bizim Rabbimizsin” diye cevap vermişlerdi, bu cevabı veren sır ruhtur. Sır ruh Allah’ın

huzurunda nuruyla yıkanmış fakat maddi âleme doğunca Allah’la temasını kaybetmiştir. Allah’ı arayan, seven ve bilen sır ruhtur (Frager, 2010: 123).

Sırr-ül Esrar (gizlilerin en gizlisi), aşkın, zamandan ve mekândan münezzeh olan, Allah’ın insana üflediği orjinal ruhtur. O bizim özümüzdeki sırdır. İçimizdeki saf ilahi kıvılcımdır. Abdulkadir Geylânî, ruhların ilişkisini şöyle anlatır, “Allah ilahi ruhu yarattı, sonra bu ruhu, Allah’a eski yakınlığını aramayı öğretmek için aşağı âlemlere göndermeyi diledi. Bu âlemden geçerken ilâhî nur giysisi giydirildi. Melekler âleminden geçerken, gizli ruh adı verildi. Sonunda madde âlemine inince, kaba madde giysisine büründü. Çünkü dünya ilâhî nurla doğrudan temas etseydi anında yanıp kül olurdu. Allah (c.c) ruhun giymesi için bedeni yarattı. İlâhî ruhu kalbin merkezine yerleştirdi. Onun işi ilâhî hikmet iledir. Amacı ilahi bilginin tamamını bilmektir.” (Geylânî, 2006: 23-27).

Freud ve Davranışçı psikologların çoğu aslında bitkisel ve hayvansal ruhların işleyişine odaklanırlar. Bilişçi Psikoloji, kişisel ruhun, zihinsel işlevlerini ele alır. Himanist Psikoloji, insani ruhun özelliklerini, yaratıcılık, şefkat, gibi karmaşık faaliyetleri inceler. Transpersonal psikoloji gizli ruhu ve ego ötesi bilinci kapsar (Frager, 2010: 128).

Mevlâna ruh ile beden, hayat süresince birbirine uyumlu olduklarını anlatır. Her ruh kendi bedenine tam uyar ve onu tanır; ama bedenler ruhları bilemez. Ruhlar kendi eşini, dengini, kalıbını, iyiyi, kötüyü anlayacak bir şekilde, ruhlar evreninden donatılarak gelmişlerdir (Ergün, 1993: 97). Ruh, beden, kendisini hapsettiğini, bu dünyaya esir ettiğini düşünür; bu yüzden de sık sık beden ile bedendeki hayvanî can ile savaşa girer. Bütün hayat boyunca devam eden bu savaş bedenin, bedendeki hayvanî canın ölümü ile son bulur (Ergün, 1993: 98).

Işığın zaferi kazanması için nasıl mumun eriyip yok olması gerekiyorsa, canın güçlenmesi için de bedenin zayıflayıp erimesi gerekir. Eğer beden güçlenirse insanî canı kontrol altına alır. Beden uykuya dalıp faaliyetlerini azalttığında insanî ruh büyük bir özgürlük içinde bütün evrende dolaşır (Mevlana, 2/260). Ruh gizlidir ve ruh hakkındaki bilgi insanlara verilmemiştir. Mevlâna, ayrılıklardan şikâyet ederek başladığı Mesnevi’sinin başında şöyle demektedir.

“*Beden candan, can da bedenden gizli değil; fakat kimseye canı görmeye izin yok.*” (Mevlana, 1/8).

Ruhlar Allah'ın emrindedir, beden emrindeki duyu organlarıyla algılanmasına imkân yoktur. Ruhlar, anlam içinde anlamdır (Ergün, 1993: 101).

Dünya ve ahiret yolculuğunda insanı taşıyan bu ruhlar sağlıklı ve dengeli olmak zorundadır. Maddi ihtiyaçlar bitkisel ve hayvansal ruhlarımız için ne kadar gerekli ise, manevi ihtiyaçlar da insani ve sırr-ul sırr ruhumuz için gereklidir. Onların ihtiyaçları giderilmezse hastalanır yolculuk zorlaşır veya tamamlanamaz (Frager, 2010: 131).

c) Kalp: Tasavvufdaki kalp anlayışı bildiğimiz maddi kalpten farklı olarak kullanılır, “manevi kalp” veya “gönül” ifadesi kullanılır. Gazâlî için iki kalp vardır, birincisi cismani kalptir, ikincisi cismani kalple ilişki içindedir. İnsanın hakikati, bu ruhani kalptir (Gazali, 1975: 3). İnsanın anlayan. Âlim olan, hitap edilen kalbi bu kalptir. Bu kalple bütün organları idare eden, nuranî ve manevi benlik kastedilmekte, cismani kalp ifade edilmemektedir (Kayıklık, 2011: 86).

İnsan latif, ilahî ve manevi kalple varlığın hakikatini kavrar, bu kalple Hakk kulunu sever, kalp Hakk'ı sever. Afifi'ye göre kalp aklın merkezidir. Garip bir biçimde de bedeni kalple ilişkisi vardır. Kalp ilahi akli yansıtabileceği gibi, Kur'an'ın ifadesiyle “perdelenmiş”, günahla kararmış, akıl ile ihtiras arasında bocalayabilmektir. Kalp, iman ve şeytanın ordularının çarpıştığı alandır (Afifi, 1999: 56).

Allah, insanların doğrudan kalplerine hitap eder. Yani Allah insanda kalbi muhatap alır. Kalbin huzuru O'na yönelme ile olur. Bu kalbe dikkatin yoğunlaşması ile elde edilir. Zira kalp insanın dikkat ettiği yolu izler (Uyanık, 2005:108). Manevi kalbe gelen vahiy bilgisi, insanın gerçekte itimat edeceği bir bilgidir; akıl ve duyuların bilgisine ise güvenilmez. Bu nedenle ilâhî gerçekler karşısında akli feda etmek gerekmektedir. Akıl, her şeyi bilmek ve herşeye muktedir olmak havasındadır. Bu nedenle Kenan, Nûh Tufanı olacağı zaman yüzme öğrenmeyi, yüksek yerlere çıkmayı "aklı etmişti." Oysa Peygamber'e inanıp gemiye binseydi, kurtulurdu. Bu nedenle akli da Allah'ın âşığı yapmak gerekir (Mevlana, 4: 1407).

Bu evrenlerin en büyük gücünün, hayatın esas anlamının, sevginin de manevi kalpte bulunduğunu; hem de kalbin esas varoluş sebebi olduğunu belirtmek gerekir. Mevlâna'ya göre, bütün zamanın ve mekânın ötesinde, bütün varlıkların ve yoklukların arkasında büyük bir sevgi, büyük bir aşk olduğu inancındadır. Asıl olan sevgidir. Sevgi, bizim elimizde olmayan bir şeydir ve bütün dünyadaki işlerin yapılış nedeni de sevgidir (Ergün, 1993: 103).

Gazali'ye göre, kalbin birisi beş duyu vasıtasıyla görünür dünyaya, diğeri melekût (manevi) âlemine yönelik olmak üzere iki kapısı vardır. İlkinde duyusuz bilgi olmazken, ikincisinde duyulara gereksinim duyulmadan bilgi edilebilir. Kalbe bir anda ilhamla doğar. Allah'ın ilminin kalbe akması için, nefis ile mücadele ve kalbi temiz tutmak gereklidir (Gazali, 1975: 33-35).

Kalbin görmesi de gözle görmeye benzer, hatta gördüğü halde anlamaması da kalpte gerçekleşir. Bundan dolayı ayetlerde bahsedilen paslanma, körleşme ve mühür basılacak derecede anlama yetisini kaybetmesi kalpte olur. Kalp gözü bütün insanlarda vardır fakat ahlâki yaşantıya dikkat edilmeyince işlevini kaybeder. Kalp gözü normal kalbin müşahede ettiğinden farklıdır, o bilme yetisi kalptir. Düşünme, anlama onun yetisidir (Aydın, 2000: 47). Diğer bir ifadeyle Allah, insanda muhatap olarak insanın kalbini alır (Aydın, 1976: 46). Kalbin huzuru, Allah'a yönelme, onunla ilgilenme, ondan hariç herşeyden azade olmaktır. Bu kalbin hakikatine yoğunlaşmayla elde edilir. Zira kalp, insanın dikkatini verdiği yolu izler (Muhasibi, 1997: 417).

Kalp, bir kapıdan Allah hakkında vasıtasız bilgi aldığı halde hissi yanılgıları da içine alabilir, bu yüzden tek başına değildir. Ruh ve nefisle yakın ilişkisi vardır. Ruh kalbi kendi tarafına, nefis ise kendi tarafına çekmek için mücadele içindedirler. Nefsin etkisine girerse suça ve yanlışlara yönelir, ruhun etkisine girerse, asıl mahiyeti ortaya çıkar, insandaki ilahi sır ortaya çıkar (Burckhardt, 1982: 30).

Mutasavvıflara göre kalp, manevi bilginin kaynağıdır. Derin anlayış ve irfanı kapsar. Tasavvufun amacı da saf, yol gösterici, hisseden bir kalp geliştirmek ve onu güçlendirmektir. Sûfinin kalbi uyanık ve Allah aşkıyla doludur, aşkın merkezi kalptir (Frager, 2010: 55). Yani kalp nefis ile ruh arasında bir denge merkezi olarak görev yapan, nefsin ve ruhun mücadele alanı olarak, zorlukları yüklenen kalp, kendi haline bırakılmayıp, Allah'ı anarak güçlendirilmesi gereken varlığımızdır (Kayıklık, 2011: 92).

3.3. Tasavvufun Kadın Psikolojisine Etkisi

Tasavvuf tarihinde kadınları bu hareketinin içinde görmek istemeyen sûfiler olsa bile, kadınlara değer veren hatta onlara pirim diyen mutasavvıflar vardır. Örneğin; Zunûn, Beyazıt Bistâmî, Şibli gibi mutasavvıflar kadınlardan feyz almışlar, onları mürşide, şeyhe, pîr olarak görmüşlerdir. Beyazıt Bistâmî bir kadın için “benim pîrim oldu” diyerek kadınları yüceltmıştır (Uludağ, 2009: 51).

Tasavvuf, aşk ve gönül işi olması sebebiyle kadın psikolojisine uyan bir anlayıştır. Aşk ve ruh inceliği insana has bir davranıştır. Bu yüzden kaba ve sert tabiatlı insanlarda hayvani tabiat üstün gelir. Erkeklerin kadınlara olan aşkı, onlardaki Allah güzelliğinin yansımasıdır. İbni Arabi'ye göre Hz. Peygamber kadınları cismani ve hissi sebeplerle değil, manevi ve ruhani sebeplerle seviyordu (Sargut, 2011:101). Ona göre, erkeğin kadına üstünlüğü varsa, bu, kadından önce yaratılmış olmasından ve dolayısıyla Allah'ı ondan önce bilmesinden kaynaklanmaktadır (Küçük, 2009:195).

Mevlâna, kadına “*Kadın Hakk'ın nûrudur, sâdece sevgili değil, sanki hâliktir, mahlûk değil.*” (Mevlana, 1: 115). İşte kadının gerçek değeri buradan gelir. O, Allah'ın yaratıcı kudretinden vasıflar taşımaktadır(Sargut, 2011: 93). Mâneviyat âlemlerinde mesafe kat etmiş erkeğin kadına sevgisi, bir bakıma onun vasıtasıyla ilahî güzelliğin vuslatını dilemek manâsı taşır (Mevlana, 2: 1225).

İnsan psikolojisini iyi bilen Mevlânâ, kadın ruhunun inceliklerine dikkati çeker. Aşırı baskıların ters tepeceğini hatırlatır. *Fîhi Mâ-fîh*'te kadının zorla örtülmesi konusunda bir örnek vardır:

“Kadın nedir? Sen nasıl bakarsan bak, ne söylersen söyle, o neyse odur. Kendi bildiğinden şaşmaz; belki çok söylemekle daha beter olur.”

“Kadına karşı: “Kendini sakla, örtün!” diye ne kadar aşırı gidersen, onda kendini gösterme arzusu o nisbette fazlalaşır. Halkta da, gizlendiğinden dolayı, o kadını görme eğilimi o kadar ziyadeleşir. Şu halde sen oturmuş, iki tarafın da görmek ve görülme arzusunu ve isteğini artırıyorsun. Ayrıca eğer o kadının özünde kötü iş yapmama eğilimi varsa, sen mâni olsan da olmasan da; o, güzel yaratılışına, temiz ve iyi huyuna uyacaktır. Müsterih ol ve gönlünü bulandırma. Eğer durum bunun aksine ise, o yine kendi bildiği yolda, yaratılışına uygun şekilde hareket edecektir. Ona engel olmaya çalışmak, isteğinin şiddetini artırmaktan başka bir şeye yaramaz.” (Demirci, 2005).

Kadınların sosyal hayatlarını kısıtlayan ne fıkıh kitapları, ne de İlahi kitaplardır. Kadının her alanda yaşamına baskı kuran yanlış gelenek ve görenekler, töreler, yanlış zihniyetlerdir. Bu zihniyetlere sözde İslami kılıflar uydurularak kadınlara din adına baskı kurulmuş ve hala da devam etmektedir (Uludağ, 2009: 10). Fakat tasavvuf bu eşitsizlikten etkilenmiş bile olsa yine de en az etkilenen kurum olmuştur. Günümüzde özgür iradeleri ile tasavvufi hayata yönelen kadınların sayısı oldukça fazladır.

Kadın ruhunun ince ve naif olması ruhani hayata yakınlaştırmış, onları daha deruni bir dindarlığa yöneltmiştir. Günümüzde tasavvufi hayatı seçmelerinin değişik nedenleri konusunda araştırmalar hala yapılmaktadır. Bu sebeplerden bazıları şunlardır:

1. Dini hayatını daha deruni bir şekilde yaşamak, İslami bilgisini arttırmak ve sistemli bir şekilde dinini öğrenip bir taraftan öğrendiklerini yaşamak.

2. Tasavvufi hayata yönelerek, Allaha daha fazla yakınlaşmak, O'nun sevgisini ve rızasını kazanmak. Seyr-ü süluka devam ederek, insan-ı kâmil olma yönünde ilerlemek. Nefis mertebelerinde yükselerek Allah'ın daha fazla razı olacağı bir kul olmak.

3. Dini yaşamada yol gösterici bir dini öndere olan ihtiyaç. Dinin prensipleri çerçevesinde tatmin edici bir yaşayışı gerçekleştirme konusunda kendinde yeterli bir irade gücü bulunamayan kişi, şeyhin tasarrufundan yararlanmak kaygısıyla tarikatlara girmektedir (Bardakçı, 2000: 125). Tarikata girmelerinin nedeni o tarikatın şeyhine kalpten güvenmek önemlidir. Tarikatların lideri mürid için karizmatiktir, birçok insan bu karizmadan etkilenecek tarikat ve cemaatlara yönelmektedir. Tarikat şeyhini rüyasında görerek etkilenip tarikata giren çok kişi mevcuttur.

4. Samimi dost ve arkadaşlarının, aile üyelerinin telkin ve tavsiyelerine uyarak tarikata girdikleri görülmektedir (Yetik, 1996: 122). Kadınlar birbirine tavsiye ederek, aile üyeleri ve eşlerinden etkilenecek tasavvufa yönelmektedirler.

5. Kişisel ve toplumsal sorunlar, kimlik krizleri, yalnızlıktan kaçış, çevrenin, geleneğin, ailenin, yoksulluğun, çarpık kentleşmenin etkisi ve böylece ortaya çıkan uyumsuzluklarla tarikatlara yönelebilmektedir (Günay, 1996: 299). Araştırmamızda tesbit ettiğimiz bilgilere göre, insanlar hayat ve ölümle alakalı geçirdikleri travmalar, ağır hastalıklar, ölüm korkusu, cehennem korkusu, ruhi bunalımlardan kurtulma ümidiyle tasavvufa yönelmektedir.

6. Kadın ve erkeklerin farklı biçimlerde; erkeklerin baskın, saldırgan, atak, kadınların ise uysal, itaatkâr, nazik, hassas merhametli edilgin olacak şekilde toplumsallaştıkları, bu süreçte edindikleri kişilik özelliklerine uygun düşünce, tutum ve davranışlara sahip oldukları, sözü geçen cinsiyet kişilik özellikleri ile dindarlık arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu belirtilmektedir. Kadınların endişe, hassasiyet, suçluluk, hayal kırıklığı ve günahkârlık hislerini daha yüksek düzeyde barındıran bir kişilik

özelliği kazanmalarının onları dinden destek almaya daha çok yönlendirdiği ifade edilmektedir (Çelik, 2004: 18).

7. Tarikatlara yönelen çoğu kadın için cemaat evi veya tekke sosyal ilişkiler için önemli bir yerdir. Onlar için sosyal çevredir. Kadınlar buralarda sohbet etmekte, yardımlaşma ve organizasyonlar düzenlemektedirler. Atacan, tarikat veya cemaatların önemli bir çevre sağladığını, yalnızca dinsel bir örgüt olmayıp aynı zamanda sosyal güvenlik mekanizması sağladıklarını belirtir (Atacan, 1996: 259).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA GRUBUYLA İLGİLİ GENEL BİLGİLER

Bu bölümde tarikat üyelerine anketler uygulanmış ve çizelgeler halinde gösterilmiştir. Çizelgeler yorumlanırken sadece anket sonuçlarına göre değil mülakat ve sohbet ortamlarında konuşulanlar da dikkate alınmıştır. Çorum il merkezinde bulunan Halveti Uşşaki Tarikatı mensubu kadınlardan 100 kişiye anket uygulanmış ve anket sonuçları doğrultusunda yorumlar getirilmeye çalışılmıştır.

1. KİŞİSEL BİLGİLER

Bu kısımda anket uyguladığımız kişilerin kişisel bulgularına yer verilmektedir. Katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, ailevi ve medeni, mesleki ve ekonomik durumlarına göre genel bilgiler sunulmaya çalışılmıştır.

1.1. Cinsiyete Göre Katılımcıların Durumları

Tablo-1

Cinsiyete Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Kadın	100	100.0
Toplam	100	100

Tablo-1’de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların tamamı kadınlardan oluşmaktadır. Çalışmamızın amacı sadece kadınların Tasavvufi hayata yönelmesi üzerine olduğu için erkekleri konumuzun dışında tutmayı uygun gördük.

1.2. Yaşlara Göre Katılımcıların Durumları

Tablo-2

Yaşlara Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
17-20 yaş	7	7,0
21-30 yaş	21	21,0
31-40 yaş	37	37,0
41-60 yaş	35	35,0
Toplam	100	100

Tablo-2’de görüleceği üzere araştırmaya katılanların yaş dağılımları %7,0’ı 17-20, %21,0’ı 20-30, %37,0’ı 30-40, %35,0’ı ise 40-50 yaş şeklindedir. Yaş durumuyla ilgili bu dağılım gözlemlerimizle de örtüşmektedir. Yani grup içerisinde en yoğun yaş aralığı 17-40 yaş grubunu kapsamaktadır. Bu sonuçlar “*Ergenlik ve orta yaş dönemlerinde tasavvufî yaşantıya yönelme oranı daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

Burada göz ardı edilmemesi gereken durum bu yaş dönemlerinin tasavvufî yaşantıya giriş yaşları olmayıp, uygulamaya katılanların yaş aralıkları olduğudur. Yaş dağılımına baktığımızda genç ve orta yaş dediğimiz kesimler arasında tasavvufî faaliyetlerin yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmalarda kimlik krizinin yaşanmış olduğu ergenlik dönemi ile orta yaş döneminde dine dönüş ve hidayet olaylarının yoğun bir biçimde yaşandığını göstermektedir. Bizim gözlemlerimiz de bu olguyu desteklemektedir. Dindarlığa yönelik veya dine karşı olma tutumları genellikle ergenlik ve gençlikte olmakta, dine dönüş veya hidayet olayları da orta yaş dönemlerinde daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.

Yaşlılık dönemlerinde dine dönme veya dinden uzaklaşma durumları çok fazla görülmeyp, yaşamın önceki dönemlerdeki inanış ve ibadetlerin devam ettirilmesi söz konusudur. Az da olsa bu dönemde tasavvufî yaşantıya yönelenler olmaktadır. Yaşlılık dönemi yalnızlıklarını sosyal bir topluluğa girerek azaltmaya çalışanlar vardır.

1.3. Medeni Durumlarına Göre Katılımcıların Durumları

Tablo-3

Medeni Duruma Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Evli	85	85,0
Bekar	15	15,0
Toplam	100	100

Tablo-3’de de görüleceği üzere araştırmaya katılanların %85,0’ı evli, %15,0’ı bekârdır. Elde ettiğimiz bu sonuçlar “*Evli olanların tasavvufî yaşantıya yönelme oranı bekâr olanlardan daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

1.4. Eğitim Durumlarına Göre Katılımcıların Durumları

Tablo-4

Tahsil Durumuna Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
İlköğretim mezunu	12	12,0
Lise mezunu	40	40,0
İmam-Hatip Lisesi mezunu	19	19,0
Yüksekokul/Üniversite mezunu	29	29,0
Toplam	100	100

Öğrenim durumları itibariyle tarikat mensuplarının %12,0’ı ilköğretim %40,0’ı lise, %19,0’ı İmam-Hatip Lisesi ve %29,0’ı üniversite mezunu. Ankete katılanların mezun oldukları liselere göre dağılımlarına baktığımızda ağırlıklı olarak imam Hatip Lisesi mezunu olmadıkları diğer liselerden de mezun olanların var olduğu görülmektedir. Lise ve üniversite mezunları oranının azımsanmayacak kadar önemli bir rakam olduğu söylenebilir. Bu sonuçlar doğrultusunda her düzeyde kadın tarikatlar içerisine girmiştir diyebiliriz.

Bu sonuç “*Tahsil durumu ile tasavvufi yaşantıya yönelme arasında önemli bir ilişki yoktur*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

1.5. Mesleki Durumlarına Göre Katılımcıların Durumları

Tablo-5

Mesleklerine Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Özel Sektör	11	11,0
Memur	15	15,0
Ev Hanımı	62	62,0
Öğrenci	12	12,0
Toplam	120	100

Tablo-5 incelendiğinde araştırmaya katılanların %11,0’ının özel sektör, %15,0’ının memur, %62,0’ının ev hanımı, %12,0’ının öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Bu çizelgeden anlaşıldığına göre kadınlar genel olarak ev hanımlarından oluşmakta, buna rağmen ev hanımları dışında da diğer meslek gruplarının varlığı tarikatların her meslekten insanı bünyesine aldığını bize göstermektedir.

1.6. Ekonomik Düzeye Göre Katılımcıların Durumları

Tablo-6

Ekonomik Durumuna Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Alt gelir grubu	20	20,0
Orta gelir grubu	62	62,0
Üst gelir grubu	18	18,0
Toplam	100	100

Katılımcıların kendi değerlendirmelerine göre ekonomik durumlarıyla ilgili dağılımları Tablo-6’da da görüldüğü gibi %20’0’ı alt, 62,0’ı orta ve %18,0’ı üst gelir grup şeklindedir. Bu durum “*Orta gelir grubunda bulunanlarda tasavvufi yaşantıya yönelme oranı diğerlerine göre daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır.

Çizelgeden de anlaşıldığı gibi fakir ve orta halli insanların tarikatlara zengin insanlara göre daha çok yöneldiği görülmektedir.

2. DİNİ HAYATA YÖNELİK BULGULAR

2.1. Din Eğitimi Durumu

Tablo-7

Aile veya Okul Dışında Özel Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Özel Din Eğitimi Alan	38	38,0
Özel Din Eğitimi Almayan	62	62,0
Toplam	100	100

Bireyin kişilik gelişiminde ve dine yöneliminde din eğitiminin etkisi yapılan pek çok çalışma ile ortaya konmuştur. Biz de din eğitiminin tasavvufi yaşantıya yönelmede bir etkisinin olup olmadığını tespit edebilmek için araştırmaya katılanların özel din eğitimi alma durumlarını sorduk. Tablo-7’de görüleceği üzere araştırmaya katılanların %38,0’ı özel din eğitimi almış, %62,0’ı ise özel din eğitimi almamıştır. Bu veriler özel din eğitimi alanlar ile almayanların yaklaşık olarak aynı oranda olduğunu göstermektedir ve “*Özel din eğitimi alanlarda tasavvufi yaşantıya yönelme oranı diğerlerine göre daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimizi doğrulamamaktadır.

2.2. Dini Yaşantı Tutumları ile İlgili Durumları

Tablo-8

Kişinin Dini Açıdan Kendini Yeterli Görmesine Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Yeterli	18	1,7
Yetersiz	35	17,5
Kısmen Yeterli	47	27,5
Toplam	100	100

Araştırmaya katılan tarikat mensuplarının %35,0'ı dini bilgi açısından kendilerini yeterli görmemektedir. Bu tamamen bilgisiz demekten çok kendi düşüncelerine göre bilgilerinin yeterli görmemelerinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Tarikat mensubu kadınların %47,0'ı kadar çoğunluğu ise dini bilgilerinin kısmen yeterli olduklarını belirtmişlerdir. Onlara göre kendileri tarikat yaşantılarında İslam'ı daha iyi yaşamakta ve dini bilgilerinin de oldukça yeterli görmektedirler. %18,0'ı ise bilgilerinin tamamen yeterli görmüşlerdir. Bu kişiler daha çok tarikata girmeden İlahiyat ve İmam-hatip lisesi tahsili yapmış ya da uzun zamandır tarikat hayatında bulunmuş, bu ortamda faal olan kişilerdir.

Tablo-9

Kur'an-ı Kerim Okuma Dağılımı

Seçenekler	Sayı	%
İyi bir şekilde okuyabiliyorum	72	72,0
Biraz okuyabiliyorum	21	21,0
Hiç okuyamıyorum	7	7,0
Toplam	100	100

Elde etmiş olduğumuz bu sonuçlara göre tarikat mensuplarının %72,0'ı iyi bir şekilde Kur'an okuyabiliyor, %21,0'ı biraz okuyabiliyor, %7,0'ı ise hiç okuyamıyor. Bu çizelge araştırmaya katılanların büyük çoğunluğunun İslam dininin ana kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i okumayı bildiklerini göstermektedir. Elde ettiğimiz bu sonuçlar

araştırmamızın “*Tasavvufî yaşantıya devam eden kişiler içerisinde Kur’an-ı Kerim okumasını bilenlerin oranı bilmeyenlerden daha yüksektir*” şeklindeki hipotezini desteklemektedir.

Tablo-10

Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Mealini Okuma Dağılımı

Seçenekler	Sayı	%
Evet	52	52,0
Hayır	11	11,0
Ara sıra	37	37,0
Toplam	100	100

Araştırmaya katılanların %37,0 oranı Kuran-ı Kerim’in mealini ara sıra okuduklarını, %52,0’ı ise Kuran’ın mealini sık sık okuduklarını ifade etmişlerdir. %11,0 oranındaki kesim ise Kuran-ı Kerimi okumasını bilseler dahi Türkçe mealini hiç okumadığını ya da çok az okuduğunu belirtmiştir.

Özellikle gençler Kur’an’ın mutlaka mealinin de okunmasının gerekliliğini savunmuşlardır. Daha yaşlı olan kişiler ise mealini okumaktan zevk almadıklarını ve anlamadıklarını, Kur’an’ın Arapçasını da anlamasalar bile okumaktan hoşlandıklarını ifade etmişlerdir.

2.3. Günlük Hayatta Dini ve Psikolojik Yaşantı Durumları

Tablo-11

Kişinin Dindar Arkadaş Seçmesine Göre Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Dikkat Ederim	76	76,0
Dikkat etmem	13	13,0
Fark Etmez	11	11,0
Toplam	100	100

Sosyal ilişkilerde kurduğu diğer insanların dini kimliklerini önemseyip önemsememe konusunda katılımcıların tavrı şu şekildedir;

Araştırmaya katılanların %76,0 oranındaki kesimi arkadaşlık kurduğu kişilerin dindar olması gerektiğini ifade etmişlerdir. %13,0 oranı arkadaşlıkta dindarlığa dikkat etmediğini yine %11,0 oranındaki kesim ise kurdukları arkadaşlıklarda dindarlığa dikkat etmediklerini, anlaşmalarının yeterli olduğunu belirtmişlerdir.

Tasavvuf hayatının dışındaki insanlar dindar olsalar bile arkadaş seçiminde dini fazla ön plana almamaktadır. Bu şehirleşme ve çalışma hayatının gerektirdiği bir durum olarak gözlemlenmektedir. Tasavvufi hayatı seçen bireyler ise doğal olarak o ortamdaki kişileri de seçmiştir. Bu yolu seçen bir insan arkadaşlarını seçerken kendisi gibi dini hayatı seçmiş birini tercih etmektedir. Aynı düşüncede olmak, aynı duygudaşlığı paylaşmak insanlar arasında birleştirici ve bağlayıcı olmaktadır.

Tablo-12

Kişinin Kendi Dini Yaşantısına Bakışı İle İlgili Dağılım

Seçenekler	Sayı	%
Mümin ve ibadete çok bağlıyım	78	78,0
İnanıyor ancak ibadetlerimi aksatabiliyorum	19	19,0
İnanıyor ama ibadetlerimi çok aksatıyorum	3	3,0
Toplam	100	100

Araştırmaya katılanların %78,0'i dini yaşantısında ibadetlerine çok bağlı olduklarına %19,0'u ise ibadetlerini biraz aksattığını, %3,0 oranını oluşturan üç kişi ise ibadetlerini çok aksattığını ifade etmiştir. Çizelgede de anlaşıldığı gibi tarikatlar da bulunanlar dini yaşantılarındaki ibadetleri daha özenle yerine getirmektedir.

Tablo-13

Allah'a İnanıp, İnanmamanın İnsana Etkisi İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Huzurlu Olmaz	78	78,0
Olabilir	8	8,0
Fikrim Yok	14	14,0
Toplam	100	100

Araştırmaya katılanlardan %78,0 oranındaki büyük çoğunluğu hayatta mutlu ve huzurlu olabilmek için Allah'a inanmanın mutlaka gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Allah'a inanmayan insanların mutsuz ve bunalımda olacaklarını belirtmişlerdir. %8,0 oranındaki kısım dünyadan zevk alabileceklerini, mutlu da olabileceğini söylemiş fakat öbür dünyalarını düşünmedikleri için mutlu olduklarını ifade etmiştir. %14,0'ı ise bu konuda herhangi bir görüşleri olmadığını belirtmişlerdir.

2.4. Kadının Tasavvufi Yaşantı Öncesi ve Sonrası Durumları

Tablo-14

Tasavvufi Yaşantı Öncesi Yaşanılan Travmatik Olaylarla İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet yaşadım	68	68,0
Hayır yaşamadım	32	32,0
Toplam	100	100

Araştırmamızda katılımcıların tasavvufi yaşantıya yönelmeden önce yakın birinin ölümü, boşanma, psikolojik sorunlar, kendileri veya yakınlarından birisinin ağır hastalık geçirme durumu, iflas vs. maddi/manevi bir takım travmatik olaylar yaşayıp yaşamama durumlarını tespit etmek için bir soru yönelttik. İlgili soruya verilen cevaplar Tablo-14'da görüldüğü üzere %68,0'ı evet yaşadım, %32,0 ise hayır yaşamadım şeklindedir. Bu durum "*Tasavvufi yaşantıya yönelenlerde tasavvufi yaşantıya yönelmeden önceki dönemde travmatik olaylar yaşayanların oranı yaşamayanlardan daha yüksektir*" şeklindeki hipotezimizi doğrulamaktadır. Allah dostu olduğuna

inandıkları Mürşîdin dualarını alarak yaşadıkları sorunları aşacaklarına inanmışlardır. Nitekim toplu yapılan zikirlerden sonra çeşitli sıkıntılarına şifa olması için su getirip okutturanlara sıkça rastlamak mümkündür. Ayrıca Allah'ın emirlerine uygun bir şekilde yaşarlarsa tasavvuf yoluyla hem dünya hem de ahiret hayatlarını en güzel şekilde kazanacaklarına inanmaktadırlar.

Tablo-15

Daha Önce Herhangi Bir Cemaat ya da Tarikatla İlişkili Olmayla İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet ilişkim vardı	22	22,0
Hayır ilişkim yoktu	78	78,0
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

“Daha önce herhangi bir cemaat ya da tarikatla ilişkiniz var mıydı?” şeklindeki soruya evet diyenlerin tamamı tarikat liderinin gerçek bir mürşid olduğuna inandıkları için bu cemaate geldiklerini belirtmişlerdir. Daha önce başka bir dini cemaatte olup ayrılma nedeni de hanımların diğer grup üyeleriyle kaynaşamaması ve anlaşamaması olmaktadır. Bazısı da tarikat ritüellerini çok ağır veya az bulmaktadır. Genel olarak beklentilerini bulamamak hoşnutsuzluk yaratmaktadır.

Tablo-16

Tasavvufi Yaşantı Öncesi Dönemde İbadet Durumuna Ait Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
İbadetlere karşı ilgisizdim	6	6,0
Hiç namaz kılmazdım, sadece ramazanda oruç tutardım	18	18,0
Sadece kandil gecelerinde ve ara sıra namaz kılardım	41	41,0
Ramazanda orucumu tutardım		
Mümkün merteye bütün ibadetlerimi yerine getirirdim	35	35,0
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Araştırmaya katılanların tasavvufi yaşantıya girmeden önceki ibadet durumları şu şekildedir: %35,0'ı ibadetlerini düzenli yapıyor %41,0'ı ara sıra ibadetlerini yerine getiriyor ve %6,0'ı hiç ibadet yapmıyor,%18,0'ı ise sadece oruç tutuyor.

Daha önce herhangi bir tarikat veya cemaatle ilgili olanların dışında gruba katılanların pek çoğu tasavvufi yaşantı öncesi dönemde ibadetlere karşı ilgisizlik veya gevşeklik göstermekteydi. Tasavvufi yaşantı ile birlikte ise ibadetler konusundaki hassasiyetin arttığı görülmektedir. Dolayısıyla günümüzde de ibadetler konusunda bir takım eksiklikleri olan müslümanlar yaşamış oldukları bir takım başka nedenlerin de etkisiyle daha derüni bir dini hayat yaşamak arzusuyla tasavvufa yönelmektedir (Cengil, 2010: 89).

Tablo-17

Tasavvufi Yaşantıya Yönelmede Etkili Olan Nedenlere Ait Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Mürşidin sohbet, samimiyet ve şahsiyetinden etkilenmek	29	29,0
Tövbe ederek dini daha iyi yaşayabilme arzusu	12	12,0
Arkadaşımın tavsiyesiyle	8	8,0
Ailenin tasavvufi yaşantı içerisinde olması	30	30,0
Bir mürşide bağlanmanın gerekli olduğuna inanmak ve tarikata girmeden imanı kurtarmanın mümkün olmadığını düşünmek	10	10,0
İştirak edilen zikir meclisinden ve yapılan sohbetten etkilenmek	9	9,0
Çok sevilen birinin ölümünden etkilenmek	2	2,0
Toplam	100	100

Araştırmaya katılanlar arasında “mürşidin sohbet, samimiyet ve şahsiyetinden etkilenerek tasavvufi yaşantıya yönelme” %29,0 ile yüksek düzeydedir ve bu durum “*Tasavvufi yaşantıya yönelme nedenleri arasında mürşidin sohbet, samimiyet ve şahsiyetinden etkilenme durumu yer almaktadır*” şeklindeki hipotezimizi

doğrulamaktadır. Tarikata girmede Şeyhin manevi etkisi güçlüdür. Kendisi de bu yolla tasavvufa yönelen ve aynı zamanda psikoloji profesörü olan Robert Frager bu süreci şeyhin dervişe kalbini açışı olarak tanımlamakta onu ilk gördüğü anda onun manevi akımına kapıldığını kitaplarında yazmaktadır (Cengil, 2010: 123). Bayanlar mürşidi görmeseler bile ondan bahsedildikçe ondan etkilenmekte ve sevgi beslemektedirler. Grup etkinliklerine katıldığımız süre içerisinde Halveti Uşşaki mürşidi Eyyüp Fatih Nurullah Şağban Efendi'ye müridlerinin beslemiş olduğu sevgi ve bağlılığı gözlemledik.

Tövbe işlenmiş bir günah için bir daha o günahı işlemek için Allaha söz vererek O'ndan bunun için yardım dilemeyi ifade etmektedir (Yapıcı, 1997: 49). “İnsan asli tabiatını yani fitratını Allah'ın yarattığı şekilde sağlam korur. Bu fitrat değiştirilemez ama geçici olarak düzeni bozulabilir. Tövbe bu temel anlayışa dayalıdır. İnsan hata yapabilir ama tövbeyle aslî yaratılışına, doğasına özüne döner. Bu öz yapı hep var olur.” (Özdoğan, 2008: 79). Tövbe ederek dinini daha iyi yaşayabilme arzusu araştırmaya katılanların tasavvufi yaşantıya yönelme nedenleri arasındaki oranı %12,0'dır.

Araştırmaya katılanlar arasında arkadaş etkisiyle tasavvufi yaşantıya yönelenlerin oranı %8,0'dır. İnsanların pek çoğu bir arkadaşı, komşusu vb. aracılığıyla bu grup hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Fakat tasavvufi yaşantıya yönelme konusunda onları asıl harekete geçiren neden arkadaş etkisinden ziyade başka hususlar olabilmektedir.

Araştırma yaptığımız grupta da aileler grup etkinliklerine çoğu zaman çocuklarıyla birlikte iştirak etmektedir. Babalar erkek çocukları, anneler ise kız çocuklarıyla haftalık zikirle katılmaktadırlar. Gezi programlarına da aynı şekilde genellikle aileler çocuklarıyla birlikte iştirak ederler. Dolayısıyla anne babası grup içerisinde olan kimseler doğal olarak topluluğun üyesi haline gelmektedir. Araştırmamıza katılan örneklem grubu içerisinde ailesi tasavvufi yaşantı içerisinde olduğu için kendisinin de tasavvufa yöneldiğini ifade edenlerin oranı % 30'dır. Nedeni de belirttiğimiz gibi anne, baba ve eşlerin etkisi ile en yüksek orandır.

Araştırmaya katılanların %10,0'ı tasavvufa yönelmelerinin nedeni olarak bir mürşide bağlanmanın gerekli olduğuna inandığı ve tarikata girmeden imanını kurtarmanın mümkün olmadığını düşündüğünü ifade etmektedir.

Bu anlayış Beyazid Bestâmî'ye ait olan “Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır” sözünden ortaya çıkmıştır. Tasavvufi yaşantıya yönelme nedeni olarak bu durumu ifade edenler de bu inanışın halk arasındaki yaygınlığını ortaya koymaktadır. Yani bu anlayışın ifadesi, bir tarikata intisap etmeden tek başına dinini yaşamaya çalışan kimselerin bunda muvaffak olamayacağı, mutlaka daha önce nefsini terbiye etme konusunda başarıya ulaşmış kâmil bir müridin rehberliğinde birbirlerine iyilikleri hatırlatan kötülüklerden sakındıran topluluk içerisinde dini hayatın daha canlı yaşanacağı inancıdır. Bu söz halk arasında yanlış anlaşılabilir, zamanla tasavvufi yaşantıya yönelmenin, bir şeyhe bağlanmanın mutlak zorunluluk olduğu böyle olmadığı takdirde insanın şeytanın hile ve tuzağına düşerek imanını kurtarmayacağı anlayışına dönüşmüştür. Aslında bu sözle anlatılmak istenen bir üstadın yanında tasavvufi eğitim görmeden kendi kendine sûfilik yolunda ilerlemeye kalkışan bir kimsenin mutlaka yanılarak şeytanın oyuncağı haline geleceği yani tasavvuf ilminin şeyhsiz öğrenilip uygulanamayacağıdır (Tûsi, 1996: 480).

Araştırmamızda da tasavvufi yaşantıya yönelmede etkili olan nedenler arasında sohbet ve zikir meclisinden etkilenmek %9,0'dır. Yapılan sohbetlere ilave olarak dîvan ve ilahiler eşliğinde icra edilen zikir törenleri katılımcılar üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Hatta halka-i zikrullah'ın başlı başına bir irşad metodu olduğu ifade edilmektedir (Cengil, 2010: 136). Ayrıca toplu olarak yapılan zikrin kendileri üzerinde rahatlatıcı bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Görüştüğümüz tarikat üyeler de bu görüşü desteklemiş zikirten sonra bir rahatlama ve huzur duyduklarını belirtmişler bu durum tasavvufa karşı ilgi duymalarını sağlamıştır.

Ölüm olayı bir yandan tasavvufî yaşantıya yönelmeye sebep olurken diğer yandan da tasavvufi yaşantının devamını motive etmektedir. Yapmış olduğumuz araştırmada çok sevilen birinin ölümü nedeniyle tasavvufi yaşantıya yönelme durumu Tablo-17'de görüleceği üzere % 2,0'dır.

Tablo-18

Tasavvufi Yaşantıya Girdikten Sonraki İbadet Durumuna Ait Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
İbadetlerime daha önce de dikkat ettiğim için yine aynen devam ediyorum	43	43,0
Daha önce ibadetlerimi aksatıyordum, fakat şu anda düzenli olarak ibadetlerimi yerine getiriyorum	48	48,0
İbadetler konusunda gevşekliğim hala devam ediyor	9	9,0
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

İslam dininde inanmadan sonra ibadetlere katılmanın önemi sık vurgulanmaktadır. Diğer çizelgelerde de görüldüğü gibi tarikat mensupları ibadetlerin yerine getirilmesine dikkat etmektedirler. Dini hayatın görünen göstergesi olan ibadetleri niçin yaptıkları sorulmuş ve %43,0 oranındaki kısım ibadetlerine dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. Çünkü dinin insanı iyiye güzele yönlendirdiğini belirtmişlerdir. %48,0 oranındaki tarikat mensubu eskiden aksatsalar bile şimdi dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir. %9,0 oranındaki tarikat mensubu ise istese bile bazen gevşek davranıp dikkat etmediğini belirtmişlerdir.

Grup üyeleri arasında farz ibadetler yanında nafil ibadetler konusunda da hassas davranıldığını söyleyebiliriz. Kandil gecelerinin öncesinde ve sonrasında nafil oruç tutma oranı yüksek düzeydedir. Bireysel zikrini seher vaktinde icra edenler ise teheccüt namazını kılmaktadır. Gün içerisinde kılınan diğer nafil namazlar ve çekilen tesbihler ise ibadet hayatını renklendiren diğer unsurlar olarak ifade edilebilir.

Grup etkinliklerine devam ettiği halde ibadetler aksatan kişiler bulunmaktadır. Tasavvufi yaşantının ruhuna aykırı olan bu durumun tasavvufi yaşantıdan beklenti ile alakalı olduğunu düşünüyoruz. Yani bu kişiler daha derûnî bir dini hayat yaşamak için değil de aidiyet ihtiyacını karşılamak için, ailesi bu grupta olduğu için veya arkadaşlarına uymak onlardan kopmamak gibi bir takım sosyo-psikolojik ihtiyaçlarını karşılamak için bu gruba katılmışlardır.

Tablo-19

Tasavvufi Yaşantının Amacına Ait Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Bir takım kerametler göstererek kendini ispatlayıp şeyhlik makamına ulaşabilmek	0	0
Nefsi hayvani sıfatlardan arındırarak, insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmek	100	100
Diğer	0	0
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Araştırma sonuçları katılanların tamamının içinde bulunmuş oldukları tasavvufi yaşantının ne anlama geldiğini bildiklerini göstermektedir. Nitekim tasavvufi yaşantının amacının nefsi, hayvanî sıfatlardan arındırarak insan-ı kâmil mertebesine ulaştırmak olduğunu bütün tezimiz boyunca belirtmiştik. Halveti Uşşaki Topluluğu üyeleri %100 oranıyla tasavvufi yaşantı bilinçlerini göstermişlerdir. Seyr-ü süluk yolunda ilerlemek ve Allah'ın kendilerinden razı olacak kullar olmayı amaçladıklarını söylemişlerdir.

Tablo-20

Tasavvufi Yaşantıya Devam Etme Sebeplerine Ait Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Kendimi manen daha huzurlu hissettiğim için	42	42,0
Grup içerisinde yaşanan kardeşlik ve sosyal yardımlaşma duyguları güçlü olduğu için	21	21,0
Dini hayatı daha iyi yaşayabilmeme yardımcı olduğu için	27	27,0
Bırakırsam kendimi boşlukta hissedeceğim için	10	10,0
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Katılımcıların tasavvufi yaşantıya devam etme nedenleri olarak belirttikleri hususlar Tablo-20 görüldüğü üzere %42,0'ı kendimi manen daha huzurlu hissettiğim

için, %27,0'ı dini hayatı daha iyi yaşayabilmeme yardımcı olduğu için, %10,0'ı bıraktığımda kendimi boşlukta hissedeceğim için ve %21,0'ı grup içerisinde yaşanan kardeşlik ve sosyal yardımlaşma duyguları güçlü olduğu için devam ediyorum şeklindedir. Bu sonuçlar araştırmamızın “*tasavvufi yaşantıya devam etme nedenleri arasında kendini psikolojik açıdan daha huzurlu hissetme durumu yer almaktadır*”, “*tasavvufi yaşantıyı devam ettirme nedenleri arasında dinini daha iyi yaşayabilme düşüncesi yer almaktadır*”, şeklindeki hipotezlerini doğrulamaktadır.

Grup üyeleri arasında kardeşlik ve sosyal yardımlaşma duyguları oldukça güçlüdür. Herhangi bir sıkıntısı olana diğer grup üyeleri kendi aralarında toplanarak bir çözüm ortaya koymaktadır. Her yıl Haziran ayının ikinci hafta sonu düzenlenen “İbrahim İpek Efendiyi Anma Programına” başta İstanbul olmak üzere çeşitli şehirlerden binlerce mürid katılmaktadır ve gelen aileler Çorum'daki dervişlerin evlerinde ağırlanmaktadır. İki aile arasındaki tek ve en önemli ortak payda aynı grubun üyesi olmaktır. Aynı şekilde zaman zaman yurt dışından gelen yabancılar da benzer şekilde sıcak ve samimi bir şekilde ağırlanmaktadır (Cengil, 2010: 159).

Tarikatın kadın müridleri arasında erkeklerden daha fazla sosyalleşme görülmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi hanımlar zikir meclisi dışında da görüşmekte, beraber mantı yapıp satmakta, geziler düzenlemektedirler.

2.5. Tarikatla Olan İlişki Durumları

Tablo-21

Mürşide İtaat Durumu İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Değerlendirir uygun bulursam yaparım	7	7,0
Hiç tereddüt etmeden yerine getiririm	83	83,0
Toplam	100	100

Tasavvufta şeyh'e itaat son derece önemlidir. Tasavvufi anlayışa göre mürşid ile mürid arasında edeb ilkesi vardır. Ashab-ı kiram Allah Rasulünün söylediği hizmetleri yaparak yükseldiler, benlik ve feragat sınavından geçtiler. “ilme hizmet, ilim adamına

hizmettir” ilkesinden hareketle, ilim ve irşad adamlarına hizmet ve itaat eden mürid daima kazançlıdır (Tûsi, 1996: 482).

Tablodaki verilere bakıldığında, katılımcıların %7,0’ı kendisine uygun gelirse mürşidin söylediğine itaat ederim demiştir. %83,0’ı ise uygunmu diye düşünmem tereddütsüz dediğine itaat ederim demiştir. Halveti Uşşaki Topluluğu Kadınları için tarikatın şeyhi üstün bir maneviyata sahiptir. Şeyh, müridlerce itaat edilmesi gereken bir zat, aynı zamanda Allah dostu ve sevgilisidir. Onlara göre herhangi bir cemaata giren zaten o cemaatin şeyhine tamamiyle uymayı kabul etmiş demektir.

Tablo-22

Önemli İşlerde Karar Vermeden Önce Mürşide Danışma İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet danışırım	95	95,0
Hayır danışmam	5	5,0
Toplam	100	100

Tasavvuf geleneğinde şeyhin manevi otoritesinin bir göstergesi olarak grup üyelerinin önemli işlerde karar vermeden önce ona danışmalarıdır. Bu sadece otorite ile alakalı olmayıp müridlerin şeyhin her şeyi kendilerinden daha iyi bildiğini düşünmenin verdiği bir güven, Allah’ın o zata muhabbetinden dolayı işi hayır getireceğine inanmanın etkileri de vardır. Müridlerin evlilik, yeni bir iş kurma, yeni doğan çocuklarına isim koyma, açacağı iş yerinin ismini danışma vb. işlerinde karar vermeden önce danıştıkları gözlemlenmiştir. Böyle bir danışma Mürşid’in karizmasından kaynaklanmaktadır. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplar Tablo-22’de görüldüğü üzere %95,0 evet danışırım, %5,0 ise hayır danışmam şeklindedir. Bu sonuçlar araştırmamızın “*Tasavvufî yaşantıya devam edenler arasında önemli işlerinde mürşide danışma oranı danışmayanlarınkine göre daha yüksektir*” şeklindeki hipotezimizi desteklemektedir ve araştırmaya katılanların tamamına yakınının önemli işlerinde karar vermeden önce mürşide danıştığını dolayısıyla mürşide olan bağlılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo-23

Grup Üyelerinin Birbiriyle Görüşmeleri İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Akrabalarım dışında tamamı grup içerisinde arkadaşlardan oluşmaktadır	42	42,0
Grup içerisinde olanlar ile olmayanlar eşit sayıdadır	58	58,0
Toplam	100	100

Tablo-23’de görüleceği üzere cevapların %42,0’ı “*akrabalar dışında tamamı grup içerisinde arkadaşlardan oluşmaktadır*”, %58’0’ı ise “*Grup içerisinde olanlar ile olmayanlar eşit sayıdadır*” şeklinde olmuştur.

Bu sonuçlara göre grup üyelerinin sosyal ilişkiler açısından kendi kendilerine yeterli olduklarını gözlemlenmektedir. Kişisel gözlemlerimize göre pek çok grup üyesi gerek düğün gibi mutlu gerekse cenaze gibi acılı zamanlarını grup içinden olan arkadaşlarıyla birlikte yaşamaktadır. Örneğin grup içerisinde birisinin evlilik merasimi haftalık toplu olarak yapılan zikirlerde herkese ilan edilir ve bu şekilde topluluğun tamamı yapılacak merasimden haberdar edilmiş olur. Cenaze vb. ani gelişen durumlarda ise haberleşme cep telefonu mesajı ve grup üyelerinin birbirlerine telefon ederek haberleşmeleri ile kısa sürede sağlanır.

Grup içi dayanışmanın bir diğer göstergesi ise daha önce belirttiğimiz gibi, kadınların beraberce tarikata ait dükkânları işletmeleri, yardım organizasyonları yapmaları, kendi aralarında gezmeye gitmeleri gibi birçok sosyal faaliyette bir araya gelmeleridir.

Tablo-24

Her Cuma Zikirlere Düzenli Devam Etme Durumuyla İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Her hafta düzenli bir şekilde zikre katılıyorum	84	84,0
Her hafta katılmaya çalışıyorum ama Ancak ara sıra katılabiliyorum	16	16,0
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Araştırmaya katılanların her hafta Cuma günleri yapılan zikirlere devam edilmesi konusundaki tavsiyeye uyup uymamaları ile ilgili elde ettiğimiz verilere geçebiliriz. Tablo-24’de görüldüğü üzere araştırmaya katılanların %84,0’ı her hafta düzenli bir şekilde zikre katıldığını söylerken %16,0’ı ara sıra katılabildiğini ifade etmektedir.

Bu sonuçlara göre grup üyelerinin meşru mazeretleri olmadığı sürece azami düzeyde haftalık zikirlere devama gayret gösterdiklerini söyleyebiliriz. Hatta namaz ibadeti veya günlük bireysel olarak yapılması gereken zikirlerini aksatanların dahi Cuma günleri toplu olarak yapılan zikirlere katılma konusunda gayret göstermektedir. Çünkü haftada bir kere toplu olarak yapılan bu zikir grup üyelerinin bir birleriyle görüştikleri, biz şuurunu hissettikleri ve manen de büyük zevk aldıkları bir atmosfer sunmaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi zikir meclisi katılımcıları en azından kısa bir süre de olsa dünyevi düşüncelerden uzaklaştırarak insana huzur veriyor. Ayrıca arada evlerde de toplanılıp Kur’an okuma, sohbet, dua yapılmaktadır. Gözlemlerimize göre haftalık zikirleri sık sık aksatanlar zamanla gruptan soğumaktadır.

Tablo-25

Zikir Halkasında Olağanüstü Deneyimler Yaşama İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet, olağanüstü deneyimler yaşarım	83	83,0
Hayır, olağanüstü deneyimler yaşamam	17	17,0
<i>Toplam</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Katılımcılara her hafta toplu olarak yapılan zikir esnasında olağanüstü deneyimler yaşayıp yaşamadıklarını sorduğumuz soruya verdikleri cevaplar Tablo-25’de görüldüğü üzere %83,0 *evet olağanüstü deneyimler yaşarım*, %17,0 *hayır olağanüstü deneyimler yaşamam* şeklinde olmuştur. Bu sonuçlar da yine araştırmamızın “*Toplu yapılan zikirde olağanüstü deneyimler yaşayanların oranı yaşamayanlardan yüksektir*” şeklindeki hipotezini doğrulamaktadır.

Yaptığımız görüşmelerde, yaşanan olağanüstü hallerde en fazla örnek verilen durum müridlerin devamlı gül kokusu aldıkları ve Hz. Peygamberin ruhaniyetini hissettiklerini gül kokusunun onun kokusu olduğunu söylemişlerdir.

Tablo-26

Bireysel Zikirler İcra Ederken Olağanüstü Deneyimler Yaşama İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet, olağanüstü deneyimler yaşarım	78	78,0
Hayır, olağanüstü deneyimler yaşamam	22	22,0
Toplam	100	100

Araştırmaya katılanlara “*Günlük bireysel zikirlerinizi icra ederken farklı durumlar yaşıyor musunuz?*” şeklinde yöneltilmiş olduğumuz soruya verdikleri cevaplar Tablo-26’da görüldüğü üzere %78,0’ı evet olağanüstü deneyimler yaşarım, %22,0’ı hayır olağanüstü deneyimler yaşamam şeklindedir. Bu sonuçlar tasavvufi yaşantı içerisinde bulunan bu kişilerin büyük çoğunluğunun bireysel zikirlerini icra ederken farklı tecrübeler yaşadıklarını göstermektedir. Dini tecrübe yaşayan kişiler belli bir süre yaşamış oldukları tecrübenin etkisiyle şaşkınlık geçirdikten sonra bu yaşantıyı yorumlayabilmektedirler (Pazarlı, 1968: 156). James’e göre mistik tecrübeler dinin önemli bir yönüdür ve mistik haller sağlıklıdır. Ona göre mistisizm, büyük yaradanla birleşme isteğinden doğan büyüme hissini en son halidir. Mistik haller insan ruhunda olumlu fonksiyonlara sahiptir. İnsanda derin etkiler bırakarak, olumlu yönde değişimlere neden olur. Bazı psikoz halleriyle benzerlik gösteren şeytâni veya alt düzey mistik tecrübeler de vardır. Bunlara olumsuz mistik tecrübe denir (Ayten, 2006: 463). Nitekim araştırmamız esnasında da sûfilerin yaşamış oldukları deneyimleri yorumlarken benzer şekilde şaşkınlık ve ifade etme zorluğu yaşadıkları gözlenmiştir. Genellikle

mistik tecrübeler psikolojik etkileşimler olarak görüldüğü için olağandışı deneyim yaşayanlar fazla anlatmak istememektedir.

Tablo- 27

Kendini Yalnız Hissetme İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet, sık sık kendimi yalnız hissederim	0	0,0
Evet, ara sıra kendimi yalnız hissederim	23	23,0
Hayır, kendimi hiç yalnız hissetmem	77	77,0
Toplam	100	100

Tasavvuf cemaatleri içerisindeki kardeşlik anlayışının müridleri yalnızlık hissine kapılmaktan koruyup ciddi bir sosyal destek sağladığı görülmektedir. Katılımcıların yalnızlık duygusu yaşayıp yaşamadıklarını öğrenmek amacıyla sorduğumuz “*Kendinizi yalnız hissettiğiniz olur mu?*” şeklindeki soruya verilen cevaplar Tablo-27’de görüldüğü üzere evet sık sık kendimi yalnız hissederim diyen hiç olmamıştır. Diğer cevaplar ise; %23,0’ı evet ara sıra kendimi yalnız hissederim, % 77,0’ı ise “*hayır kendimi hiç yalnız hissetmem*” şeklindedir. Yani katılımcıların büyük çoğunluğu yalnızlık duygusu hissetmediğini ifade etmektedir. Görüldüğü gibi Tasavvufi hayat bireyleri dini yönden geliştirip huzur verdiği gibi psikolojik ve sosyal yönden de destekleyip onların mutlu olmasına neden olmaktadır.

Tablo-28

Tarikatın, Ölüm Hastalık Musibetler Karşısında İnsana Güven Vermesi İle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Katılıyorum	88	88,0
Katılmıyorum	5	5,0
Fikrim yok	7	7,0
Toplam	100	100

Araştırmaya katılan kadınların %88,0’ı tarikat, ölüm, hastalık ve musibetler karşısında insana, başka yolla elde edemeyeceği bir güven duygusu verir sorusuna

%88,0'ı katılıyorum, %5,0'ı katılmıyorum, %7,0'ı fikrim yok seçeneklerini işaretlemişlerdir.

Tablodaki veriler değerlendirildiğinde tarikat mensubu kadınların tamamına yakın bir oranda tarikatın müridlerine güven duygusu verdiği inanimakta oldukları görülmektedir. Ölüm gibi durumlarda tarikat mensupları kadın olsun erkek olsun kenetlenmekte, birbirine destek olmakta her işlerini bırakıp cenaze evine koşmakta, hatalık anlarında birbirlerine yardımcı olmaktadır.

Tablo-29

Başka Bir Tarikata Üye Olmayı Düşünmekle İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet	2	2,0
Hayır	95	95,0
Henüz	3	3,0
Düşünmedim		
Toplam	100	100

Araştırmaya katılan kadın müridler tarafından, %2,0 oranında evet, %95,0 oranında hayır, %3,0 oranında henüz düşünmedim cevabı verilmiştir. Tablodaki bu veriler değerlendirildiğinde kadın müridlerin, %98 gibi büyük bir oranının başka bir tarikata üye olmayı düşünmemekte oldukları görülmektedir. Eyyüp Fatih Nurullah Şağban Efendi bu konuyla ilgili olarak “*Evet kardeşlerim sermayemiz muhabbet, yolumuz yokluk, gayemiz benlik ve enaniyetten sıyrılmak... Bizim nefsimizle sorunumuz var, kimseyle sorunumuz olamaz. Eğer birbirimizle uğraşıyorsak, demek ki biz ters yola gidiyoruz*” (Şağban, 2005: 1-3). Eyyüp Fatih Nurullah Şağban Efendi'nin konuşmalarında görülen bu hoşgörü ve sevgi ortamından kimse ayrılmak istememektedir. Bu sonuca göre tarikat üyeleri tasavvufi yaşantılarından oldukça memnun görünmektedirler.

Tablo-30

Sizin İçin Şeyh Ne Anlam İfade Etmektedir Sorusuyla İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
İtaat edilmesi gereken bir zattır.	21	21,0
Şeyh Allah'ın dostu ve velisidir	38	38,0
Dini ve dünyevi sorunlarımı paylaştığım insandır	11	11,0
Eleştirilmesini doğru bulmadığım biridir	12	12,0
Bize huzur ve güven veren kişidir	18	18,0
Toplam	100	100

Tablodaki verilere bakıldığında, şeyh sizin için ne anlam ifade etmektedir sorusuna %21,0'ı itaat edilmesi gereken bir zattır, %38,0'ı şeyh Allah'ın dostu ve velisidir, %11,0'ı dini ve dünyevi sorunlarımı paylaştığım insandır, %12,0'ı eleştirilmesini doğru bulmadığım biridir, %18,0'ı bize huzur ve güven veren kişidir, şeklinde cevap vermişlerdir.

Tablodaki verilere göre, Kadın müridler için şeyh üstün bir maneviyat ve ruhaniyete sahiptir. Şeyh, nefsin zararlarını, derdini, dermanını, tedavi yollarını bilen, hidayete elverişli olanlarını Allah'ın izniyle hidayete erdirme gücüne sahip olan, şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde zirveye ulaşmış olan insan-ı kâmil'dir (Cengil, 2010: 164). Ayrıca her insanın elde edemeyeceği ilahi kaynaklı özelliklere sahiptir onun için şeyh, müridlerce itaat edilmesi gereken bir zat, Allah'ın dostu ve velisi olarak görülmektedir.

Tablo-31

Tarikatta Kadınlara Değer Veriliyor Düşüncesi ile İlgili Bulgular

Seçenekler	Sayı	%
Evet, Değer veriliyor	81	81,0
Hayır, Değer verilmiyor	2	2,0
Fikrim yok	17	17,0
Toplam	100	100

Araştırmaya katılanların %81,0'ı tarikatta kadınlara değer veriliyor mu sorusuna evet değer veriliyor, %2,0'ı hayır verilmiyor, %17,0'ı fikrim yok cevabını vermiştir. Bu veriler değerlendirildiğinde tarikat mensubu kadınların oldukęa fazlası kadına değer verildiğini dūřünmekte, bu dūřünce psikolojik bağlamda kadının hem birey olarak hem de kadın olarak kendisini değerli hissetme ihtiyacını karşılamaktadır.

Tarikattaki kadınların dūřüncesine göre tasavvufi yaşantı onların hayatına derin bir anlam katmış, davranışları güzelleşmiş, tarikattaki disiplin ve şeyhe olan saygı onların nefislerini eğitmiş, kendilerine ve çevrelerine saygısını arttırmıştır. Tarikattaki dini yaşayışın kendilerini daha fazla imanlı ve takva sahibi yaptığına inanmaktadırlar.

Kendilerini değerli hissetmelerinin başka bir nedeni de tarikatın her bir bireyini maddi veya manevi olarak desteklemesi, güç vermesi, bu nedenle kişinin kendini güvende hissetmesidir.

SONUÇ

Bu çalışma, tasavvufi hareketlerin yani özelde Halveti Uşşaki topluluğu içinde bulunan kadınların sosyo-psikolojik yapılarını inceleyerek, bu düşüncenin günümüz toplumunun ve kadınların hayatında hangi yönleri ile ne derecede etkili olduğunu göstermek amacı ile yapılmıştır. Yaptığımız çalışma, kişisel gözlemlerimiz ve mülakatlarla kadınların birbirinden farklı pek çok nedenle tasavvufi yaşantıya yöneldiğini göstermektedir. İnsanlar daha derûnî bir dini hayat yaşamak için, aile ve sosyal çevresi bu şekilde şekillendiği için, yaşamış olduğu travmatik bir olayın etkisiyle, sosyal prestij elde edebilmek için, modern hayatın bir sonucu olan yalnızlık duygusundan kurtulmak için tarikata girmekte, sosyal hayatını daha canlı tutarak Allah'ın kendisine “Rahim” sıfatıyla verdiği yaratma enerjisini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada daha sağlıklı bir değerlendirmede bulunabilmek için, önce tasavvuf ve tarikatların tanımı, tarihi, Psikolojik boyutu ve tarikat ile ilgili genel bilgiler verilmiş, kadının tasavvuf ve tarikattaki yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece elde edilen bulgular daha sağlıklı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmamıza göre tarikat mensubu kadınlar arasında yaş dağılımına baktığımızda %7'si 17-20, %21'i 21-30 ve %37'si 31-40 yaşları aralığında yer almaktadır. Genç-orta yaş dediğimiz kesimler arasında tasavvufi faaliyetlerin yaygın olduğu söylenebilir. %85 ile evli olanların oranı daha fazla olup eğitim durumlarına bakıldığında kadınların %12'sinin ilköğretim birinci kısım ile son sırayı, %59'u lise ve imam-hatip ile birinci sırayı aldığı görülmektedir. Bu da kadınların eğitim durumlarının yüksek olduğunu göstermektedir. Ailenin ekonomik durumuna baktığımızda ise orta halli dediğimiz kesimin oranının %62 olduğu görülmektedir.

Araştırmamızda tarikatların dini hayatları üzerindeki etkilerini tespit etmek amacı ile sorular yöneltilmiş ve deneklerimizin Kur'an-ı Kerim'i %72 oranında okudukları, beş vakit namaz veya ibadetlerini tarikata girdikten sonra hiç aksatmadan her gün yapanların %91 oranında olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre tarikatların kişinin dini yaşantısına olumlu katkılar yaptığı söylenebilir.

Tarikat üyelerinin tarikat sohbetlerine katılma oranının yüksek olduğu görülmüştür. Sohbetlere %84 oranı ile haftada bir gün mutlaka katıldıklarını belirten

kadınlar çoğunluktadır. Sohbetlere daha çok nefsinin kontrol etmek, dinini hûşu içerisinde yaşamak ve dini bilgilerini artırmak için tercih ettikleri bilinmektedir.

Tarikat üyelerinden tarikata girdiklerinden bu yana kendilerini yalnız hissetmediklerini söyleyenlerin oranı %77, ara sıra yalnızlık hissettiğini söyleyenlerin oranı ise %33'dür. Bu da herkes için normal bir durumdur. Grup üyeleri tarikat içinde ve dışarıdaki hayatlarında da faal oldukları için kolay kolay yalnızlık çekmemektedir. %81 oranında katılımcı hayatında kendilerini değerli hissettiklerini, birbirine değer verdiklerini, erkeklerin de değer verdiğini ve onlara eşit muamele yaptıklarını söylemektedirler.

Tasavvufî yaşantıya devam eden bayanları çeşitli özellikleri açısından ise şu şekilde tanımlayabiliriz; bu kadınlar ibadetlerini düzenli olarak yerine getiren, tasavvufî yaşantının amacının insan-ı kâmil mertebesine ulaşmak olduğuna inanan, önemli işlerinde karar vermeden önce mürşidine danışan ve çoğunlukla mürşidinin isteklerini yerine getiren, İslam diniyle ilgili temel bilgi düzeyleri ve Kur'an-ı Kerim'i okuma oranları yüksek, günlük beş vakit namazlarını geçirmeden kılmaya çalışan, haftalık zikirlerine düzenli olarak devam etmeye çalışan bireysel ve toplu olarak yapılan zikirler esnasında bir takım olağanüstü deneyimler yaşayabilen, psikolojik açıdan kendisini yalnız hissetmeyen ve diğer cemaat ve tarikatlara karşı da hoşgörü ile bakabilen kimselerdir.

Günümüzün modern dünyasında insan hayatı kolaylaşmış görünse bile toplumda psikolojik rahatsızlıklar oldukça artmıştır. Bütün bu maddi ve manevi sıkıntıların çevrelediği insanların hayatlarında sorunlar elbette olacaktır, buna rağmen genel olarak tarikat üyelerinin psikolojik açıdan kendisini mutlu hisseden, kendisini yalnız hissetmeyen, toplumdaki diğer insanlara oranla daha huzurlu bireyler olduklarını söyleyebiliriz.

Bu araştırma tamamen objektif bir anlayışla, tarikata üye kadınları samimi bir şekilde anlama ve yorumlama niyetiyle yapılmıştır. Kadınların ruhsal ve dini hayatını araştıran, toplumumuzu ilgilendiren bu konularda daha fazla araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

Afifi, Ebu'L Ala. 1999, **Tasavvuf: İslam'da Manevi Hayat**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayınları.

Armaner, Neda.1980, **Din Psikolojisine Giriş**, Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Aşkar, Mustafa. 1999, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihî Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.39, ss. 535-563.

Aşkar, Mustafa. 1997, “Ebu Abdurrahman Sulemi'nin Zikru'n Nisveti Müteabbidatı's Sufiyat Adlı Eserinde Kadın Sufilerin Yeri” **Ankara Üniversitesi Dergisi**, C. 37, ss.403-406.

Atacan, Fulya. 1996, “Toplum ve Göç” Marmara Ü. Uluslararası İlişkiler Bölümü, **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi**, Başbakanlık D.İ.E. Sosyoloji Der. Yayınları, ss.259-265.

Attar, Feridüddin. 2008, **Tezkiretü'l-Evliya**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Aydın, M.Akif. 2001, “Kadın”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C.24, ss. 86-87.

Aydın, Hüseyin. 1976, **Muhasibi'nin Tasavvuf Felsefesi**, İstanbul: Pars Ressamgrafik.

Aydın, Mehmet. 2000, **Gazali'nin Tevil Anlayışı: İslâm Felsefesi Yazıları**, İstanbul: Ufuk Kitapları.

Aydın, A. Rıza, 2004, “Din ve Psikoloji İlişkisi Üzerine”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, S.1, ss. 15-29.

Aydın, A. Rıza, 2004, “Çağdaş Araştırmalar Işığında Din Psikolojisine Bir Bakış”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, S.3, ss. 49-59.

Ayten, Ali. 2006, “William James (1842-1910) ve Din Psikolojisinde Tecrübe Merkezli Bir Yaklaşım”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.19, S.3, ss. 457-464.

Bahadır, Abdülkerim. 2010, **Jung ve Din**, İstanbul: İz Yayıncılık.

Bahadır, İbrahim. 2005, **Kadın Alevi ve Sünni Tekkelerinde Dervişler**, İstanbul: Su Yayınları.

Bahadır, İbrahim. 2004, “Alevi-Bektaşî İnancına Göre Kadın”, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.10/32, ss.13-28.

Bardakçı, M. Necmettin. 2005, “Türk Tasavvuf Geleneğinde Kadın”, **Arayışlar, İnsan Bilimleri Araştırmaları**, S.13, ss.31-44.

Bardakçı, M. Necmettin. 2000, **Sosyo- Kültürel Hayatta Tasavvuf**, Isparta: Fakülte Kitabevi.

Beşirli, Mehmet. 2003, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Tokat Mevlevihanesi ve gelirleri ile ilgili Sorunlar”, **F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi**, S.2, ss. 337-373.

Bice, Hayati. 2011, **Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi**, İstanbul: İnsan Yayınları.

Bolay, Süleyman Hayri. 2006, **Felsefe Doktrinleri Sözlüğü**, Ankara: Akçağ Yayınları.

Burckhardt, Titus. 1982, **İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş**, Çev. F. Arslan, İstanbul: Ribat Yayınları.

Cebecioğlu, Ethem. 2010, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara: Anka Yayınları.

Cebecioğlu, Ethem. 1987, “Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri”, **A.Ü.İ.F. Dergisi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.1, C.29, ss. 387-406.

Cebecioğlu, Ethem. 2010, **Mevlana Üzerine Bazı Notlar**, Ankara: Sami Efendi Vakfı Yayınları.

Çelik, Celalettin. 2004, “Sosyal Eşitsizlik ve Dini Yaşayış Arasındaki Etkileşime Sosyolojik Bir Yaklaşım”, **Marife**, S.1, ss.18-20.

Cengil, Muammer. 2010, **Tasavvufî Yaşantı: Halveti-Uşşaki Topluluğu Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma**, Çorum: Lider Matbaacılık.

Coşkun, İbrahim. 2008, Muhyiddin İbn Arabî'nin Felsefesinde “Allah” Mefhumu **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi** (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1), Y.9, S.21, ss.117-143.

Çubukçu, Hatice. 2006, **İlk Dönem Hanım Sufiler**, İstanbul: İnsan Yayınları.

Demirci, Mehmet. 1987, **Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi**, İstanbul: Vefa Yayınları.

Demirci, Mehmet. 2005, “Mevlana’nın Kadına Bakışı”, **Kadın ve Tasavvuf Sempozyumu**, Kaynak: http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=122, (Erişim Tarihi: 09 Ocak 2008).

Derin, Süleyman. 2004, “Nefis Mertebeleri”, **Altınoluk Dergisi**, S.216, s.17.

Eğri, Osman. 2011, **Alevi Bektaşî Yolu: Hak Muhammed Ali**, İstanbul: Ufuk Yayınları.

Ergün, Mustafa. 1993, **İnsan ve Eğitimi: Mevlana Üzerine Bir Deneme**, Ankara: Ocak Yayınları.

Dervisinfikri. 2012, “İhvan Hanımların Tarikata Sülûku”, Kaynak: <http://www.dervisinfikri.com/tasavvuf-dershanesi/8470-13-ders-ihvan-hanimlarin-tarikata-sulyku.html>, (Erişim Tarihi: 13 Mart 2012).

Dini Kavramlar Sözlüğü. 2009, İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.457.

Eraydın, Selçuk. 2004, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Ergül, Adem. 2000, **Kur’an ve Sünnette Kalbi Hayat**, İstanbul: Altınoluk Yayınları

Fedayi, Osman.2007, **Hilmi Ziya Ülken’de Dini Hayat**, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Fernandez, Tasnim. Spiegelman M. Han V. İnayet. 1994, **Jung Psikolojisi ve Tasavvuf**, Çev. Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu, İstanbul: İnsan Yayınları.

Frager, Robert. 2010, **Kalp, Nefs ve Ruh**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Fromm, Erich, 1991, **Psikanaliz ve Din: İnsan Bir Tanrı mı?** Çev. A.Antan, İstanbul:Antan Yayınları.

Gazali, Ebû Hamid İmam. 1975, **İhyâ-u Ulûmu’d-Dîn**, Çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi.

Geylâni, Abdulkadir. 2006, **Sırru’ Estrar sırların Sırrı**, Çev. Mehmet Eren, İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

Gölpınarlı, Abdülbaki. 1969, **Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul: Bereket Yayıncılık.

Günay, Ünver. 1996, **Din Sosyolojisi**, İstanbul: İnsan Yayınları.

Güngör, Erol. 1996, **İslam Tasavvufunun Meseleleri**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

HaberKültür. 2010, “Robert Frager’in Evrensel Eve Dönüş Hikayesi”, Kaynak: http://www.haberkultur.net/haberoku-1938-Robert_Fragerin_muthis_hikayesi.html, (Erişim Tarihi:28 Haziran 2010).

Hallahmi, Benjamin Beit.1989, **Psikoloji Din Sanat Kimlik**, Çev. H. Kayıklık, y.e.y.

Hakkı, İbrahim. 1980, **Marifetnâme**, Sadeleştiren, Faruk Meyan, İstanbul: Rehber Yayınları.

Hikmet, Muhammed. 2009, **Marifet-i İlahiye Tarikat-ı Aliye**, y.y.:Tasavvuf kitaplığı. Kaynak:<http://islamvetasavvuf.org/erenkoynu-hikmet-efendi/m%C3%A2rifet-i-il%C3%A2hiyye-tar%C3%AEkat-i-aliyye>, (Erişim Tarihi:18 Kasım 2009)

Hökelekli, Hayati. 1993, **Din Psikolojisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hökelekli, Hayati. 2009, **İslam Psikoloji Yazıları**, İstanbul: Dem Yayınları.

Hökelekli, Hayati. 2006, “İslam geleneğinde Psikoloji Kültürü”, **İslâmî Araştırmalar**, S.3, ss. 409-421,

Hucviri, Ali b. Osman. 1996, **Keşfu’l- Mahcub**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları.

İslam Ansiklopedisi. 1994, “Ekberiyeye”, C. 10, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, s. 424-425.

Jeeves, M.A. 2010, “Din Psikolojisi”, Çev. Ahmet Albayrak, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.10, S. 2, ss. 275-286.

Kara, Mustafa. 1999, **Din Hayat Sanat Açısından: Tekkeler ve Zaviyeler**, İstanbul: Dergah Yayınları.

Karacoşkun, M. Doğan. 2007, “İbnü’l-Arabi’de İnsan Psikolojisine Yaklaşımlar ve Kişilik Çözümlemeleri”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, S.2, ss.71-108.

Karacoşkun, M. Doğan. 2004, “Dini İnanç –Dini Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.4, S.2, ss.23-36.

Kayıklık, Hasan. 2011, **Tasavvuf Psikolojisi**, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Kılıç, M. Erol. 2012, **Tasavvufa Giriş**, İstanbul: Sufi Kitap.
- Kılıç, Cevdet. 2006, “Hacı Bayram Veli’de İnsanın Ontolojik Varlığı ve Olgunlaşma Süreci”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Y. 7, S.16, ss. 41-63.
- Köprülü, M. Fuat. 1984, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kur’an-ı Kerim.**
- Kuşeyri, Abdülkerim.1978, **Kuşeyri Risalesi: Tasavvuf İlimine Dair**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kuşeyri, Abdülkerim. 2009, **Kuşeyri Risalesi: Sufilerin İnanç ve Ahlakı**, Çev. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Küçük, Hülya. 1997, “Tasavvufta Kadın”, **Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.7, ss.389-398.
- Küçük, Hülya. 2007, “TürkTarihinde Kadın Veliler: İlk Dönem Mevleviliği Örneği”, **İstem**, Y.5, S.10, ss.65-74.
- Küçük, Hülya. 2009, “Anne Nûr el-Ensâriyye’den Âlime-i Hicâz Fahru’n-Nisâ’ya: Muhyiddîn İbn Ara-bî’nin Çevresindeki Hanımlar”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi** (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2), S. 23, ss.193-219.
- Merter, Mustafa. 2006, **Dokuz Yüz Katlı İnsan**, İstanbul: Kaktüs Yayınları.
- Rûmî, Mevlana, Celâleddin-i. 1985, **Mesnevi ve Şerhi**, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: MEGSB Yay.
- Rûmî, Mevlana, Celâleddin-i. 2000, **Dîvân-ı Kebîr**, Çev. Şefik Can, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mihrak.** 2010, “Türkiye’de Din Psikolojisi Alanı, Yöntemi ve Tartışma Alanları”, Kaynak:http://www.mihrak.com/index.php?option=com_content&view=article&id=334:tuerkiyede-din-psikolojisi-alan-yoentemi-ve-tartma-alanlar&catid=45:akademik-yazlar&Itemid=52, (Erişim Tarihi: 28 Haziran 2010).
- Muhasibi, Haris-el. 1997, **Er-riaye Hukukillah: Kalp Hayatı**, Çev. Abdülhakim Yüce, İstanbul: Işık Yayınları.
- Özalp, Ahmet. 2000, “Tasavvuf”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, C.7, ss.395-397.
- Özalp, Ahmet. 2000, “Kadirilik”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, C.4, ss.239-240.
- Özdengül, Faik. 2005, **Rumi ve Aşkın Terapi**, Konya: Yeni Zamanlar Dağıtım.

Özdeveci, S. Ahmet. 2011, **Adab-ı Uşşaki**, Antalya: y.e.y. Kaynak: <http://www.ussaki-erleri.com> , (Erişim Tarihi: 31 Mart 2011).

Özdoğan, Öznur. 2008, “İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım”, **A.Ü.İ.F. Dergisi**, C. 49, S. 2, ss.77-102.

Özköse, Kadir. 2007, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin Düşüncesinde Kadın”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 11/1, ss. 51-67.

Öztürk, Yaşar Nuri. 1998, **Kur’an ve Sünnete Göre Tasavvuf**, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları.

Pakalın, M.Zeki. 1983, **Osmanlı Tarih Deyimleri–Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: MEB Yayınları.

Pazarlı, Osman. 1968, **Din Psikolojisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Peale, N. Vincent. 1997, **Olumlu Düşünmenin Büyüsü**, Çev. Şahin Cüceloğlu, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Peker, Hüseyin. 1993, “Tasavvuf Psikolojisi”, **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.7, ss. 35-52.

Rıfai, Ahmed. 2011, **Onların Âlemi**, Çev. Meral Şentürk, Hatice Şekerci, İstanbul: Altınoluk Yayınları.

Ramazanoğlu, M. Sami.2005, **Altınoluk Dergisi**, S. 228, s.030.

Sanbur, Bilal. 2006, “Din ve Psikoloji İlişkisini Yeniden Düşünmek”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C. 19, S. 3, ss. 423-440.

Sargut, Cemâlnur. 2011, **Peygambere Sevdiren Kadın**, İstanbul: Nefes Yayınları.

Sayar, Kemal. 2008, **Sufi Psikolojisi**, İstanbul: İnsan Yayınları.

Schimmel, Annemarie. 1999. **Ruhum Bir Kadındır**, Çev. Enis Akbulut, İstanbul: İz Yayıncılık.

Serin, Rahmi. 1984, **İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler**, İstanbul: Petek Yayınları,

Spinks, G. Stephens. 2008, “Psikoloji ve Din”, Çev. Bozkurt Koç, Zeynep Özcan, **Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.13/1, ss.307-318.

Sunar, Cavit. 1978. **Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Sülemi, Ebu Abdurrahman. 2012, **Kendini İbadete Adayan: Sûfi Kadınlar**, İstanbul: İlk Harf Yayınları.

Şağban, F. Nurullah. 2005, **Nurdan Doğan: Nur Damlayan Sohbetler**, İstanbul: İpek Yolu Yayıncılık.

Şamil İslam. 2000, “Bektaşilik” C.1, İstanbul: Şamil Yayınevi, s.291.

Tellioglu, Ömer. 2000, “Rıfailik”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, C.7, s.47.

Tillich, Paul. 2000, **İmanın Dinamikleri**, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Turgay, Nureddin. 2000, “Nakşibendiye”, **Şamil İslam Ansiklopedisi**, C.5, s.195.

Tûsî, Ebû Nasr Serrac. 1996, **El-Lüma Fi't-Tasavvuf**, Çev. Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Altınoluk Yayınları.

Türer, Osman. 2011. **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, İstanbul: Ataç Yayınları.

Uludağ, Süleyman. 2009, **Sufi Gözüyle Kadın**, İstanbul: İnsan Yayınları.

Uludağ, Süleyman. 2002, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Ussaki. 2011, “Vazife-iUşşakiyye”, Kaynak:

http://www.ussaki.com/vakif_turkish/anasayfa.htm, (Erişim Tarihi: 31 Mayıs 2011)

Uyanık, Mevlüt. 2005, **İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması: Gazzali Örneği**, Ankara: Araştırma Yayınları.

Ülken, H. Ziya. 1946, **Tasavvuf Psikolojisi**, İÜ Serbest Konferansları Ayrı Basım.

Wilcox, Lynn. 2003, **Sufizm ve Psikoloji**, Çev. Orhan Düz, İstanbul: İnsan Yayınları.

Yapıcı, Asım. 1997, **İslâm'da Tövbe ve Dinî Yaşayıştaki Rolü**, İstanbul: Beyan Yay.

Yavuz, Kerim. 1982, “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.5, ss.87-108.

Yetik, Erhan. 1996, **Tarikatlar ve Dini Hayat**, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Yıldırım, Kazım.1998, “İbnü’ül Arabi’nin Kùltürümüzdeki Yeri ve önemi”, **PAÜ. Eğitim Fakùltesi Dergisi**, S.4, ss.30-35.

Yılmaz, H. Kamil. 2010, **Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul: Ensar Nesriyat.

Yılmaz, H. Kamil. 2007, “Mevlana’nın Mesnevi’sinde Psikolojik Yaklaşımlar”, **Doç. Dr. Süleyman Derin Mevlana Sempozyumu Tebliğı**, Kaynak: http://hasankamilyilmaz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=349&Itemid=28, (Erişim Tarihi: 28 Mayıs 2010).

EK-1

ANKET

Bu anket çalışması bir yüksek lisans tezinde kullanılmak üzere geliştirilmiş sorulardan ve çeşitli araştırmalarda kullanılmış olan ölçeklerden oluşmaktadır. Araştırmamızın amacı Türkiye’de henüz çok yeni bir bilimsel inceleme alanı olan din psikolojisi alanındaki bilgi birikimine katkıda bulunmaktır.

Sizlerden beklentimiz soruları içtenlikle yanıtlamanızdır. Böylelikle siz de vereceğiniz bu yanıtlarla bu bilgi birikimine destek vermiş olacaksınız. Sorularda kimliğinizi ortaya çıkaran herhangi bir bilgi istenmemektedir. Vereceğiniz yanıtlar bizim için son derece değerli olup tamamen bilimsel bir çerçevede değerlendirilecektir.

Lale Işıldar

Din Psikolojisi Yüksek Lisans Öğrencisi

Aşağıda kişisel durumunuza ilişkin sorular yöneltilmiştir. Lütfen durumunuzu en iyi ifade eden seçenekleri çarpı işaretini (X) kullanarak belirtiniz.

1. Cinsiyetiniz?

Kadın Erkek

2. Yaşınız?

17-20 41-60

21-30

31-40

3. Medeni durumunuz?

Bekâr

Evli

4. Eğitim durumunuz?

- Okuryazar değil.
- Okuryazar olup bir okul bitirmemiş.
- İlkokul mezunu.
- Ortaokul mezunu.
- Lise mezunu.
- Üniversite mezunu.

5. Mesleğiniz veya işiniz?

- Esnaf,
- Memur
- Ev hanımı
- Öğrenci
- Emekli
- Diğer

6. Aylık net ortalama geliriniz:

- 500 YTL den az
- 500-1000 YTL arası
- 1000-1500 YTL arası
- 2000 YTL den fazla

7. Aile ve okul dışında özel din eğitimi aldınız mı?

- Aldım
- Almadım

8. Dini açıdan kendinizi yeterli görüyor musunuz?

- Yeterli
- Yetersiz
- Kısmen yeterli

9. Kur'an-ı Kerim okuyabiliyor musunuz?

- İyi
- Orta
- Hiç

10. Kur'an-ı Kerimin Türkçe mealini okuyor musunuz?

- Evet
- Hayır
- Ara sıra

11. Arkadaşlık kurduğunuz kişilerin dindar olup olmadıklarına dikkat eder misiniz?

- Evet
- Hayır
- Fark etmez

12. Şunlardan hangisi en iyi sizin dini yaşantınızı anlatır?

- Mümin ve ibadete çok bağlıyım
- İnanıyor ancak ibadetlerimi biraz aksatıyorum
- İnanıyor ancak ibadetlerimi çok aksatıyorum

13. Sizce Allaha inanmayan insanlar hayatta huzurlu ve mutlu olabilir mi?

- Evet
- Hayır
- Fikrim yok

14. Tasavvufi yaşantıya girmeden önce hiç travmatik bir olay yaşadınız mı?

- Evet
- Hayır

15. Daha önce herhangi bir cemaat ya da tarikatla ilişkiniz var mıydı?

- Evet
- Hayır

16. Tasavvufi yaşantıya girmeden önce ibadete ilginiz nasıldı?

- İbadetlere karşı ilgisizdim
- Hiç namaz kılmazdım, sadece ramazanda oruç tutardım
- Sadece kandil gecelerinde ve ara sıra namaz kılardım, ramazanda orucumu tutardım
- Mümkün merteye bütün ibadetlerimi yerine getirirdim

17. Tasavvufi yaşantıya girmenizde hangi faktörler etkilidir?

- Mürşidin sohbet, samimiyet ve şahsiyetinden etkilenmek
- Tövbe ederek dini daha iyi yaşayabilme arzusu
- Arkadaşımın tavsiyesiyle
- Ailenin tasavvufi yaşantı içerisinde olması
- Bir mürşide bağlanmanın gerekli olduğuna inanmak ve tarikata girmeden imanı kurtarmanın mümkün olmadığını düşünmek
- İştirak edilen zikir meclisinden ve yapılan sohbetten etkilenmek
- Çok sevilen birinin ölümünden etkilenmek

18. Tasavvufi yaşantıya girdikten sonraki ibadete ilginiz nasıldır?

- İbadetlerime daha önce de dikkat ettiğim için yine aynen devam ediyorum
- Daha önce ibadetlerimi aksatıyordum, fakat şu anda düzenli olarak ibadetlerimi yerine getiriyorum
- İbadetler konusunda gevşekliğim hala devam ediyor

19. Sizce tasavvufi yaşantının amacı nedir?

- Bir takım kerametler göstererek kendini ispatlayıp şeyhlik makamına ulaşabilmek
- Nefsi hayvani sıfatlardan arındırarak, insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmek
- Diğer

20. Tasavvufi yaşantıya devam etme sebepleriniz nelerdir?

- Kendimi manen daha huzurlu hissettiğim için
- Grup içerisinde yaşanan kardeşlik ve sosyal yardımlaşma yüksek olduğu için
- Dini hayatı daha iyi yaşayabilmeme yardımcı olduğu için
- Bırakırsam kendimi boşlukta hissedeceğim için

21. Tarikatta mürşide hep itaat eder misiniz?

- Değerlendirir uygun bulursam yaparım
- Hiç tereddüt etmeden yerine getiririm

22. Önemli işlerde karar vermeden önce mürşide danışır mısınız?

- Evet danışırım
- Hayır danışmam

23. Arkadaşlarınızın tamamı bağlı bulunduğunuz tarikat içinde midir?

- Akrabalarım dışında tamamı grup içerisinde arkadaşlardan oluşmaktadır
- Grup içerisinde olanlarla olmayanlar eşit sayıdadır

24. Her Cuma zikirle düzenli olarak katılıyor musunuz?

- Her hafta düzenli bir şekilde zikre katılıyorum
- Her hafta katılmaya çalışıyorum
- Ancak ara sıra katılabiliyorum

25. Zikir halkasında hiç olağanüstü deneyimler yaşıyor musunuz?

- Evet
- Hayır

26. Bireysel olarak zikir icra ederken olağanüstü deneyimler yaşıyor musunuz?

- Evet
- Hayır

27. Kendinizi hiç yalnız hissettiğiniz oluyor mu?

- Sık sık
- Ara sıra
- Hiçbir zaman

28. Bağlı bulunduğunuz tarikatın ölüm, hastalık ve musibetler karşısında size güven verdiğini düşünüyor musunuz?

- Katılıyorum
- Katılmıyorum
- Fikrim yok

29. Başka bir tarikata üye olmayı düşünür müsünüz?

- Evet
- Hayır
- Henüz düşünmedim

30. Sizin için şeyh ne anlam ifade etmektedir?

- İtaat edilmesi gereken bir zattır
- Şeyh Allah dostu ve velisidir
- Dini ve dünyevi sorunlarımı paylaştığım insandır
- Eleştirilmesini doğru bulmadığım biridir
- Bize huzur ve güven veren kişidir

31. Sizce tarikatta kadınlara değer veriliyor mu?

- Evet
- Hayır
- Fikrim yok

